

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 18

**Кам'янець-Подільський
2021**

УДК 378.4(477.43)(082):94
ББК 63.3(4Укр)
Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ №14661-3632 ПР від 01.12.2008 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 14 від 25 листопада 2021 р.)*

Рецензенти:

Олійник М. П., доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та туризму Хмельницького національного університету;

Слісаренко О. М., доктор історичних наук, професор кафедри європейського та міжнародного права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Редакційна колегія:

О.М. Федьков, доктор історичних наук, професор (голова); **О.Б. Комарніцький**, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор); **Л.В. Баженов**, доктор історичних наук, професор; **О.В. Віннічук**, кандидат політичних наук, доцент; **А.Л. Глушковецький**, кандидат історичних наук, доцент; **В.А. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент; **О.М. Завальнюк**, доктор історичних наук, професор; **С.А. Копилов**, доктор історичних наук, професор; **М.О. Сльозкін**, студент II курсу магістратури (відповідальний секретар); **В.С. Степанков**, доктор історичних наук, професор; **А.Г. Філінюк**, доктор історичних наук, професор

Н 34 Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відп.ред.), Л.В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2021. Вип. 18. 96 с.

До вісімнадцятого випуску збірника увійшли наукові статті студентів та магістрантів історичного факультету з проблем всесвітньої історії, історії України та політології, які обговорювалися на засіданнях наукових гуртків і проблемних груп.

УДК 378.4(477.43)(082):94
ББК 63.3(4Укр)

© Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021

ЗМІСТ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Бановська Д.</i> Тереза Мей: хроніка соціального та політичного зростання... 4
<i>Єпіфанова О.</i> Політико-правові наслідки Реформації кризь століття..... 9
<i>Періг С.</i> Європейська політика Франції періоду президенства Н. Саркозі (2007 – 2012)..... 14
<i>Яковенко О.</i> Співпраця Адольфа Добрянського із словацькими націєтворцями під час «весни націй»..... 19

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Бігун К.</i> Збірник документів «Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)» як джерело із історії українсько-російських відносин ХІХ ст..... 23
<i>Бондар Ю., Калантурська К., Яцюк Д.</i> Іноземні мандрівники – піонери повітроплавання на території України..... 28
<i>Гринчук Я.</i> Православна періодика і формування духовності української нації на початку ХХ ст.: історіографія питання..... 35
<i>Злотін Ю.</i> Інтернет-ресурси в археологічних дослідженнях..... 39
<i>Івасів М.</i> Устим Кармалюк: діяльність та історична пам'ять..... 44
<i>Малий Р.</i> Архів уряду ЗУНР та Національний музей у Відні..... 48
<i>Мельник М.</i> Подолянин Віталій Лозовий – дослідник Кам'янецької доби Директорії УНР..... 53
<i>Мізинчук М.</i> Побут та менталітет галицької шляхти у «довгому ХІХ ст.»... 57
<i>Одинець І.</i> Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи»: характеристика редакції від 24 грудня 1993 р..... 60
<i>Олійник О.</i> Вплив політики українізації на військове будівництво в УСРР..... 63
<i>Прудивус В.</i> Причини прийняття Петром Дорошенком турецької протекції (1666-1669 рр.)..... 66
<i>Сльозкін М.</i> Українські академічні об'єднання на сторінках періодичних видань початку ХХ ст..... 70
<i>Фурман І.</i> Історично-регіональний аспект формування архітектурно-побутової спадщини Поділля..... 73
<i>Хоміч Б.</i> Дослідження з міфології слов'ян на українських землях у «довгому ХІХ ст.»..... 78

ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

<i>Горлицький О.</i> Влада як суспільний феномен..... 85
<i>Кліменко В.</i> Конфуціанська та легістська моделі побудови тоталітарної суспільної свідомості..... 90

УДК 929:32(410)Мей

*Д. Бановська, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: І. І. Боровець, к.і.н., доцент*

ТЕРЕЗА МЕЙ: ХРОНІКА СОЦІАЛЬНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ

У статті окреслено життєвий та політичний шлях Терези Мей до її призначення на посаду міністерки внутрішніх справ Великої Британії. Визначено основні риси світогляду, вектори соціальної та політичної активності діячки.

Ключові слова: Велика Британія, Тереза Мей, біографія, Консервативна партія.

Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії на 2020 рік за рейтингом Світового Банку займало п'яте місце за валовим внутрішнім продуктом [4]. Ці показники країна утримує щонайменше останнє десятиріччя, що робить її провідною світовою країною й вагомим взірцем для сучасної України.

За успіхом держави завжди стоять сильні лідери, здатні подолати труднощі та утримати її на високих світових позиціях. У останні п'ять років Сполучене Королівство пережило чи не найбільше потрясіння з часів Другої світової війни, і саме в цей переломний час при владі перебувала непересічна особистість, друга жінка прем'єр-міністр за всю історію держави – Тереза Мей. Відтак, аналіз соціально-політичного портрету Терези Мей та основних напрямків діяльності є вельми важливим з огляду на необхідність формування сучасної нової української еліти, яка б гідно виконувала завдання національного державотворення.

Мета статті – хронологічний опис соціального зростання та початків кар'єри Терези Мей як політичного діяча.

Українських наукових розвідок, які б розкривали дане питання наразі немає, а тому фактологічною основою англомовні праці зарубіжних авторів, зокрема Розі Принц [8] та Найджела Которна [6].

Тереза Мей (в дівочстві – Тереза Брасьє), народилася 1 жовтня 1956 р. в Істборні (графство Сассекс, і була єдиною дитиною Марії (в дівочстві – Барнс, 1928-1982) і Юберта Брасьє (1917-1981). У фінансово-матеріальному плані сім'я була середнього достатку, але досить освіченою. Тато був кліриком Англійської церкви (англо-католик), який служив капеланом у лікарні Істборна. Пізніше він став вікарієм у Енстоні та Гейтропомі і, нарешті, Сент-Мері в Уітлі, що на схід від Оксфорда. Про маму Терези маємо небагато відомостей, зокрема те, що вона була прихильницею Консервативної партії.

Пізніше леді Мей згадувала, що завдяки родинному вихованню, навчилася стримувати емоції й завжди стояти на своєму. Дівчинка бачила, що для її батька на першому місці завжди інтереси прихожан і так само пізніше

намагалася ставити загальні справи вище за власні амбіції. Тобто, Терезу виховували досить консервативно, й тому досі вона є зразковою прихожанкою Англiканської церкви. У одному з інтерв'ю прем'єрка зазначила, що віра – це частина її самої. Але, незважаючи на суворі традиції в сім'ї, Тереза в інтерв'ю журналісту Найджелу Морісу назвала своє дитинство «щасливим і стабільним» [7].

Спочатку Мей відвідувала початкову школу, а згодом державну школу в Гейтропі. З 13 років навчалася в гімназії жіночого монастиря Святої Джуліани (незалежна римо-католицька школа в Бегброці), але вона припинила діяльність в 1984 р. Тож дівчинка продовжила здобувати освіту в гімназiю в Уїтлі, яка за час її перебування стала загальноосвітньою школою Уїтлі-Парк.

У цей час молода Тереза Брасьє цілком занурилася у місцеве громадське життя, брала активну участь у пантомімах, які готував її батько, і навіть працювала в пекарні по суботах, щоб заробити кишенькові гроші.

Найджел Которн наводить цікаву тогочасну характеристику дівчини: «Друзі пригадують високу молоду жінку, яка не знала моди й змалку говорила про своє прагнення стати першою жінкою-прем'єр-міністром» [9]. Зокрема, подруга із університету Пат Франкленд розповіла ЗМІ: «Я не можу пригадати час, коли у неї не було політичних амбіцій. Я добре пам'ятаю, як вона була дуже роздратована, коли Маргарет Тетчер першою потрапила в парламент» [9].

Після закінчення середньої освіти вступила до Оксфордського університету на географічний факультет, де в 1976 році, на третьому курсі, познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Філіпом, який був на два роки молодшим за неї і на той час обіймав посаду президента Оксфордського союзу – відомого студентського середовища, з якого виходили майбутні політичні лідери. Цікаво, що їх познайомила на дискотеці Консервативної асоціації майбутня прем'єрка Пакистану Беназір Бхутто. Обоє молодих людей стверджують, що це було «кохання з першого погляду». У 1977 р. Мей закінчила університет й отримала ступінь бакалавра другого ступеня. У 1980 р. вийшла заміж за Філіпа Мея.

Зі студентських часів сьогоденішньої місіс Мей ніхто не може згадати її п'яних витівок чи будь-яких безглузвих вчинків. Але друзі кажуть, що вона не була такою жорсткою, якою пізніше її побачить Британія. Тобто її минуле в юності теж було наповнене почуттям веселощів та насичене молодіжними пригодами.

1981 рік у житті Мей відзначився особистою трагедією. Її батько загинув від травм, отриманих в автомобільній аварії. Мати померла наступного року від розсіяного склерозу. Пізніше Мей скаже: «шкодую, що вони не побачили, як мене обрали депутатом парламенту» [6]. А на запитання історика Найджела Моріса щодо того, як раптова рання смерть батьків вплинула на неї як на політика та особистість, Мей відповіла: «Я сподіваюся, що продовжувала робити протягом усієї своєї політичної кар'єри те, що вони хотіли від мене, а це – робити якнайкраще будь-що, і завжди віддаватися на повну» [6].

Дотримання цього гасла підтверджує її швидкий кар'єрний зліт. У період 1977-1983 рр. Мей працювала в Банку Англії, а в 1985-1997 рр. – в Асоціації клірингових послуг (APACS) як фінансовий консультант. У 1989-1996 рр. Мей

обіймала посаду керівника підрозділу з європейських справ, а з 1996 – старшого радника з міжнародних справ в організації.

Свій політичний шлях Тереза Мей почала у 1986 році, коли обійняла посаду радника у Денсфордській громаді в Раді округу Лондонського району Мертон. З 1988 року працювала головою комітету освіти, а упродовж 1992-1994 рр. – заступником керівника комітету та речником з питань житла.

Ще з дитячих років, услід за переконаннями матері, Мей була прихильницею Консервативної партії. Її мрія увійти у політичний бомонд почала здійснюватися у 1992 р., коли на загальних виборах Мей була висунута кандидатом від Консервативної партії на безпечне лейбористське місце у Північно-Західному Даремі, але посіла друге місце за чинним депутатом Хіларі Армстронгом, тоді як майбутній лідер ліберал-демократів Тім Фаррон фінішував на виборах третім.

Одразу ж Мей взяла участь у позачергових виборах 1994 р., які були зумовлені смертю лейбористського депутата Джо Річардсона. Мандат постійно утримувався лейбористами з моменту його створення в 1945 р., і кандидат від лейбористів Маргарет Ходж, як і очікувалося, легко виграв. Мей посіла далеке третє місце.

Приблизно за 18 місяців до загальних виборів 1997 р. Мей була обрана кандидатом від консерваторів на новий мандат у Мейденгеді. Вона здобула однозначну перемогу, отримавши 25 344 голоси (49,8%), що майже вдвічі перевищило результат другого місця Ендрю Теренса Кеттерінгема від ліберал-демократів, який набрав 13 363 голоси (26,3%) [2]. Незважаючи на особисту перемогу, Консервативна партія тоді отримала найгірші показники за останні 150 років.

У 1997 р. Тереза Мей стає першою з депутатів, які увійшли до так званого тіньового кабінету, у 1999 році її призначають секретарем тіньового міністерства освіти та зайнятості. Після виборів 2001 року новий лідер консерваторів Іен Дункан Сміт утримував її в тіньовому кабінеті, давши їй портфель транспортного міністра.

Нарешті, у липні 2002 року Мей була призначена першою жінкою – очільницею Консервативної партії. Принципове політичне кредо Т. Мей – це соціально-орієнтований консерватизм, націлений на формування «суспільства участі» (shared society). Саме Мей задекларувала дану ідею в якості головної мети партії торі у 2000-х роках.

Під час свого виступу на Конференції консервативної партії у 2002 р. Мей наголосила на необхідності модернізації політичної сили: «Ви знаєте, як нас називають? Паскудна партія. В останні роки низка політиків поводитися ганебно, а потім вони погіршували своє становище, намагаючись ухилитися від відповідальності» [3]. Вона звинуватила деяких неназваних колег у спробах «зробити політичний капітал з демонізації меншин» [3], а також висунула претензії іншим у тому, що вони потурали у цьому. Вона зізналася, що виборчі комісії округу віддали перевагу кандидатам, з якими «вони були б раді випити вранці в неділю» [3], натомість зазначила, що «на останніх загальних виборах було обрано 38 нових депутатів-торі. З цієї загальної кількості, тільки одна була

жінкою і жодна не була з етнічної меншини. Це справедливо? Чи половина населення має право лише на одне місце з 38?» [3].

Цією промовою Тереза Мей прагнула звернути увагу суспільства на відкриту дискримінацію та відсутність демократії у владних верхівках Британії, що спричинило великий резонанс. Після цього виступу Мей нажила собі багато ворогів, але й здобула значну прихильність у суспільстві.

У 2003 році, після обрання Консервативною партією Майкла Говарда лідером опозиції, в листопаді того ж року, Мей була призначена тіньовим державним секретарем з питань транспорту та навколишнього середовища.

У червні 2004 р. її перевели на посаду тіньового державного секретаря сім'ї. Після загальних виборів 2005 р. вона також стала тіньовим державним секретарем з питань культури, медіа та спорту. Після того, як Девід Кемерон став прем'єром, він призначив Терезу Мей тіньовим лідером Палати громад в грудні 2005 р., а в липні 2007 р. – тіньовим міністром у справах жінок й гендерної рівності. У січні 2009 р. Мей обійняла посаду тіньового державного секретаря з питань праці і пенсій. 6 травня 2010 р. Мей переобрали депутатом від Мейденгеду, з результатом у 16769 (60%) голосів [3].

На особливу увагу заслуговує активність Терези Мей щодо гендерних питань, зокрема, керування тіньовим міністерством у справах жінок та гендерної рівності. Активна феміністична позиція Мей простежується також у тому, що вона 2015 року стала співзасновником групи наставництва та тиску Women 2 Win. Досягненням цієї групи та особисто зусиллям Мей приписуються збільшення кількості жінок-депутатів від консерваторів та їх підтримка. В уряді вона лобювала збільшення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Однак її критикували за фінансові скорочення, зроблені її урядом, які, як стверджувалося, мали найбільший вплив на малозабезпечених і вразливих жінок.

Незважаючи на активну феміністичну діяльність, призначення Мей на посаду міністра у справах жінок та рівності було суперечливим і викликало критику з боку багатьох представників ЛГБТ-спільноти через послідовне протистояння Мей їх правам у 1997-2004 рр. Вона проголосувала проти вирівнювання віку згоди на гомосексуальні акти у 1998 р.; у 2001 р. виступила проти збільшення прав на усиновлення гомосексуалістів.

Щоправда, у 2010 р. Мей заявила під час виступу на телеканалі BBC «Час запитань», що вона «передумала» щодо усиновлення геїв. Тому у травні-червні 2010 р. Мей розробляла докладні пропозиції щодо покращення прав ЛГБТ, зокрема заходи щодо подолання гомофобії у спорті, виступаючи за потребу британського суспільства у «культурних змінах» [1]. 2 липня 2010 р. Мей заявила, що підтримуватиме попередні закони проти дискримінації уряду праці, закріплені в Законі про рівність 2010 року, незважаючи на те, що раніше була проти. Закон про рівність набрав чинності в Англії, Уельсі та Шотландії 1 жовтня 2010 р.

У травні 2012 Тереза висловилися щодо підтримки запровадження одностатевих шлюбів, записавши відео для кампанії Marriage в якому вона заявила: «Я вважаю, що якщо дві людини піклуються один про одного, якщо вони люблять один одного, якщо вони хочуть прив'язатися один одного ... тоді

вони повинні мати можливість одружитися, і шлюб повинен бути для всіх» [5]. У травні 2013 року Мей проголосувала за закон, який легалізував одностатеві шлюби в Англії та Уельсі.

Соціальний портрет Терези Мей був би неповним без декількох штрихів з особистого життя. Вона хоча й одружена, але дітей з чоловіком мати так і не змогла. Наразі подружжя Мей проживає у населеному пункті Соннінг у Темзі, що знаходиться у виборчому окрузі Терези. Вони є пристрасними туристами-мандрівниками. Регулярно проводять канікули в походах по Швейцарських Альпах. Також є палкими шанувальниками крикету, сер Джеффри Бойкот був одним зі спортивних героїв Терези. Вона також любить процес приготування їжі, про що свідчить факт наявності у неї 100 кулінарних книг. Тереза Мей славиться своєю любов'ю до моди, зокрема до гарного взуття. Однак вона критично ставилася до того, що ЗМІ зосереджуються на її стилі, а не на досягненнях політика.

Отже, Леді Мей пройшла довгий шлях в процесі соціального та кар'єрного поступу. Після випуску з університету їй потрібно було майже 20 років наполегливої праці, щоб здійснити дитячу мрію – стати депутатом та розвинути політичну кар'єру. Однак її наполегливість та налаштованість на постійну роботу й боротьбу за свої погляди стали хорошим фундаментом для успіхів на подальших високих управлінських посадах.

Список використаних джерела та літератури:

1. All the anti-gays tances Theresa May has taken in her political career. *The Independent*. 25 April 2017. URL: <https://web.archive.org/web/20170426153318/http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-may-lgbt-rights-gay-commons-vote-same-sex-marriage-gay-adoption-tim-farron-a7702326.html> (дата звернення: 02.10.2021).
2. As Theresa May makes a bid for prime minister we look a ther first foray into politics. *ITV News*. 7 July 2016. URL: <https://www.itv.com/news/meridian/2016-07-07/theresa-may-then-and-now-as-she-makes-a-bid-for-prime-minister-we-look-at-her-first-foray-into-westminster> (дата звернення: 02.10.2021).
3. Carlin Brendan; Sapsted, David (4 May 2005). Defiant Kennedy takes «decapitation» strategy into Tory heart land. *The Daily Telegraph*. London. 11 July 2016. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1489270/Defiant-Kennedy-takes-decapitation-strategy-into-Tory-heartland.html> (дата звернення: 02.10.2021).
4. GDP (current US\$). *The World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>(дата звернення: 02.10.2021).
5. Marriage (Same Sex Couples) Bill – Third Reading: Recent Votes – They Work For You. *They Work For You*. 3 September 2017. URL: <https://www.theyworkforyou.com/divisions/pw-2013-05-21-11-commons/mp/10426> (дата звернення: 02.10.2021).
6. Nigel Cawthorne. Taking Charge: The Biography of Theresa May. Create Space Independent Publishing Platform, 2016. 120 p.

7. Nigel Morris. Theresa May on losing both parents at 25: I'm sorry they never saw me elected as an MP. URL: <https://inews.co.uk/news/politics/theresa-may-losing-parents-25-im-sorry-never-saw-elected-mp-23954> (дата звернення: 02.10.2021).

8. Rosa Prince. Theresa May: The Enigmatic Prime Minister. Biteback Publishing, London : *Biteback Publishing*. 2017. 416 p.

9. Waldie Paul. British PM Theresa May faces tough lesson over Trump's U.S. entry ban. *The Globe and Mail*. Toronto. URL: <https://newstral.com/en/article/en/1054721004/british-pm-theresa-may-faces-tough-lesson-over-trump-s-u-s-entry-ban> (дата звернення: 02.10.2021).

The author of the article outlines the life and political path of Theresa May before her appointment as Minister of the Interior of the United Kingdom. The main features of her eyesight, vectors of Theresa May's social and political activities are determined.

Key words: Great Britain, Theresa May, biography, Conservative Party.

УДК 32(4)

О. Єніфанова, студентка IV курсу

Науковий керівник: **А. О. Гуменюк**, к.і.н., доцент

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ РЕФОРМАЦІЇ КРИЗЬ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається вплив Реформації на процеси модернізації західного суспільства у тому числі її наслідки у політико-правовій сфері кризь століття. Вони стосуються впливу Реформації на розвиток сучасних держав, роллю лютеранської Реформації у формуванні сучасної концепції ідентичності, вплив Реформації на сучасний лібералізм.

Ключові слова: Реформація, М. Лютер, наслідки, ідентичність, лібералізм, держава, протестантизм.

Епоха Реформації в Європі припадає на XVI – початок XVII ст. У цей час починає поступово змінюватися західноєвропейське суспільство. Однак, Реформація не була суто релігійним процесом, вона несла в собі набагато глибші зміни. На перший план у протестантській Реформації в основному йшлося про теологію з такими питаннями, як виправдання вірою, благодаттю та відкритий доступ до Писань. Однак ідеї Лютера та ширший процес Реформації сильно вплинули на громадянське суспільство, уряд та релігійну свободу. Звернення до Реформації дасть можливість розглянути вплив на сучасне суспільство, такий підхід відкриває значущість даної теми, як цивілізаційно-соціокультурного виміру.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати на основі наявної літератури політико-правові наслідки Реформації кризь століття.

Реформація – одна з найбільших та найважливіших подій всесвітньої історії, що справила винятковий вплив на конфесійну ситуацію в Європі, розстановку політичних сил, соціальні процеси та культуру. Як широке і складне за своїм соціальним та етнічним складом соціально-політичний та ідеологічний рух він мав форму боротьби проти католицької церкви та основ феодального суспільства та охопив у XVI – середині XVII ст. більшість країн Західної та Центральної Європи [1].

Вплив реформаційного руху був багатограним. Європа була розділена релігійно. Західне християнство поділилося на кілька Церков, це був один із найголовніших наслідків Реформації. Центральне місце католицької церкви було знищено, а вселенська Церква поступилася місцем національним церквам. За словами Бронівського, «це дало Європі в результаті релігійних війн, що випливало з них, політичну форму, яка більш-менш, зберігається з тих пір. І це забезпечило європейський розум новим духом, абсолютно новою чутливістю та запас нових політичних, соціальних та економічних ідей» [2, р. 76].

Модернізаційний процес Реформації не обійшов стороною і політичне життя тогочасної Європи. Реформація залишила по собі зміни в політиці, її побудови та реалізації.

Реформація змінила політичне обличчя Європи, коли був поставлений під сумнів ряд уявлень щодо політичної та соціальної стабільності Західної Європи. Середньовічні уяви про порядок були статичними: кожній людині було дано певне місце в суспільстві при народженні, і його змінити було неможливо. Але протестантизм запропонував тезу про те, що положення людини у світі залежить від її власних зусиль. Усе це в майбутньому створило необхідні передумови виникнення громадянського суспільства [3, с. 136].

Так, «формально Лютер обґрунтовує принцип, що сьогодні визначається як розподіл функцій між державою та церквою. У державі та церкві мислитель відокремлює два царства, дві системи правління, які встановлені Богом, але мають різне призначення. Світська влада є інститутом, який підтримує у суспільстві порядок та законність. Якщо її інструментом виступає меч («Меч держави повинен бути червоним і кровавим»), то знаряддям духовної влади є Слово, з яким вона звертається до совісті правителів та їх підданих. Втім, що є принципово важливим для розуміння подальшої політичної історії Європи, індивідуальна свобода залишається поза контролем політичних інституцій», «... Реформація стала поворотним моментом у десакралізації релігії як монопольної духовної форми організації та реалізації політичної влади, підготувала становлення нового світського типу осмислення концепту влади і держави та їх легітимації» [4, с. 17-18].

Але політичні наслідки буди характерними не тільки для часових рамок самої Реформації, її результати простягаються крізь століття, що має важливе значення для розуміння сучасних явищ.

Тривалий час обговорювались вплив Реформації на різноманітні явища, пов'язані з сучасністю, але є три особливо важливі. Перший стосується впливу Реформації на розвиток сучасних держав. Друга пов'язана з роллю лютеранської Реформації у формуванні сучасної концепції ідентичності. І третя – це вплив Реформації на сучасний лібералізм [5].

Реформація мала величезний вплив на розвиток сучасних держав Європи через різні причинно-наслідкові канали. Держава була визначена Вебером як законна монополія сили на визначену територію. Сучасна держава, як правило, характеризується існуванням централізованої бюрократії з органами прямого оподаткування, яка прагне знеособлено керувати. Це відмінна форма від родових держав, в яких політичну владу тримають друзі та сім'я правителя, в яких доступ до держави є не правом громадянства, а функцією особистих відносин з правителем. Поки Китай закладав основи сучасної держави вже в III столітті до н. е., перші сучасні держави з'явилися в Європі лише в XVI столітті. Держави були повсюдними на початку Реформації; до того моменту, коли він утвердився під час Вестфальського миру, що закінчив Тридцятилітню війну, сучасні держави почали виникати в Англії, Нідерландах, Швеції та Данії. Не випадково, що всі ці чотири країни були в основному протестантами, і протестантська спадщина буде критично важливою для таких пізніше модернізованих держав, як Пруссія. Модернізація держави не є бінарною умовою; швидше це відбувається за градусами. Лютеранський етап Реформації створив основу для сучасної держави, але сам по собі цього не здійснив [5].

Другим важливим політичним наслідком протестантської Реформації був спосіб, яким вона заклала основу для можливого виникнення концепції ідентичності та того, що ми сьогодні називаємо політикою ідентичності. У цьому відношенні сам Мартін Лютер був ключовою фігурою. Поняття ідентичності існувало не завжди, але виникло лише тоді, коли суспільство почало модернізуватися кілька сотень років тому. Хоча він виник у Європі, згодом поширився і прижився практично у всіх суспільствах земної кулі. Термін ідентичність набув широкого вжитку лише в 1950-х роках, але основи цього були закладені століттями раніше. Ідея ідентичності починається з усвідомленого роз'єднання між собою всередині та зовні. Тобто, людина приходить до думки, що людина має справжню чи справжню ідентичність, яка ховається в собі, що якимось суперечить ролі, яку їй відводить оточуюче суспільство. Сучасна концепція ідентичності надає вищу цінність автентичності, підтвердженню тієї внутрішньої істоти, якій якимось заборонено самовиражатися. Це на боці внутрішнього, а не зовнішнього «Я». Часто людина може не розуміти, ким насправді є це внутрішнє «Я», але має лише неясне відчуття, що її змушують жити неправду. Це може призвести до нав'язливої зосередженості на питанні «Хто я насправді?». Пошук відповіді породжує відчуження відчуженості та тривоги, і це може полегшити, врешті-решт, коли людина приймає це внутрішнє «Я» і отримує за це суспільне визнання [6].

На Заході ідея ідентичності народилася, у певному сенсі, під час протестантської Реформації, і своє початкове вираження їй дав Мартін Лютер. Лютер здобув традиційну богословську освіту і отримав професорську посаду у Віттембурзі; десять років він читав, думав і боровся із власним внутрішнім «Я». За словами Елтона (1963), Лютер «... опинився у відчаї перед Богом. Він хотів бути впевненим, що є прийнятним для Бога, але міг відкрити в собі лише впевненість у гріху, а в Бозі – лише невблаганну справедливість, яка засудила до марності всі його зусилля щодо покаяння та пошуки божественного милосердя» [6].

Лютер шукав засоби для смертної кари, рекомендовані католицькою церквою, перш ніж прийшов до усвідомлення того, що він нічого не міг зробити, щоб підкупити, розслабити або благати Бога. Він розумів, що Церква діяла лише на зовнішню особу – через сповідь, покуту, милостиню, поклоніння святим, – і жодне з них не могло зробити іншого, оскільки Благодать дарована Богом лише як вільний акт любові. Лютер був одним із перших західних мислителів, який сформулював і валоризував внутрішнє «Я» над зовнішнім соціальним буттям. Він стверджував, що людина має подвійну природу, внутрішню духовну і зовнішню тілесну істоту; лише внутрішню людину можна було оновити, оскільки «жодна зовнішня річ не впливає на створення християнської праведності чи свободи». Як він зазначав у християнській свободі: «лише віра може панувати лише у внутрішній людині, як говорить Римлянам 10 [: 10] Бо людина вірить своїм серцем, і це виправдано, і оскільки одна лише віра виправдовує, це зрозуміло, ніж внутрішню людину неможливо виправдати, звільнити чи врятувати будь-якою зовнішньою роботою чи дією взагалі, і що ці твори, незалежно від їхнього характеру, не мають нічого спільного з цією внутрішньою людиною» [6].

Концепція ідентичності розквітає у XIX столітті набагато ширшою моральною валоризацією як автономії, так і автентичності. Це пішло різними шляхами – до святкування митця та творчого генія, що лежить в основі того, що сьогодні називають експресивним індивідуалізмом, або до появи колективних ідентичностей, що узаконили сучасний націоналізм. В останньому проекті філософ Йоган Готфрід Гердер був критичним. Він стверджував, що критичне внутрішнє «Я», яке було придушене корумпованим зовнішнім суспільством, було «генієм» народних традицій людей. Поєднуючись із плутаниною ідентичності, пов'язаною з економічною модернізацією – викорчовуванням осілих селянських громад та урбанізацією європейських суспільств – були закладені основи сучасного націоналізму. Європейський націоналізм був першим великим виразом того, що ми сьогодні називаємо політикою ідентичності, в якій групи домагаються публічного визнання ідентичностей, які, на їх думку, недооцінені або маргіналізовані іншим чином [6].

Третім впливом протестантської Реформації стала її роль у появі сучасного лібералізму як політичної доктрини. У цьому відношенні не така доктрина, як випадковий ланцюг реальних наслідків Реформації призвели до цього результату. Лібералізм – це політична доктрина, яка починається з передумови, що люди народжуються з природними правами, які включають право на життя, приватну власність та індивідуальну автономію щодо релігії, мови та інших аспектів особистого вибору. Уряди з цієї точки зору є законними лише в тій мірі, в якій вони захищають ці права; немає колективного блага або божественного права правління, яке б переважало ці права. Звичайно, існував доктринальний зв'язок між протестантизмом і лібералізмом, в тому сенсі, що Лютер та інші мислителі Реформації наголошували на вірі та прямому і непрямому зв'язку кожного з віруючими з Богом. Але буває і так, що ранні протестантські суспільства, як лютеранські, так і кальвіністські, були не чим іншим, як ліберальним у тому розумінні, яке ми розуміємо сьогодні в цій доктрині. Як зазначалось раніше, лютеранство спочатку поширювалось не

просто через проповіді та індивідуальні навернення, а в результаті княжої влади, яка просто нав'язувала протестантське поклоніння часто не бажаним суб'єктам. Женева Кальвіна по суті була теократичною диктатурою, в якій не допускалися інші визнання і в якій держава надзвичайно втручалася в приватне життя своїх громадян. Сучасний лібералізм виник лише у другій половині XVII століття як випадковий побічний продукт воєн, розпочатих Реформацією. З піднесенням церкви після Тридентину та Контрреформацією у другій половині XVI століття папство, імперії та окремі католицькі монархи були готові застосувати силу для стримування поширення протестантської ересі. Це призвело до громадянських воєн по всій Європі, особливо у Франції, Англії та перш за все Німеччині, де Тридцятилітня війна призвела до загибелі, можливо, третини німецького населення в першій половині XVII століття. Багато доктрин, що лежать в основі сучасного лібералізму, народилися в Англії, як прямий наслідок релігійних конфліктів, що завершилися великою англійською Громадянською війною 1640-х років, яка протистояла сильно пуританському парламенту проти високоцерковної англіканської монархії Стюарт і призвела до обезголовлення короля Карла II у 1649 р. «Левіафан» Томаса Гоббса був опублікований відразу після цих травматичних подій і став фундаментальним твором у подальшій англо-американській ліберальній думці. Гоббс стверджував, що права не успадковуються та не є загальноприйнятими, а закріплюються у людини як людини. Лібералізм зародився в прагматичному компромісі між релігійними фракціями, які розуміли, що їм було б краще погодитися на релігійну толерантність, ніж шукати своїх максимальних цілей релігійно обґрунтованого державного устрою. Але стабільність цієї системи залежала також від появи ідей, які легітимізували режим, що зберігає особисті права. Індивідуалізм був глибоко вкорінений в англійській культурі задовго до Реформації, але наголос Реформації на внутрішній вірі закріпив думку про те, що всі люди є автономними агентами, які підкоряються Божій благодаті як особистості. У наступні роки релігійний компонент, що лежить в основі понять про свободу волі, буде руйнуватися, але індивідуалізм залишиться основним принципом сучасної західної цивілізації [7].

Список використаних джерел та літератури:

1. Пиков Г. Г. Реформация в контексте истории Европейской цивилизации. *Новосибирский национальный университет* : веб-сайт. URL: <https://classics.nsu.ru/pikov/Pikov-reformation.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).
2. Ahmad Humaira. Reformation: Religious, political and social consequences for western society. *Journal of Islamic Thought and Civilization*. 2011. №. 1. P. 71–78.
3. Тетерятников К. В. Реформація як форма усвідомлення та реалізації суспільних перетворень. *Актуальні проблеми філософії та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 16. С. 135-137.
4. Мамонтова Е. В. Символічний арсенал Реформації: політико-культурний аспект. *Актуальні проблеми політики*. 2017. №. 60. С. 14-25.

5. Francis Fukuyama. Political Consequences of the Protestant Reformation, Part I. *The American interest* : веб-сайт. URL: <https://www.the-american-interest.com/2017/10/31/political-consequences-protestant-reformation-part/> (дата звернення: 22.11.2021).

6. Francis Fukuyama. Political Consequences of the Protestant Reformation, Part II. *The American interest* : веб-сайт. URL: <https://www.the-american-interest.com/2017/11/02/political-consequences-protestant-reformation-part-ii/> (дата звернення: 22.11.2021).

7. Francis Fukuyama. Political Consequences of the Protestant Reformation, Part III. *The American interest* : веб-сайт. URL: <https://www.the-american-interest.com/2017/11/06/political-consequences-protestant-reformation-part-iii/> (дата звернення: 22.11.2021).

The article considers the influence of the Reformation on the processes of modernization of Western society, including its consequences in the political and legal sphere over the centuries. They concern the influence of the Reformation on the development of modern states, the role of the Lutheran Reformation in the formation of the modern concept of identity, the influence of the Reformation on modern liberalism.

Key words: *Reformation, M. Luther, consequences, identity, liberalism, state, protestantism.*

УДК 327 (44) «2007/2012»

*С. Періг, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: В. С. Степанков, д.і.н., професор*

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ ПЕРІОДУ ПРЕЗИДЕНСТВА Н. САРКОЗІ (2007 – 2012)

У статті висвітлюється європейський напрям зовнішньої політики Франції в період президенства Н. Саркозі. З'ясовано, що упродовж тривалого часу Франція надавала перевагу співробітництву у сфері оборони в рамках ЄС перед НАТО, але за президенства Н. Саркозі ситуація значно змінилася. Франція повернулася до всебічного співробітництва з Альянсом, що позитивно вплинуло на відносини ЄС-НАТО. Європейська політика безпеки та оборони є ключовим елементом Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, а також основою європейської політики оборонного та воєнного спрямування.

Ключові слова: *Франція, НАТО, ЄС, інтеграція, зовнішня політика, Європа, стратегія.*

Європейський напрям, пов'язаний з поглибленням інтеграційних процесів на континенті, був пріоритетним напрямком зовнішньої політики Франції починаючи з 1950-х рр. Європеїзм як стратегія регіонального

співробітництва став основним напрямом європейської політики і шостого президента Ніколя Саркозі (2007-2012).

Першим закордонним візитом Н. Саркозі після президентських виборів була поїздка до Німеччини для остаточного узгодження з канцлером Ангелою Меркель тексту нового договору. Німеччина, яка з січня 2007 р. займала пост голови ЄС, провела з усіма державами інтенсивні консультації. Ідея «спрощеного» варіанту європейської Конституції, запропонована Н. Саркозі, знайшла підтримку в інших країнах-членах Європейського союзу. У зв'язку з чим, на черговому засіданні Європейської ради, яке відбулося 21-22 червня 2007 р., було прийнято рішення створити на основі Конституції ЄС новий договір [9]. Він повинен був одночасно зберегти основні досягнення Конституції ЄС і виключити ті її правила, які були неприйнятні для населення або політиків окремих країн ЄС. Підсумковий текст документу був офіційно підписаний 13 грудня 2007 р. Його повна назва – «Лісабонський договір, що змінює Договір про європейський союз і Договір про заснування Європейського співтовариства».

У березні 2009 р. Н. Саркозі оголосив про бажання повернути Францію в усі структури НАТО і знайшов підтримку у канцлера Німеччини А. Меркель. Заява була зроблена в рамках спільного засідання німецько-французької Ради міністрів. Н. Саркозі висловив невдоволення тим, що Франція не мала ніякого відношення до планування військових операцій НАТО: «Франція хоче брати участь у прийнятті рішень, а не тільки в ознайомленні з ними. У нас немає жодного відповідального військового поста. Ми нічого не можемо сказати, коли наші союзники визначають військові цілі і засоби операцій, в яких ми беремо участь. І це по нашій власній провіні, оскільки ми самоусувалися. Прийшов час покласти край цій ситуації. Це в інтересах Франції та в інтересах Європи» [1].

Керівники Франції традиційно виступали проти перетворення НАТО на глобальну організацію. Вони вважали, що діяльність НАТО повинна обмежуватися оборонними функціями. Відомо, що французькі політики є прихильниками багатосторонніх інструментів регулювання міжнародних відносин. Це підтверджують два факти з сучасної історії. По-перше, діяльність Н. Саркозі в якості посередника в російсько-грузинському конфлікті 2008 р. По-друге, роль президента соціаліста Ф. Олланда у врегулюванні конфлікту в Україні. Президенти прагнули використовувати мирні засоби для врегулювання конфліктів. Активна позиція президентів пов'язана з тим, що Франція дорожить членством в Раді Безпеки ООН, тому що тільки звідти вона може діяти як «велика» держава. 3-4 квітня 2009 р. Франція офіційно повернулася в усі натовські структури [6].

Н. Саркозі заспокоїв громадян, повідомивши, що в мирний час французька армія не буде підкорятися натовському керівництву, а ядерне зброя буде перебувати під контролем французьких військових.

Незважаючи на реінтеграцію Франції в НАТО, Париж залишив за собою певні «виняткові права». Н. Саркозі акцентував увагу на тому, що країна залишиться вірною принципам генерала Ш. де Голля: Франція за будь-яких умов залишає за собою право вільно на свій розсуд розміщувати свої війська;

в мирний час Франція не буде підкоряти свій військовий контингент натовському командуванню на постійній основі; французька ядерна зброя залишається виключно національною [10].

Н. Саркозі домагався від країн-учасниць європейської інтеграції ще більш відповідальної поведінки. Своїм головним завданням у європейському напрямку він вважав «подолання інституційної кризи ЄС, викликані провалом ратифікації проєкту конституції Євросоюзу на референдумі у Франції і наростаючим євроскептицизмом». Н. Саркозі також намагався посилити рівень міжурядового співробітництва. При цьому, на відміну від попередників, він відводив Франції роль ключового гравця в структурах західної співпраці. Його рішення про повну інтеграцію у військово-політичний блок НАТО слід розглядати як прагматичний крок, спрямований на відновлення і посилення позицій Парижа в «західній сім'ї» [2].

З двох питань французький президент займав принципову позицію. Це, по-перше, компроміс між принципами наднаціональної федерації та міждержавної конфедерації. Підкреслюючи той факт, що Європейський союз складається з суверенних держав, Саркозі вважав за необхідне послідовно застосовувати принцип субсидіарності – вирішення на європейському рівні тільки тих питань, які виходять за межі національних рамок.

По-друге, Саркозі наполягав на необхідності чіткого визначення меж подальшого розширення ЄС. Країни-сусіди він ділив на дві групи: ті, хто за географічним, економічним, ціннісним та ін. критеріями мають безперечні основи вступити в ЄС в будь-який час (Швейцарія, Норвегія, Ісландія) або коли зможуть відповідати встановленим критеріям (Хорватія, Сербія, Чорногорія, Македонія, Албанія) і ті, держави (в основному середземноморські і євразійські), які можуть розраховувати тільки на привілейоване партнерство, але не членство. Він пропонував реформувати інститути влади ЄС:

- виступив за розширення практики прийняття рішень органами ЄС більшістю голосів;
- вважав за необхідне розширити повноваження Європарламенту;
- пропонував включити пункт, згідно з яким можна було уникнути блокування ініціатив великих держав дрібними [4, с. 262].

У сфері оборони і безпеки був прийнятий принцип пошуку нових методів спільного розвитку силового потенціалу: колективність, спеціалізація, поділ витрат, спільне користування силовим потенціалом, створення колективного силового потенціалу. Однак, спроба Франції перетворити НАТО в організацію з суто оборонними функціями, а також створити систему європейської оборони провалилася, оскільки у цієї ідеї було багато противників. Через економічну кризу європейці не були готові вкладати додаткові кошти в оборону, вважаючи, що НАТО повністю справляється з покладеними функціями.

Невід'ємною частиною європейської політики Саркозі була також двостороння дипломатія, в основі якої лежали контакти з кожною із країн Євросоюзу. В даному контексті, велику увагу французький президент приділяв відносинам із Великобританією, вважаючи за необхідне домогтися її більш

активної участі в євробудівництві і особливо у військово-політичних проєктах ЄС.

Важливе місце відводилося Іспанії та Португалії, з якими Францію традиційно пов'язують особливі відносини в рамках Середземноморського Союзу. Н. Саркозі намагався проявити активність і в нових країнах Євросоюзу, де особливо сильними були позиції Німеччини і США. Важлива увага приділялася Польщі, а також Болгарії, Угорщині та Румунії.

До того ж, говорячи про позицію Франції щодо прийняття нових членів до складу ЄС, то позиція Н. Саркозі виявилася дещо невизначеною. З одного боку, він вважав, що перш ніж приймати нових членів ЄС, їм слід вирішити свої внутрішні проблеми. Розширення в умовах кризи, як вважав Н. Саркозі, не тільки не призведе до вирішення проблем, але й погіршить ситуацію.

Саме з цієї позиції Н. Саркозі підходив до вирішення турецької проблеми, він зайняв різко негативну позицію з питання про вступ цієї країни в ЄС. Президент Франції також виходив з того, що 70% французьких виборців негативно ставляться до можливості членства в ЄС Туреччини, оскільки форсоване рішення турецького питання може відштовхнути їх від проєктів, спрямованих на розвиток європейської інтеграції. Незважаючи на те, що переговори з Туреччиною були розпочаті ще в 2005 р., Франція всіляко гальмувала цей процес [3, с. 109].

Н. Саркозі завжди займав рішучу позицію щодо іммігрантів і мусульман, що викликало невдоволення у німецьких лідерів. У 2005 р. він висловив думку обмежити приплив іммігрантів до Франції шляхом введення квот. Пояснював він це складністю включення мусульман у французьке суспільство і неможливістю створити для них гідні умови життя [12, с. 105].

Дійсно, мусульман в Європі з кожним роком ставало все більше. У 2010 р. їх налічувалося 15 млн. з 466 млн. жителів ЄС [11, с. 159]. Деякі фахівці заговорили, що «іслам вибирає Європу так само, як Європа вибирає іслам» [8]. Для Європи мусульмани перетворилися в серйозну проблему, оскільки їх важко інтегрувати в суспільство, вони не хочуть відмовлятися від своєї культури, більш того – поширюють її серед самих європейців.

Напередодні чергових президентських виборів в 2012 р. Н. Саркозі у зв'язку із загостренням імміграційної проблеми став активно закликати до перегляду Шенгенських угод, відзначаючи їх невідповідність новим реаліям. У питанні вирішення проблеми політик зблизився з ультраправими, оскільки сподівався перетягнути на свою сторону частину їхнього електорату, щоб перемогти соціаліста Ф. Олланда.

У багатополюсному, взаємозалежному світі стало складніше проводити автономну зовнішню політику. Тільки сильна єдина Європа могла помножити можливості Франції грати в світі роль, відповідну її амбіціям [5, с. 309]. Тому будівництво сильної в політичному і військовому відношенні Європи було абсолютним пріоритетом французької зовнішньої політики, в то у числі в період президентства Н. Саркозі. Він зумів в перші ж роки своїх повноважень сформулювати нові ідеї та підходи для Європи в умовах глобалізованого світу, зміг повернути Франції роль «деміурга європейського проєкту, країни, яка пропонує зміни» [7].

Також Ніколя Саркозі називали головним атлантистом в ряді президентів П'ятої Республіки. Він не тільки відкрито проявляв свою симпатію до США і, особливо, до американської економічної моделі, але також наполегливо говорив про необхідність відновлення дружніх відносин Парижу та Вашингтона, про повернення Франції до об'єднаного військового командування НАТО. Проте, слід зазначити, що хоча Н. Саркозі і привніс нові акценти в американо-французькі відносини, він лише успішно завершив курс, який обрав для себе Париж ще при Ф. Міттеранні в умовах розпаду біполярної системи міжнародних відносин і становлення нової системи. Президентство Н. Саркозі сприяло усуненню більшості суперечностей і поверненню Франції в командні структури НАТО. Водночас, Франція виступала за реформування НАТО, за встановлення рівноправного партнерства всіх членів організації, за отримання Європою більшої самостійності від США.

Список використаних джерел та літератури:

1. Григорьев Е. Саркози отказался от доктрины де Голля // Независимая газета. 13. 03. 2009. URL: http://www.ng.ru/world/2009-03-13/1_sarko.html.
2. Жуков А. Д., Шумилов М. М. Внешнеполитическая стратегия Пятой республики: робкий поворот к Большой Евразии, Санкт-Петербург. URL: <https://www.ejournal.ru/jour/article/download/779/262>
3. Кравченко В. В. Оборонна та безпекова політика Франції. Монографія. Донецьк, Донецький національний університет, 2013. 354 с. С 109
4. Рубинский Ю. И. Франция. Время Саркози. Москва: Междунар. отношения, 2011. 316 с.
5. Смирнова О. А., Золина Д. М. Французская стратегия в контексте европейского строительства // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2013. № 4 (1). С. 309–312.
6. Фёдоров С. М. Внешнеполитическая стратегия Саркози: начало еры постголлизма? URL: http://www.perspektivy.info/book/vneshnepoliticheskaja_strategija_sarkozi_nachalo_ery_postgollizma_2_007-10-10.htm.
7. Фёдоров С. М. Европейская политика Н. Саркози // Международная жизнь. 2008. No 8. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1566>.
8. Césari, J. L'islam en Europe // Cahiers d'études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien. 2002. N 33. URL: <http://cemoti.revues.org/720>.
9. Conseil européen de Bruxelles, 21 et 22 juin 2007. Conclusion de la présidence. Annexe I. Bruxelles, le 23 juin 2007. Doc/07/2
10. Discours de M. le Président de la République sur la Défense et la Sécurité Nationale. Porte de Versailles. 17 Juin 2008.
11. Geisser V. Musulmans et islamophobie en Europe // La fin du monde unique. 50 idées-forces pour comprendre / Sous la direction de B. Badie et D. Vidal. Paris: Editions La Découverte, 2010. P. 159-165.

12. Sarkozy N. Limiter l'immigration familiale au profit de l'immigration économique? / N. Sarkozy, P. Weil // Problèmes politiques et sociaux. 2005. N 916. P. 104-107.

The article covers the European direction of French foreign policy during the presidency of Nicolas Sarkozy. For a long time, France favored EU cooperation in the field of defense over NATO, but during the presidency of Nicolas Sarkozy, the situation changed significantly. France has returned to full cooperation with the Alliance, which has had a positive impact on EU-NATO relations. European security and defense policy is a key element of the EU's Common Foreign and Security Policy, as well as the cornerstone of European defense and military policy.

Key words: France, NATO, EU, integration, foreign policy, Europe, strategy.

УДК 94(477+437.6)«1848/1849»

О. Яковенко, студентка IV курсу
Науковий керівник: **А.А. Заводовський**, к.і.н., доцент

СПІВПРАЦЯ АДОЛЬФА ДОБРЯНСЬКОГО ІЗ СЛОВАЦЬКИМИ НАЦІЄТВОРЦЯМИ ПІД ЧАС «ВЕСНИ НАЦІЙ»

У статті досліджуються політичні зв'язки між Адольфом Добрянським та представниками словацького національного руху у ході «Весни націй» 1848-49 рр.

Ключові слова: Адольф Добрянський, Закарпаття, русини, словацьке націєтворення, «Весна націй».

Події «Весни націй» 1848-49 рр. сколихнули європейські етноси. Насамперед це стосувалося слов'янського світу, у якому абсолютна більшість етнічних земель знаходилася під впливом Австрійської імперії. Націєтворці цих етносів мали окремі власні прагнення, але у більшості своїй, це були прагнення створити власну державу. Однак переважна частина з них розуміла своє важке становище і тому намагалися знайти компроміс із Віднем. Ця мотивація вплинула на політичні програми націєтворців, в яких вони змушені були дотримуватися проавстрійських поглядів розраховуючи у подальшому на визнання своїх націй імперською владою.

Сукупність цих поглядів сформувала течію австрославізму, яка вбачала створення федеративної Австрійської держави із реальною автономією. Обрання союзником Відня мало цілком практичну мету. Слід розуміти що як і словаки, так і русини Закарпаття знаходилися під контролем Угорщини. В останній діяв прем'єр-міністр Л. Кошут, який проводив проугорську політику щодо слов'янських народів і як показав час взагалі не визнавав їх вимог [15, с. 49]. Тому їх лояльна поведінка мала б дати сигнал Відню сприяти прагненням щодо автономії та допомогти здобути власні національні права.

Загалом слід зазначити принципову відмінність між словацькими та русинськими націєтворцями. Якщо словаки мали куди більший досвід національного будівництва то русини не могли похизуватися і цим, адже вони не мали своєї політичної програми. Т. Філіна зазначає, що їх політичний розвиток лише був на своїй академічній стадії розвитку [11, с. 88]. П. Магочій вважає, що саме в цей час русини Закарпаття вперше постали як окрема політична спільнота [5, с. 31].

Адольф Добрянський, як лідер цього руху прекрасно розумів своє становище, а тому прагнув залучитися максимальною підтримкою. З точки зору сучасності можна стверджувати, що він зіграв важливу роль в революційних подіях 1848-49 рр. Ще до початку революції політик підтримував тісні зв'язки з слов'янськими націєтворцями. Так під час роботи у Чехії він познайомився із В.Ганкою, К. Гавлічком-Боровським, Ф. Палацьким, Ф. Рігером та ін. діячами слов'янського руху, що ще більше посилювало його слов'янофільські переконання [1, с. 109].

Інтенсивному розвитку словацько-русинських зв'язків слід завдячувати ще й тому що у 1848 р. місто Пряшів стає центром русинського руху [13, с. 52]. У цього явища є декілька причин. Перш за все, це культурна спорідненість русинів Закарпаття зі словаками. По-друге, це їх місцезосташування в межах однієї держави, що у подальших революційних подіях допомогло їм скласти спільну стратегію дій.

А. Добрянський сподівався, що співпраця із словацькими діячами допоможе йому здобути вимоги щодо автономії краю [16, с. 361]. Варто зазначити, що деякий час переховувався у Пряшеві. Це пов'язано з тими погрозами, які він отримував від угорців за свою перемогу на виборах до сейму [8, с. 87].

Важливим моментом співробітництва став Слов'янський конгрес у Празі 2 липня 1848 р. На ньому словаки не погодилися з тим, щоб однією із складових федерації стала Чехо-Мораво-Словакія [9, с.105]. У цей же час А. Добрянський став автором меморандуму, в якому виокремив русинів імперії з поміж інших етносів. Зачитав цей документ представник словацької делегації Й. Гурбан [6, с.74]. У ньому висувалися такі вимоги, як визнання словаків та русинів рівними перед угорцями, вимагалося право на навчання рідною мовою у різних закладах освіти: початкові школи, гімназії, ліцеї та університеті, звільнення незаконно засуджених політичних в'язнів угорської влади [12, с.32].

Власне у цій заяві можна побачити наслідки співпраці словацьких та русинських націєтворців Закарпаття, їх скоординовані дії у прагненні здобуття власних національних свобод. Особисто присутнім у цій зустрічі Адольф Добрянський не був, тому що переховувався від репресій з боку угорської влади.

Другим епізодом співпраці між словацькими та русинськими націєтворцями Закарпаття була зустріч зі політиком-словаком – урядовим радником міністерства внутрішніх справ Я. Главачем напередодні візиту А. Добрянського до австрійського монарха Франца-Йосипа 9 жовтня 1849 р [3, с. 29].

Однак співпраця націєтворців-словаків та націєтворців-русинів була не довготривалою. На думку британського історика А. Тейлора: «Австрославизм

являв собою стриману програму, яку висунула людина, що щиро слугувала своєму народові, [Палацький] але не вірила в його власні сили... Сама ж династія уклала б союз зі слов'янами лише у разі наявності в останніх справжньої сили... Але, коли б слов'яни мали потужну силу, вони б не пропонували династії підтримку, а вимагали б визнання своєї незалежності. Це було головною хибою австрославізму: династія погодилася б на союз зі слов'янами, лише тоді, коли вони б уже його і не потребували» [10, с. 66]. Схожі думки з цього приводу висловлював В. Вернадський: «Австрійський уряд, якому на той час були потрібні слов'яни, все їм обіцяв. Щойно він став на ноги і дійшло до виконання обіцяного, то почав утісняти слов'янське відродження і замість виконання обіцяного почав намагатися знищити те, що вже було зроблено» [2, с.150]. Скептичне ставлення до успіху цього плану висловив В. Фельбаба, вказуючи на загальну слабкість русинського націєтворення [14, с. 20].

Отже, протягом революції 1848-49 рр. Адольф Добрянський разом із словацькими націєтворцями прагнули здобути політичне визнання словаків і русинів та планували на перших порах досягти хоча б автономії для своїх регіонів. Зокрема це на певний час консолідувало їх дії і, навіть, дало певний результат, що полягав у тимчасовому компромісі з боку австрійської влади. Однак згодом Габсбурги зуміли подолати революційні настрої слов'янських етносів і швидко змінили тактику дій щодо процесів націєтворення в імперії, анулювавши практично усі попередні здобутки словацьких та русинських націєтворців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білак П. Суспільно-політична діяльність А.І. Добрянського у 1848-1849 рр. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Історія»*. 2002. № 7. С. 109-111.
2. Вчені Росії про Закарпаття / упорядкув., підготов. текстів, передм. і прим. О. Мазурка та І. Мандрика. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2009. 520 с.
3. Высланста русинов угорских в Відни пред высоким министерством и всесвітлым его величества троном ділання місяця октобрія 1849. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. 1972. № 6. С. 66-68.
4. Забродський М. «Промова депутата угорського сейму Адольфа Добрянського до питання про адресу» як історичне джерело. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 139-148.
5. Магочій П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород: Поличка Карпатського краю. 1994.
6. Майор Р. Національна програма А. Добрянського на слов'янському з'їзді у Празі 1848 р. й прагнення українців об'єднати Закарпаття і Галичину в окремих «Руський коронний край» *Русин*. 2013. № 2 (32). С. 72-83.
7. Малацай І. Суспільно-політична діяльність Адольфа Івановича Добрянського. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. (50). С. 24-31.

8. Переш І., Галас В. Політико-правові ідеї Адольфа Добрянського та його боротьба за єдність слов'янського світу. 1998. 128 с.
9. Пугач Є. Історія Словаччини: монографія Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 344 с.
10. Тейлор А. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. 2002. 526 с.
11. Filina T. Vplyv narodneho obrodzenia na Slovensku, v halici a na Ukrajine na obrodenske procesy na Zakarpatsku a východnom Slovensku. 2004. С. 89-94.
12. Bokeš F. Dokumenty k Slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914. Slovenská akadémia vied, 1962, Bratislava. 138 p.
13. Follrichová M. Adolf Dobriansky (1817–1901)–politický, spoločensko-kultúrny dejateľ, diplomat a publicista. *Otázky žurnalistiky*. 2018. 61(1-2). С. 50-58.
14. Fel'baba V. Viznik Ukrajinskej národnej rady v Prešove, úlohy a zastupovanie záujmov karpatských Rusínov. 2018. С. 82-87.
15. Hudek A. Overcoming The Old Borders. Bratislava: Institute of History, Slovak Academy of Sciences in Prodana. 2013. С. 45-52.
16. Magocsi P. The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia. *Slavic Review*. 1975. 34 (2). С. 360-381.

УДК 930.2(47+571)«18»

К. Бігун, студентка IV курсу
Науковий керівник: О. Б. Комарницький, д.і.н., професор

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ «УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ І МОВНЕ ПИТАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: СПРОБА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ (1847–1914)» ЯК ДЖЕРЕЛО ІЗ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН ХІХ ст.

У статті аналізується збірник документів «Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)» як джерело із історії українсько-російських відносин ХІХ ст. Показано еволюцію мовної та національної політики Російської імперії щодо України, передумов і причини репресій російської влади, а також появу українського національного руху.

Ключові слова: документ, мовна політика, Російська імперія, український рух.

У другій половині ХІХ відбувається зміна офіційної імперської політики щодо проявів української ідентичності. У першій половині століття імперська ідентичність була доволі строкатою і могла включати в себе регіональну чи етнічну (українську, польську, грузинську, фінську). Імперія навіть сприяла розвитку такої ідентичності, проявам народної культури, тому дозволяла вихід творів Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша, О. Білозерського та ін [3, с. 55].

Довгий час Петербург не вважав регіоналізм загрозою для цілісності Імперії. Більше того, українська ідентичність сприймалась як можлива протидія ідентичності польській. Відкриття університету у Києві і мало головною метою зменшити вплив поляків і довести, що Наддніпрянська Україна – «русский край» [5, с. 52]. Із цією ж метою була утворена і Київська археографічна комісія, випускались чисельні історичні та етнографічні праці. Однак в певний момент український рух почав проявляти самостійність і першим провісником цього стало Кирило-Мефодіївське братство. Братчики виступали за створення слов'янської федерації, в якій кожен народ матиме широку автономію, вони також стояли на демократичних та республіканських засадах. Саме із розгрому братства і бере свій початок репресивна політика імперського уряду щодо українського руху [4, с. 16]. Ця ж ідея закладена у збірнику документів «Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)»

Упорядниками цієї збірки виступили видатні українські історики і археографи, головним редактором – Геннадій Боряк, заступник директора

Інституту історії України НАН України. Робота над збірником була завершена у 2012 році, а опублікований він – 2013. Цікаво, що його створення і публікація відбувалась на фоні поступового погіршення українсько-російських міждержавних відносин, зокрема тарифних конфліктів, що пов'язані із курс на євроінтеграцію України. Врешті-решт, це завершилось вторгненням військ РФ до Криму і анексією півострова, а згодом – збройною агресією на Донбасі. Таким чином, Росія продовжує свою агресивну політику щодо своїх сусідів.

Окрім офіційних документів, що складають основну частину збірки, до неї входять також вступні статті упорядників. Зокрема, у них простежується зміна російської політики щодо інших національностей всередині Імперії. Автори слушно наголошують, що довгий час Росія доволі терпимо і навіть сприятливо дивилась на регіональні автономії, зокрема Царство Польське, Князівство Фінляндське, Остзейські губернії, грузинські, азербайджанські, вірменські держави. Однак польські повстання, а також поступова модернізація і централізація Імперії стали причинами згорання широкої автономії регіонів [4, с. 9].

У статтях також наголошується, що причина у зміні ставлення Імперії щодо національних регіонів лежить і в програмі модернізації держави, котру проводив цар Олександр II. Він взяв за основу політику західноєвропейських держав – Франції, Німеччини, Італії, котрі проводили курс на формування єдиної національної ідентичності. Паралельно із цим йшло витіснення української мови із вжитку інтелектуалами, чиновниками, дворянами, церковниками. Причому, цей процес не був штучний чи нав'язаний зверху [5, с. 46]. Багато українських діячів, котрі позитивно ставились і до історії України, і до її культури все ж писали російською, але не через репресії, а через власні вподобання. Зокрема, М. Максимович, О. Лазаревський. Навіть українець М. Гоголь писав українсько-російським суржилом, але все ж перевагу надавав літературній російській. Таким чином, із часом українська ідентичність вступила в протиборство із імперською, загальноросійською [2, с. 15].

Всього до збірника включено 296 документів, 232 з яких публікуються вперше; 32 є археографічними репліками; 32 документи взято з попередніх публікацій. Хронологія документів представляє масштабний період вітчизняної історії – від розгрому діяльності Кирило-Мефодіївського братства (1847) до початку першої світової війни (1914). відтак, збірник охоплює період в шістдесят років, в який відбувались зміни у ставленні до української мови, репресії змінювались на терпимість, заборони на дозволи. Більшість документів взято із українських архівів, але частина також із російських. Тут і доповідні записки російських чиновників, і офіційні розпорядження царя, уряду, Сенату, генерал-губернаторів, рекомендації і звернення чиновників і окремих діячів.

Перший документ датується 29 травнем 1847 року і є таємним розпорядженням міністра народної освіти С. Уварова до керівника Київського навчального округу О.С. Траскіну, в якому вчителям та викладачам університету наказується надавати перевагу на заняттях російській мові, щоби серед учнів і студентів зароджувались лояльні щодо трону та держави ідеї. Окрім того, С. Уваров робить посилання на ідеологію панславизму, котра тоді мала великий вплив у Європі. За словами міністра, ця ідея може бути корисною для Імперії, а тому варто посилити «російскість» учнів і студентів всередині

держави, але в той же час заборонити будь-які прояви політичного вільнодумства чи ідеї республіканізму, демократизму, котрі йшли із Європи [4, с. 65]. Саме із цього документу розпочинається політика поступової русифікації всієї Імперії.

Документи з №2 до №5 присвячені діяльності, слідству та наслідкам Кирило-Мефодіївського товариства. Зокрема, їх негативного впливу на народні маси, а саме формування ідеї окремішності української мови та українського народу, поширення літератури українською мовою (зокрема і релігійного спрямування), при вилучення із бібліотек та інших публічних закладів творів Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова [4, с. 69-76].

Документи з №7 по № 11 присвячені руху «хлопоманів». Цікаво, що кількість розпоряджень, циркулярів і наказів щодо заборони українсько і польської мови сильно зросли після приходу до влади царя Олександра II. У цих документах зокрема згадується про друкування творів українською мовою латинським алфавітом. Латиниця була офіційно заборонена, а всі книги повинні бути вилученими. Цікаво, що про українську кирилицю жодним чином не згадується, оскільки тоді ще не ставилось за мету заборонити українську повністю. Тут же засуджується діяльність Т. Рильського за «хлопоманство», діяльність польських студентів, що ширять серед селян народницькі ідеї, поширюють українську літературу [4, с. 78-81].

Доволі цікавими є документи №12-13. Вони стосуються українського перекладу «Положення про селян» від 19 лютого 1861, котре знаменувало відміну кріпацтва в Імперії. Документ цей був складений і опублікований російською мовою, котру більшість українських селян не розуміла. Із цією метою до уряду звернувся письменник Пантелеймон Куліш, котрий запропонував перекласти текст маніфесту «народною малоросійською» мовою. Він отримав офіційний дозвіл на це від державного секретаря В.П. Буткова. Інший документ є докладною запискою жандармського офіцера Київської губернії, котрий вважав за доцільне дозволити публічне читання українського перекладу «Положення...» щоби унеможливити його неправильне трактування чи переклад деяких слів. Таким чином, незважаючи на ідеологію, уряд все ж керувався здоровим глуздом і розумів необхідність комунікації із народними масами, зокрема селянами [4, с.81-83].

Документи №17-28 характеризують зміну ставлення російського керівництва щодо української мови та культури. Уряд починає контролювати розповсюдження українських книжок, в деяких випадках – вилучати їх. Окрім того, з'ясовуються факти розповсюдження українофільських ідей з-боку польських студентів Київського університету, їх захоплення «хлопоманством», поширення ними української літератури і пропаганди серед селян [4, с.87-114]. Уряд починає насторожено дивитись на український рух, розуміючи його ймовірну антидержавну спрямованість (насправді, українці залишались доволі лояльними щодо Імперії, пропаганда польських студентів не знаходила зацікавлення серед селян, тому репресії щодо українського руху не були зумовлені реальною загрозою сепаратизму [5, с. 153-154]).

Своєрідним рубежем є документ №29 – Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва про закриття недільних шкіл та читалень. Таким чином,

Імперія остаточно перейшла до тактики придушення українського руху і репресій щодо української мови. При чому, це виправдовується тим, що під виглядом недільних шкіл і поширення грамотності, серед селян поширюються «шкідливі» соціалістичні ідеї [4, с. 52-53].

Ще більш цікавим є документ №36, в якому група «благонамеренних малоросов» звернулась до начальника Третього відділення В.А. Долгорукова із проханням заборонити переклад біблійських текстів українською мовою. Зокрема, автори наголошують, що діячі українського руху прагнуть з'єднати Україну і Польщу в єдину федерацію [4, с.120-121]. Окрім того, говориться що народ не зрозуміє переклад Біблії «українским жаргоном» (що повністю не співпадає із ініціативою перекладу «Положення про селян» українською і дозволом на це з боку уряду), а краще розуміє російську мову. Діячів українського руху в документі називають «сепаратистами-хохломанами». Наступний документ (№37) є продовженням теми перекладу Біблії українською [4, с. 122-123]. А саме – звернення київського генерал-губернатора до В.А. Долгорукова із пропозицією офіційно заборонити переклад Біблії, оскільки ймовірна легітимізація української мови може призвести до сепаратизму та ідеї відродження претензію на «автономію Малоросії» [1, с.208].

Логічним продовженням цього ланцюгу є документ № 41, а саме офіційне подання Київського цензурного комітету до міністра П. Валуєва із проханням офіційно заборонити поширення і друк літератури українською мовою. Саме в ньому вперше звучить фраза: «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может», котра згодом кочуватиме із одного документа в інший [4, с. 134-135].

У документі №39 вперше наведено текст вірша П. Чубинського «Ще не вмерла України...», котра згодом стане національним гімном. Перший варіант відрізняється від наступних за текстом, образами і смислом. Однак уже цей вірш викликав побоювання в російських чиновників щодо своєї національної спрямованості [4, с. 125-127].

Фіналом першого етапу репресій став сумнозвісний «Валуєвський» циркуляр (№43), в якому прямо говорилося про заборону друкувати і розповсюджувати українські книжки релігійного, навчального, наукового змісту, але допускалась художня література [4, с.138-131]. Цікавим є реакція інших російських міністрів, зокрема міністра освіти О. Головіна (№45), котрий засудив заборону друку українських творів, а також вважав за необхідне дозволити переклад Біблії «малоросійською». Відтак, циркуляр П. Валуєва виявляє його власні погляди, а також погляди царя на «українське питання» [4, с.143-145].

Доволі важливими є також документи що стосуються Емського указу (1876). 18 травня датується два документи щодо зборони ввозити на територію Імперії літератури українською мовою. Перший із них – офіційне розпорядження уряду, зокрема Особливої наради щодо «малоросійського питання», а саме – розповсюдження україномовної літератури. Цей указ забороняв ввезення україномовної літератури, що не була надрукована «кулішівкою» (правописом української, що засновувався на російській орфографії). Окрім того, пропонувалося надати субсидію галицькій газеті

русофільського спрямування «Слово», а також закрити київську газету «Киевский телеграф» посилаючись на сліпоту її редактора [4, с. 199-201].

Інший документ, власне «Емський» указ за підписом імператора Олександра II. Він повністю підтверджував дію урядового розпорядження і додавав іще ряд статей, зокрема заборона на українські тексти поширювалась на п'єси і ноти до пісень. Таким чином, було сильно звужено розповсюдження української літератури. «Емський» указ знаменував собою остаточну заборону на використання української мови в публічному просторі, її почали витісняти навіть із художньої літератури. Подібне ставлення лише посилювало неприязнь українських інтелектуалів щодо Імперії [4, с. 201-202].

Отже, дана збірка документів є надзвичайно важливим джерелом із історії українсько-російських стосунків XIX століття. У ній містяться важливі, раніше неопубліковані та невідомі загалу документи, зокрема офіційні розпорядження, укази, звернення та рекомендації, котрі стосувалися сфер застосування української мови, освіти, культури, перекладу українською офіційних документів, біблійних текстів, художніх творів та пісень. Усі ці документи підтверджують те, що Росія систематично здійснювала репресії стосовно всього українського, зокрема мови, культури, літератури, народної творчості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вульпиус Р. Языковая политика в Российской империи и украинский перевод Библии (1860–1906) // *Ab Imperio*. 2005. № 2. 191-224.

2. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. / Пер. з англ. М. Корчинської. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 368 с.

3. Миллер А. Империя Романовых и национализм. Москва: Новое литературное обозрение, 2006. 248 с.

4. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найдено, В. Шандра; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. LXII; 810 с.: іл.

5. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / Авт. колектив: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с.

The article considers a collection of documents "Ukrainian identity and the language issue in the Russian Empire: an attempt at state regulation (1847-1914)" as a source on the history of Ukrainian-Russian relations in the XIX century. The evolution of the language and national policy of the Russian Empire towards Ukraine, the preconditions and reasons for the repression of the Russian government, as well as the emergence of the Ukrainian national movement are analyzed.

Key words: document, language policy, Russian Empire, Ukrainian movement.

*Ю. Бондар, К. Калантирська, Д. Яцюк, студенти II курсу
Науковий керівник: С. В. Трубчанінов, к.і.н., доцент*

ІНОЗЕМНІ МАНДРІВНИКИ – ШОНЕРИ ПОВІТРОПЛАВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

В публікації розповідається про іноземних мандрівників (принц Карл Нассау-Зіген, француз де ла Порте д'Англьфор, американець Льюїс Літлпейдж), які в 1784 р. відвідали Поділля. Наголошується, що завдяки їм в українське небо піднялися одні з перших повітряних куль.

Ключові слова: повітроплавання, мандрівники, Кам'янець-Подільський, Хотин, принц Нассау-Зіген.

Як відомо, технічні новинки часто досить довго торують шлях до свого визнання і використання в усьому світі. Їхня промоція іноді стає можливою лише завдяки діяльності харизматичних особистостей. Саме так сталося і в Кам'янці-Подільському через півтора року після перших польотів аеростатів французьких винахідників братів Монгольф'є та Жака Шарля, коли в травні 1784 р. в подільське небо вперше здійснилися виготовлені місцевими майстрами повітряні кулі. Учасниками даної події стали яскраві й неординарні особистості – іноземні мандрівники: принц Карл Нассау-Зіген, француз де ла Порте д'Англьфор, американець Льюїс Літлпейдж.

Ця подія знайшла художнє відображення в кількох есе авторки популярного веб-сайту «Замки і фортеці України», подільської журналістки Ірини Пустиннікової. На жаль, вони не позбавлені фактичних помилок і невмотивованих догадок [див., зокрема: 3]. Історіографія, присвячена життю та діяльності Карла (Шарля) Генріха Ніколаса Оттона принца Нассау-Зігена (1745-1808), мандрівника, авантюриста, військового, дипломата, налічує десятки назв різними європейськими мовами. Назвемо авторів кількох найбільш ґрунтовних розвідок про нього – польського історика, енциклопедиста і слов'янознавця Юліана Бартошевича (1821-1870) [9], російського історика й публіциста, фахівця з історії правління Катерини II Василя Більбасова (1838-1904) [1], французького історика і дипломата маркіза д'Арагона (1844-1898) [6]. Оскільки принц Нассау-Зіген був однією із найбільш яскравих і неординарних особистостей, які пов'язали свою долю з Поділлям наприкінці XVIII – на початку XIX століття, його не оминули своєю увагою Сергій Феодосьєв та Володимир Захарьєв – відомі подільські краєзнавці з Дунаєвеччини [4; 5; 2]. Проте в роботах названих дослідників епізоди із запуском повітряних куль на Поділлі в 1784 р. не знайшли свого відображення. Значно менше праць присвячено американському військовому, таємному агенту, довірній особі останнього польського короля Льюїсу Літлпейджу (1762-1802). Найбільш значною роботою залишається книга публіциста та біографа із США Кертіса Керролла Девіса (1916-1997) «Шевальє короля: Біографія Льюїса Літлпейджа» [13]. У той же час, попри численні згадки в працях з історії повітроплавання,

біографія де ла Порте д'Англьфора (1749-1784) ще й досі чекає на дослідників.

У своїй розвідці ми спробували показати, що поєднало долі трьох мандрівників. Особливий акцент зроблено на невідомих сторінках біографії де ла Порте д'Англьфора, який увійшов до когорти перших повітроплавців світу.

Як вже зазначалося, сповнене авантюрою життя К. Нассау-Зігена, насичене близьким знайомством із багатьма з відомих людей того часу, яскраво описане різними біографами. Слід вказати, що названі вище автори відносять його до «католицької лінії» правлячого дому невеликого німецького князівства Нассау-Зіген. Протестантська лінія цього дому вигасла в 1734 р., католицька – в 1743 р., після чого князівство Нассау-Зіген відійшло до Вільгельма IV Оранського з дому Нассау-Діц [8, s. 305]. Сучасний німецький історик Рувен Понс, розповідаючи про історію дому Нассау в перші десятиліття XVIII ст., описує «державні комедії Нассау»: різноманітні скандали, шлюбнорозлучні процеси, справи щодо подружньої зради і позашлюбних дітей та ін. [25]. В німецькій історіографії щодо особистості К. Нассау-Зігена часто застосовуються саркастичні визначення: «французький претендент на спадщину Оранських і Нассау», «легендарний фальшивий принц» та ін. [10, s. 124-131]. Зазначимо, що претензії К. Нассау-Зігена на князівство Нассау-Зіген були визнані лише парламентом Парижу. Не мали успіху його пізніші спроби отримати підтвердження на «свої землі» спершу в придворній камери імператора Священної Римської імперії, а згодом – в імператора французів Наполеона I.

За життя К. Нассау-Зіген був надзвичайно популярною особистістю, про якого любили пліткувати в паризьких, віденських, варшавських чи петербурзьких салонах. Так, чимало історій розказували про його пригоди під час навколосвітньої подорожі під керівництвом мореплавця Л. Бугенвіля: чоловіків захоплювала розповідь про його сутичку з ягуаром, яка сталася в Аргентині (полотна, які зображали порятунок принцом свого товариша, на якого напала хижа тварина, навіть прикрашали різні королівські та магнатські резиденції), а жінок зачаровувала розповідь про його романтичну пригоду на острові Таїті. Приятель великого драматурга П. Бомарше, авантюрист, якого називали останнім кондотьєром Європи, опинився на Поділлі завдяки одруженню з багатою польською шляхтянкою [1, с. 526; 2, с. 5-9, 11-12].

Зібрана нами інформація про француза де ла Порте д'Англьфора та американця Літлпейджа вказує на тісне переплетення їхніх життєвих стежин з принцом Нассау-Зігеном.

Дворяни на прізвище де ла Порте мешкали практично в усіх регіонах Франції. Жан-Франсуа де ла Порте д'Англьфор народився 12 червня 1749 р. в регіоні Буге у парафії Англьфор над річкою Роною (близько 80 км від Ліона та 40 км від Женеви). Відомо, що першим став додавати до свого прізвища додаток «д'Англьфорт» його дід – П'єр-Жозеф де ла Порте, що мало свідчити про володіння замком у цій місцевості (до наших днів збереглися залишки невеликого замочку Англьфор) [26, р. 636]. Допускають, що де ла Порте викупили володіння Англьфор у попередніх власників у 1715 р. [23, р. 395].

У зв'язку з різними подіями, в 1784 р. Жана-Франсуа часто називали графом д'Англьфор, проте дослідникам невідомо про жодні королівські патенти на цей титул. У другій половині XVIII ст. у Франції існувала практика роздачі титулів

особам, які не мали для цього матеріальних підстав, тобто не володіли відповідною кількістю бароній чи шевальєвств. Декому з де ла Порте в цей час вдалося отримати аристократичні титули. Першим у родині де ла Порте д'Англьфор графський титул використовував Франсуа-Жозеф – батько майбутнього повітроплавця. Допускають, що підставою для цього стало його одруження на представниці знатного роду, який був споріднений з герцогами Савойськими. Жана-Франсуа стали називати графом вже після смерті батька [12].

Деякий час Жан-Франсуа служив у королівській артилерії, але 14 березня 1778 р. він подав у відставку, щоб пізніше стати капітаном, а потім підполковником у «Добровольчому корпусі де Нассау», який був створений з дозволу короля Людовіка XVI для боротьби з корсарами з острова Джерсі. Оскільки повсталі британські колонії в Північній Америці відмовлялися платити за захоплені корсарами товари, про фінансування добровольців подбав підприємливий П'єр Бомарше (всесвітньовідомий драматург), який постачав американцям зброю та спорядження [17, р. 367-368]. До речі, він протягом тривалого часу підтримував фінансами принца К. Нассау-Зігена. До того ж, саме на торгівлі з США П. Бомарше став мільйонером [17, р. 322-323]. Влітку 1778 р. принц мав супроводжувати куплений для американців у Голландії корабель, який мали переобладнати на військове судно у Франції, про що в своєму листі написав капітанові Джону Поль Джонсу один із «батьків-засновників» США Бенджамін Франклін, який представляв повсталі колонії при Версальському дворі [24, р. 877].

Весною 1779 р. К. Нассау-Зіген зі своїми добровольцями перейшов до рішучих дій. 1 травня він двічі спробував здійснити десантування на острів Джерсі, але обидва рази вони закінчилися невдачею [14, р. 468-469]. Через кілька днів британська ескадри здійснила напад на базу флотилії добровольчого корпусу в бухті Канкаль на північному сході Бретані. Під час бою 19 травня Жан-Франсуа де ла Порте показав себе холонокровним і завзятим офіцером, зміг відбити в англійців французький фрегат і в нагороду за свій героїзм став кавалером ордену святого Людовіка [18, р. 77]. Подальше фінансування корпусу виявилось обтяжливим для Бомарше [17, р. 369]. 6 серпня 1779 р. вийшов королівський указ про передачу добровольчого корпусу Нассау сухопутним військам

К. Нассау-Зіген на деякий час оселився у Варшаві, де у вересні 1780 р. одружився із Кароліною Гоздзькою. Однак незабаром принц відправився в Іспанію, щоб взяти участь у «Великій облозі Гібралтару», яку здійснювали іспанські та французькі війська [17, р. 369-372].

Під час генерального штурму Гібралтару 13 вересня 1782 р. принц Нассау командував плавучою батареєю «Талья Пієдра» – однієї з найбільших з 10 плавучих батарей, побудованих за проектом французького інженера Мішо д'Арсона. Через неузгоджені дії командування тільки три з них кинули якір на дистанції пострілу, причому «Талья Пієдра» – найближче до противника. Лінійний лад батарей був порушений, оскільки інші сім стали на 1–3 кабельтових далі від цілі. Це перешкоджало щільності вогню, необхідної для нанесення англійцям критичного шкоди. Проте, екіпаж під командуванням принца весь день обстрілював форти, не втрачаючи самовладання під

інтенсивним вогнем. Коли ж розжарене ядро пробило бруствер батареї, почали тліти дерев'яні конструкції, а ввечері вогонь дістався до порохового льоху і батарея злетіла на повітря – Нассау-Зіген дивом залишився живим [2, с. 12-15].

У документах Національного зарубіжного архіву Франції міститься інформація про військову службу Жан-Франсуа де ла Порте у 1780-1783 рр. Спершу він згадується як капітан «артилерійської компанії» допоміжного батальйону піхоти, який розташовувався на острові Ре (біля Ла-Рошелі). Пізніше йому було присвоєно звання підполковника. Розглядалася навіть можливість його переведення на службу у французьку колонію Пондішеррі в Індії [7].

Відомо, що в 1782 р. він також відзначився під час спроби штурму Гібралтару [19, р. 160]. Допускаємо, що саме Жан-Франсуа де ла Порте командував плавучою батареєю № X «Долорес».

Під час «Великої облоги Гібралтару» проти англійців воював також 20-річний американець Льюїс Літлпейдж. До Іспанії уродженець Вірджинії потрапив завдяки сімейним зв'язкам, при підтримці впливового американського політичного діяча Джона Джея. Він вступив добровольцем до загону герцога де Кріло. Був свідком вторгнення на острів Мінорка в 1781 р., брав участь у битві та навіть був поранений. Літлпейдж робив численні записи і замальовки, які згодом були прийняті та схвалені при іспанському дворі. Він перебував на борту судна, що затонуло, але йому вдалося врятуватися [13].

Важливим етапом в житті де ла Порте стало повітроплавання. Як описували свідки, з «мечем у руці» він брав участь у підйомі повітряної кулі Монгольф'є, що відбулося 19 січня 1784 р. в Ліоні. До запуску був підготовлений найбільший з аеростатів Монгольф'є. Він був висотою 120 футів та місткістю 700 тис. кубічних футів, що робить його однією з найбільших повітряних куль, які коли-небудь піднімалися в повітря. Жан-Франсуа де ла Порте не тільки був пасажиром повітряної кулі, але й брав участь у фінансуванні цього проекту. Через несприятливу погоду, всього через 13 хвилин польоту на висоті 3000 футів оболонка кулі розірвалася і аеростат впав на галявину біля Ліона. Якимось чином семеро осіб, які знаходились на борту, не постраждали при падінні [11, р. 121; 15, р. 41-42; 16, р. 83].

У травні 1784 р. принц Нассау-Зіген зі своїми супутниками, серед яких були і де ла Порте з Літлпейджем, з'явився в Кам'янці. Метою принца була організація судноплавства течією Дністра. Він переконував правителів і ділові кола у Відні та Варшаві, що це найкращий шлях для торгівлі між Австрією, Річчю Посполитою та Османською імперією і країнами Середземномор'я [1, с. 528-529; 6, р. 60].

Комендант кам'янецької та інших прикордонних фортець Ян де Вітте, який мріяв підняти в небо власний аеростат, звернувся до мандрівників за порадою. Оскільки принц спостерігав у Парижі за експериментами братів Монгольф'є, а де ла Порте брав у них безпосередню участь, комендант виділив їм помічників, які б мали виготовити повітряну кулю. Відомо також, що принц привіз із собою на Поділля невеликі кулі з якоїсь «дуже делікатної плівки». У небо над Кам'янцем аеростат у 23 фути завдовжки, а завширшки у 19 футів запустили 20 травня 1784 р. Його наповнювали гарячим повітрям із малої переносної печі Яна де Вітте. Паперова куля піднялася вгору на три тисячі ліктів і впала за

чверть милі на річку Смотрич. Іншу повітряну кулю – більшу, округлу (33 фути в довжину і ширину) – запустили 28 травня в Бразі, навпроти підконтрольного туркам Хотина [3].

По-різному склалися долі мандрівників після експериментів з повітряними кулями в подільському небі. Спершу вони вирушили на невеликому судні в плавання вниз за течією Дністра. Оскільки суденце рухалося повільно, мандрівники часто висаджувалися на берег та оглядали навколишню місцевість. 5 червня сталася прикра подія, яку через кілька тижнів обговорювали в усій Європі. За не до кінця з'ясованих обставин поблизу села Цекинівки біля Ямполя загинув де ла Порте. За однією з попередніх версій його заколов багнетом солдат, якого офіцер вдарив плоскою стороною шаблі під час навчань [18, р. 77]. Пізніше більшого поширення набула інша версія – вранці де ла Порте вирішив перевірити стан корабля, на якому вони мали пливти, але заблукав. На його пошуки відправили солдатів. Коли ж ті його знайшли, він злякався, сприйнявши їх за гайдамаків, і почав тікати, пірнав у Дністер та виснажений потонув [19, р. 160; 20, р. 190]. Також у часописах згадувалося, що декілька мандрівників були вранці запрошені на каву власником Цекинівки Калінським, проте де ла Порте вирішив піти до річки. Він знав, що десь неподалік знаходилося судно, на якому був Нассау-Зіген. Але офіцер пропав. До його пошуків навіть долучилися солдати, яких прислав з Кам'янця-Подільського комендант де Вітте [22, р. 134-136; 21, р. 329-331].

К. Нассау-Зіген зміг завершити свою подорож по Дністру та потрапити через Чорне море в Стамбул. Проте після цього він захопився іншим. Незабаром принц перейшов на російську військову службу. Спершу воював з турками на Чорному морі як командир гребної флотилії (тут він знову зустрівся з Джоном Поль Джонсом – начальником ескадри парусників), пізніше, в званні віце-адмірала – зі шведами на Балтиці [1, с. 538-549, 552-577]. Але останні роки свого життя принц Нассау провів у селі Тинна, яке розташоване в 40 верстах на північ від Кам'янця, на давній поштовоїй дорозі Кам'янець–Плоскирів, де був один із маєтків його жінки. Сьогодні ніщо не нагадує про життя в цьому населеному пункті такої визначної особистості. Не збереглися і могили принца та його улюбленої дружини [2, с. 31-32].

Л. Літлпейдж на засіданнях сейму в Гродно в 1784 р. отримав пропозицію обійняти посаду при дворі польського короля Станіслава Августа Понятовського. Через рік він залишив Францію і став очевидцем російсько-турецької війни. Л. Літлпейдж служив ад'ютантом, а потім командував п'ятьма суднами під командуванням принца Нассау-Зігена та Джона Поль Джонса. Наприкінці 1788 р. він повернувся до польської столиці і був відправлений з дипломатичними місіями до Італії, Австрії та Іспанії. У 1790 р. Л. Літлпейдж був нагороджений орденом Святого Станіслава. Він виконував різні дипломатичні доручення короля Станіслава II до останніх днів його правління [13].

Отже, іноземні мандрівники (принц К. Нассау-Зіген, граф де ла Порте д'Англьфор, американець Л. Літлпейдж), які разом відвідали Поділля у 1784 р., залишили свій слід в історії України та нашого краю. Зокрема, вони доклали зусиль до перших польотів аеростатів в українському небі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бильбасов В. А. Принц Нассау-Зиген в России // Бильбасов В. А. Исторические монографии. Т. 4. Санкт-Петербург : Тип. И. Н. Скороходова, 1901. С. 523-592.
2. Захар'єв (із Ватралів) В. Тинна і Україна в житті «короля авантюристів» принца Нассау-Зігена. Хмельницький : Вид. ФОП Стрихар, 2021. 54 с.
3. Пустиннікова І. Кам'янець-Подільський. Хотин. Харків : Вид-во «Folio», 2020. 224 с.
4. Феодосьєв С. Останній паладин Європи // Дзеркало тижня. Київ, 2006. 30 грудня (№ 50). С. 12.
5. Феодосьєв С. М. Принц Шарль де Нассау-Зіген в історії Польщі і Поділля // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. пр. за мат. міжн. наук. конф. (23–24 червня 1999 р.) / Інститут історії України НАН України та ін. Хмельницький : Поділля, 1999. С. 480-486.
6. Aragon [A.-L.-A.-Ch. Bancalis de Maurel] marquis d'. Le prince Charles de Nassau-Siegen: d'après sa correspondance originale inédite de 1784 à 1789. Paris : E. Plon, Nourritet et Cie, Imprimeurs-Éditeurs, 1893. 396 p.
7. Archives nationales d'outre-mer. La Porte d'Anglefort, capitaine de la compagnie d'artillerie du bataillon auxiliaire de l'île de Ré 1780/1783. URL: http://anom.archivesnationales.culture.gouv.fr//osd/?dossier=/collection/INVENTAIRES/Ministeres/SEM/E/&first=241_007A/FRCAOM06_COLE_241007A_0454&last=241_007A/FRCAOM06_COLE_241007A_0482&title=La+Porte+d'Anglefort,+capitaine+de+la+compagnie+d'artillerie+du+bataillon+auxiliaire+de+l'île+de+Ré+1780/1783.
8. Baibl L. Konversion und Sukzession. Die Grafen von Nassau-Siegen zwischen dynastischer Einheit und konfessioneller Spaltung // Genealogisches Bewusstsein als Legitimation Inter- und intragenerationelle Auseinandersetzungen sowie die Bedeutung von Verwandtschaft bei Amtswechseln / Hartwin Brandt, Katrin Köhler und Ulrike Siewert (hrsg.). Bamberg : University of Bamberg Press, 2009 (=Bamberger historische Studien / hrsg. vom Institut für Geschichte der Otto-Friedrich-Universität Bamberg. Band 4). S. 285-306.
9. Bartoszewicz J. Karol de Nassau // Znakomici mężowie polscy w XVIII wieku : wizerunki historycznych osób skreślone przez Juliana Bartoszewicza. T. 1. Petersburg : Nakładem B. M. Wolffa, 1853. S. 207-260.
10. Brachthäuser Ch. Le Prince Regent d'Orange : Wilhelm Hyazinth Fürst zu Oranien und Nassau-Siegen (1667-1743). Groß-Gerau : Ancient Mail Verlag, 2010. 168 s.
11. Cavallo T. History and Practice of Aerostation. London : Printed for the Author, 1785. VIII, 326, [7] p., 2 pl.
12. Croix V. la. Jean-François de La Porte d'Angleforte [Genealogie]. URL: <http://archive.wikiwix.com/cache/?url=http%3A%2F%2Fgw.geneanet.org%2Fjmvlc%3Flang%3Dfr%3Bp%3Djean%2Bfrancois%3Bn%3Dde%2Bla%2Bporte%2Bd%2Banglefort>.
13. Davis C. C. The King's Chevalier: A Biography of Lewis Littlepage. New York : Bobbs-Merrill, 1961. 442 p.

14. Falle Ph., Durell E. An account of the island of Jersey, with an appendix of records, & o. To which are added, Notes and Illustrations. 2e ed. Jersey : R. Giffard, 1837. XXIII, XXXI, 476, [4] p.

15. Fonvielle W. Adventures in the Air. Being Memorable experiences of Great Aeronauts / transl. and ed. John S. Keltie. London : Edward Stanford, 1877. XVI, 304 p.

16. Landelle G. de la. Dans les Airs, Histoire Élémentaire de L'Aéronautique. Paris : René Haton, 1884. 288 p.

17. Loménie L. de. Beaumarchais and his times: sketches of French society in the eighteenth century from unpublished documents / transl. Henry S. Edwards. New York : Harper & Brothers, 1857. 460 p.

18. Mémoires secrets pour servir a l'histoire de la République des Lettres en France, depuis MDCCLXII jusqu'a nos Jours; ou Journal d'un observateur. Tome 23. Londres : John Adamson, 1784. 298 p.

19. Mémoires secrets pour servir a l'histoire de la République des Lettres en France, depuis MDCCLXII jusqu'a nos Jours; ou Journal d'un observateur. Tome 26. Londres : John Adamson, 1786. 292 p.

20. Mémoires secrets pour servir a l'histoire de la République des Lettres en France, depuis MDCCLXII jusqu'a nos Jours; ou Journal d'un observateur. Tome 26 [2e éd. compl.]. Londres : John Adamson, 1786. 352 p.

21. Mercure de España. Madrid : Imprenta Real, 1784. Agosto. P. 301-394.

22. Mercure de France. 1784. 21 Aout. P. 97-144.

23. Mesnil E. R. du. Armorial historique de Bresse, Bugey, Dombes, Pays de Gex, Valromey et Franc-Lyonnais: d'après les travaux de Guichenon, d'Hozier, Aubret [et d'autres] ... les Archives et les Manuscrits, etc., avec les remarques critiques de Ph. Collet. Lyon : Imprimerie d'Aimé Vingtrinier, 1874. [Vol. 2]. P. 335-714.

24. Naval Documents of the American Revolution. Vol. 13 : American Theater: June 1, 1778 – August 15, 1778; European Theater: June 1, 1778 – August 15, 1778 / ed. Michael J. Crawford. Washington, DC : Naval History Division, Dept. of the Navy, 2019. XXXVI, 1306 p.

25. Pons R. Nassauische Staatskomödien. Vom Zeugniswert höfischer Skandalgeschichten für die Adelskrise des 18. Jahrhunderts // Oranien und Nassau in Europa : Lebenswelten einer frühneuzeitlichen Dynastie / hg. Rouven Pons. Wiesbaden : Historische Kommission für Nassau, 2018. S. 565-588.

26. Seyssel-Sothonod de. Monographie historique d'Anglefort (Deuxième Partie) // Le Bugey. Société scientifique, historique et littéraire. Bulletin semestriel. Belley : A. Chaduk, 1926. Fasc. 20. P. 628-649.

The publication tells about foreign travelers (Prince Carl Nassau-Siegen, Frenchman de La Porte d'Anglefort, American Lewis Littlepage), who visited Podillya in 1784. How it was noted, thanks to them, some of the first hot-air balloons reached up the Ukrainian sky.

Key words: aeronautics, travelers, Kamyanets-Podilsky, Khotyn, Prince C. Nassau-Siegen.

*Я. Гринчук, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: А.А. Заводовський, к.і.н., доцент*

ПРАВОСЛАВНА ПЕРІОДИКА І ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

У статті аналізується історіографічний набір вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо впливу православної періодики на формування духовності української нації на початку ХХ ст.

Ключові слова: *православна періодика, українське суспільство, початок ХХ ст., національна духовність, історіографія преси.*

Процес національного і культурного відродження України, який набув сьогодні широкого розмаху, зумовлює необхідність залучення і осмислення духовного набутку минулих поколінь. Українська нація була і залишається сьогодні однією з найрелігійніших націй світу. Тому, розглядаючи історію духовного поступу України, дослідники звертали увагу на православну періодику, як на один із дієвих засобів збагачення цієї духовності. Мета нашої розвідки полягає у тому, щоб виявити найширше коло наукової літератури, найсуттєвіші риси публікацій про православну пресу як чинник формування духовності української нації на початку ХХ ст., й не втратили актуальності донині.

Проблеми історії православної преси, зважаючи на її виняткове значення для формування духовності української нації, завжди привертала увагу широкого кола дослідників. Розвиток наукової розробки теми відбувався нерівномірно. Першою спробою дослідження видань православної церкви в Україні можна вважати статтю професора Київської духовної академії В. Певницького «Вимоги стосовно духовної журналістики у нашому читаючому суспільстві», автор якої наголошував на необхідності створення часописів, які б задовольняли духовні потреби та інтереси освічених шарів суспільства [18].

Одним з перших проаналізував духовну періодику на українських землях кийвський часопис «Руководство для сельских пастырей». У статті «Замечания о ходе епархиальных ведомостей» зазначалося, що сільський священник, який передплачував духовний журнал, здавався людям унікальним явищем, а побачити його автором друкованого видання було взагалі дивиною [12]. Аналізуючи зміст неофіційного відділу перших випусків журналу «Херсонские епархиальные ведомости», часопис звертав увагу читачів на його специфіку, підкреслюючи, що це видання розраховане насамперед на духовенство. Протягом другої половини ХІХ ст. цей часопис ґрунтовно досліджував християнські релігійні видання в Україні. В одному з випусків зазначалося, що останнім часом значно поживалася роль епархіальних ведомостей, на сторінках яких з'явилися церковно-історичні, історико-статистичні статті, історичні нариси семінарій і училищ, матеріали педагогічної тематики. На

сторінках цього часопису аналізувалися й публікації «Киевских епархиальных ведомостей» [20].

Інформаційно-оглядовий характер мав цикл статей про церковну періодику А. Клітіна, вміщений протягом кількох років у журналі «Киевские епархиальные ведомости» а також його публікація «Русские духовные периодические издания в 1879 г.» [14]. Ці праці допомагають визначити головні проблеми періодики зазначеного періоду та адекватно висвітлити їх. Зазначене питання поміж розглядом тенденцій суспільного і церковного життя вказаного періоду, побіжно розглядається у монографії М. Грушевського «Новий період історії України, 1914-1919» [5], праці В. Винниченка «Відродження нації» [3], у колективній монографії закордонних українознавців «Мартирологія українських церков» [24].

Слід також відмітити ґрунтовне дослідження українських вчених «Історія релігій в Україні» [13], монографію О. Шуби, присвячену релігійному етнонаціональному розвитку України [27], а також книгу О. Сагана «Національні прояви православ'я: український аспект» [23]. Ці праці виходили в перші роки здобуття Україною незалежності. Подібним чином можна охарактеризувати і статті Н. Шип, в яких подається цінна інформація про деякі процеси та рухи в церковному житті України вказаного періоду. Науковець висвітлює роль церкви у державотворчому процесі. Подібним чином можна схарактеризувати статті Н. Шип, в яких подається цінна інформація про деякі процеси в церковному житті України вказаного періоду, зокрема роль церкви у державотворчому процесі [25; 26].

Проте й в радянській період, незважаючи на цензурні утиски і жорстоку політику уряду щодо релігії, виходили з друку наукові праці, в яких подавалися об'єктивні дані щодо функціонування православної періодики. Мається на увазі книга «Русское православие: вехи истории», створена групою авторів під редакцією А. Клібанова [Цит за: 13]. У радянські часи видавалася й інші статті і монографії, присвячені православній церкві, де згадувалася її видавнича діяльність, цитувалися часописи, статті представників духовництва, але ці дослідження велися з позицій атеїзму, що зумовило необ'єктивне тлумачення процесів, які відбувались у церковному житті, упереджене ставлення до діячів церкви тощо [13].

Окремою групою досліджень є праці українських вчених, що знаходилися в еміграції. Вони дають можливість відтворити більш об'єктивну історичну картину подій, що відбувались у ті часи, неупереджено та різнобічно простежити розвиток та функціонування церковних періодичних видань, їх духовну концепцію. Маються на увазі низка праць В. Біднова [2], статті Д. Дорошенка, присвячені церковному руху в Україні [9, 10], праці В. Липинського [15], науково-публіцистичний доробок О. Лотоцького [25], дослідження І. Огієнка «Українська церква» [17], а також колективна монографія «Церква і релігія в Україні» [24].

В. Біднов зробив вдалу спробу вилучити з контексту періодичних видань, що виходили на Україні у 1917-1919 рр., православну пресу, а також брошури, календарі, листівки тощо. Результати цієї роботи опубліковані ним у статті «Релігійні видання на Україні в 1917-1919 рр.» [1]. Цінна інформація подана у

вказаній праці дуже стисло, майже без коментарів та аналізу, тому й може служити лише підґрунтям для дослідження. Звертаючись до спадщини релігійних мислителів, що виступали у пресі на зламі століть, В. Біднов написав низку біографічних нарисів, в основу яких покладені відомості про життя та діяльність професорів Київської духовної академії В. Екземплярського, В. Завітневича, С. Голубева та ін. У цих нарисах В. Біднов висвітлює деякі грані їх публіцистичних виступів та плідну працю по виданню періодичних «Трудов Киевской Духовной Академии» та інших церковних часописів [2, с. 38].

Безсумнівно цінним джерелом для вивчення періодики вказаного періоду є покажчики та каталоги, що видавалися впродовж ХХ ст. Вони містять назви часописів, роки їх видання, в деяких вказується прізвище редактора та видавця. Л.М. Дениско був укладений каталог «Релігійні православні періодичні видання ХІХ - початку ХХ століття у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського» [7]. Це найповніший на сьогодні каталог, де висвітлено не тільки назви видань, вказано прізвища їх редакторів, видавців, але й джерела, де зустрічається інформація про ці часописи, періодичність їх виходу тощо. Ретельний опис видань свідчить про ґрунтовну наукову роботу, проведену укладачкою. Необхідним для серйозного підходу до вищевказаної проблеми є матеріали, що містяться в іменному та географічному покажчиках, а також у бібліографічному покажчику до релігійних журналів у фондах НБУВ. Проте цей каталог обмежений лише зібранням Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. Імовірно, він є найповнішим в Україні, але часописи, що видавалися православною церквою у ХІХ – на початку ХХ ст., зберігаються і в інших бібліотеках, архівах, музеях, і тому деякі з них залишилися поза увагою Л. М. Дениско, що зовсім не зменшує наукову вагомість її праці.

Матеріали деяких православних періодичних видань проаналізував Г. Надтока в монографії «Православна церква в Україні 1900-1917 років – соціально-релігійний аспект» [21]. Церковні часописи автор вважає необхідним матеріалом для відтворення об'єктивної історичної картини вказаних часів. Він писав: «Завдяки їх інформаційній насиченості стало можливим покриття дефіциту архівних матеріалів». Але, разом із тим, автор цієї праці дав цілком правильну і концептуально визначену характеристику церковної періодики вказаного періоду, відзначаючи, що «церковна преса, ідейна монолітність якої зазнала розламів після 1905 р., складалася переважно з офіційних видань... вони дозволяють вичленити основні етапи та тенденції в розвитку офіційної церковної політики. Від цього дерева відбруньковувалася молода ліберально-церковна преса. Саме їй належить заслуга поширення в Україні реформованої церковної ідеології з перенесенням її у сферу національного устрою і традицій української та інших етноцерковних громад Російської імперії» [21]. Цікава інформація про деякі часописи православної церкви Поділля міститься у покажчику «Періодичні видання Подільської губернії (1838–1917 рр.)», який був укладений Н. та О. Сидоренками, В. Фінклером і О. Школьною [19].

Таким чином, аналіз наукової літератури по означеній темі дає можливість зробити висновок про те, що як українськими так і зарубіжними істориками різних часових епох приділялося недостатньо уваги питанню впливу публікацій у православній пресі на формування духовності української нації на початку

XX ст. Це питання заслуговує на біль повне вивчення та аналіз з боку сучасної історичної науки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біднов В. Релігійні видання на Україні в 1917-1919 рр. Прага, 1927. Кн. 1. 387 с.
2. Біднов В. Українська Церква // Українська культура. Київ: Либідь, 1993. 592 с.
3. Винниченко В. Відродження нації. К., 1991. Т. 1–3.
4. Вниманию духовенства (библиографическая заметка) // Руководство для сельских пастырей. 1907. № 4. С. 109–111.
5. Грушевський М. С. Новий період історії України, 1914–1919 К., 1992. 128 с.
6. Денисенко В. А. «Киевские епархиальные ведомости»: основні етапи розвитку, тематика // Пам'ять століть. Київ, 1999. № 4. С. 78-92.
7. Дениско Л.М. Релігійні православні періодичні видання XIX – початку XX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського: Каталог / Наук. ред. О.С.Онищенко. К.: НБУВ, 2001.
8. Дениско Л.М. Релігійні православні періодичні видання XIX – початку XX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського: Каталог / Наук. ред. О.С.Онищенко. К.: НБУВ, 2001.
9. Дорошенко Д. Православна Церква у минулому й сучасному житті українського народу. Берлін, 1940. 56 с.
10. Дорошенко Д. Православна Церква у минулому й сучасному житті українського народу. Берлін, 1940. 56 с.
11. Животко Аркадій. Історія української преси / Упоряд. авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. К.: Наша культура: наука, 1999. 368 с.
12. Замечание о ходе епархиальных ведомостей // Руководство для сельских пастырей. 1878. № 1. С. 3–7.
13. Історія релігій в Україні. В 10-ти тт. К., 1994.
14. Клитин А. Обзорение Епархиальных ведомостей // Киевские епархиальные ведомости. 1898. № 21; № 22.
15. Липковський В. Псаломщики и церковные школы // Киевские епархиальные ведомости. 1899. № 17. С. 662–665.
16. Надтока Г.М. Православна церква і процес українського національного відродження 1900–1917 років. К.: Знання, 1996. 110 с.
17. Огієнко І. І. Українська Церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т.: Т. 1-2. К.: Україна, 1993. 284 с.
18. Певницкий В. Требования относительно духовной журналистики в нашем читающем обществе // Труды Киевской Духовной Академии. 1861. № 9. С. 389–408.
19. Періодичні видання Подільської губернії (1838–1917 рр.): Показчик / Укл. Н. Сидоренко, О. Сидоренко, В. Фінклер, О. Школьна. Л.; К., 1999.
20. Поясковский М. Религиозная жизнь // Херсонские епархиальные ведомости. 1907. № 4. С. 575.

21. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект. К.: Знання, 1998. 270 с.
22. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект. – К.: Знання, 1998. 270 с.
23. Саган О. Національні прояви православ'я: український аспект. К., 2001. 255 С.
24. Церква і релігія в Україні. Мюнхен, 1984.
25. Шип Н. Православна церква у державотворчому процесі в Україні. К., 1997. 132 с.
26. Шип Н. Церковно-православний рух в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. К., 1995. 28 с.
27. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. К.: «Криниця». 1999. 323 с.

The article analyzes the historiographical work of domestic and foreign researchers on the influence of Orthodox periodicals on the formation of the spirituality of the Ukrainian nation in the early twentieth century.

Key words: *Orthodox periodicals, Ukrainian society, early twentieth century, national spirituality, historiography of the press.*

УДК 930:004]:902

Ю. Злотін, студент ІІІ курсу
Науковий керівник: **А.Л. Глушковецький**, к.і.н., доцент

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті проаналізовано Інтернет-ресурси, які можуть бути використані у археологічних дослідженнях та наведено приклади їх використання.

Ключові слова: *інтернет-ресурси, археологія, інформаційні технології.*

Інформаційні технології тісно інтегрувалися в усі галузі сучасної науки, археологічна не є виключенням. Поява Інтернету дала можливість компонування, аналізу та віддаленого доступу до надзвичайно великої кількості різного роду матеріалів та роботи з ними. Але у цій масі різного роду веб-джерел інколи досить важко зорієнтуватися та віднайти дійсно необхідні матеріали. Відтак постає проблема виділення та аналізу тих інтернет-ресурсів, які можуть бути використані археологами для наукових досліджень.

Питання Інтернету та археології є досить актуальним на сьогоднішньому етапі розвитку інформаційних технологій. У історіографії присутня певна кількість публікацій на цю тематику, але в українській археології таких робіт досить мало. У статті М. Ю. Брайчевського «Археологія та кібернетика» [Брайчевський 1968], розглянуто та наведено приклади співпраці цих двох наук. Зокрема проаналізовано перфокарти із крайовою перфорацією, як реальний засіб первинної механізації дослідницької роботи та подачі матеріалу. М. Ю. Відейко у праці «Археологія України в інтернеті» [Відейко 2000]

простежив проблеми та досягнення археологічної науки України початку ХІХ століття у всесвітній мережі, описав наявні на той час інтернет-ресурси з археологічної тематики.

На наш погляд сучасні інтернет-джерела з археологічної проблематики можна поділити на дві групи. Першу групу умовно можна назвати «Теоретичною» або «Бібліографічною», а другу – «Практичною». Кожна з цих груп допомагає у розв'язанні різних дослідницьких проблем і водночас вони логічно доповнюють одна одну.

До теоретичних (бібліографічних) інтернет-ресурсів ми віднесли ті джерела, де сконцентровано та систематизовано матеріали для написання археологічних досліджень: монографії, періодичні видання, наукові журнали та збірники. За допомогою таких сайтів можна швидко відшукати потрібну літературу, проаналізувати та використати її у своїй роботі. Відзначаємо, що ми розглянули вітчизняні та іноземні інтернет-джерела.

Огляд розпочнемо із загальних сайтів, де можна віднайти різноаспектну історичну літературу, зокрема й археологічну, та поступово перейдемо до вузькоспеціалізованих сайтів, що містять публікації лише з археологічної тематики.

Квінтесенцією пошуку будь-якої інформації є ресурс «Wikipedia» [URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка]. На її просторах можна віднайти багато інформації за темою, над якою ви працюєте. Як правило наприкінці відповідних статей, у розділі «Список використаної літератури», можна переглянути ті роботи, які використовував автор для написання цієї статті та опрацювати їх.

Сучасний світовий інформаційний простір ґрунтується на інформаційних та цифрових технологіях. Саме електронні бібліотеки стають інформаційними системами, які відіграють ключову роль у накопиченні і систематизації документальних ресурсів. На сучасному етапі розвитку цифрових технологій електронні бібліотеки є сукупністю внутрішніх інформаційно-технологічних інфраструктур автоматизованої бібліотеки, разом із методами зберігання цифрових об'єктів (Ланде, Баркова 2013, с. 12).

У безкоштовній електронній бібліотеці «Чтиво» [URL: <https://chtyvo.org.ua/>], розміщено велику кількість різножанрової літератури, зокрема присутній розділ з історичною літературою, у якому зосереджено масив археологічних публікацій на різні теми. На сайті розроблено зручну систему пошуку за різними критеріями: ім'я автора, назва публікації тощо. Особливість цього сайту полягає у тому, що тут можна віднайти репринти або скановані копії старих публікацій у хорошій якості.

Сайт «Twirpx» [URL: <https://www.twirpx.com/>] – це ще одна загальнонаукова онлайн-бібліотека. У розділі «Исторические дисциплины» нараховується 183728 робіт, серед них 16743 у підрозділі «Археология», який поділений ще на 7 незалежних розділів та 9 підрозділів. Також велику цінність мають суміжні розділи: «Антропология» (2906 робіт), «Искусство и искусствоведение» (59543 роботи). Це одна із найбільших онлайн-бібліотек, де у відкритому доступі можна переглянути значну кількість археологічної та історичної літератури. Там присутні ті роботи, яких більше немає на жодному

інтернет-ресурсі. Цей інтернет-ресурс не є повністю безкоштовним, але ціни досить помірні.

Ще одним інформативним та цікавим інтернет-джерелом є «Cyberleninka» [URL: <https://cyberleninka.ru/>], це онлайн-бібліотека, яка побудована на парадигмі «Open Science» («Відкритої науки»), та надає можливість повністю безкоштовно читати різні наукові періодичні видання. У розділі «История и Археология» нараховується 26670 статей та збірників.

Також слід відзначити використання мета-пошукових систем, які використовують ресурси інших пошукових систем, а результати подають згідно визначеного алгоритму. Такі системи на мають особистої бази даних, але користуються великим попитом, оскільки дають короткий список посилань, який психологічного легше сприймати (Гришанова, Щербак 2009, с. 37).

Google Scholar [URL: <https://scholar.google.com.ua/schhp?hl=uk>] виступає яскравим та доступним прикладом метапошукової системи, та уможливує здійснювати пошук за повними текстами наукових публікацій з багатьох галузей науки, зокрема – археології. До подібних систем також належать: «Scopus» [URL: <https://www.scopus.com>], «Citeseerx» [URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/index>].

Вузькоспеціалізовані інтернет-ресурси представляють собою сайти, на яких сконцентровано головню саме археологічну літературу та інформацію. Список таких інтернет-джерел складається із сайтів різних археологічних установ, спілок, веб-ресурсів у формі архіву.

Аналіз розпочнемо із сайту Інститут археології Національної академії наук України [URL: <https://www.iananu.org.ua/>]. Це установа, що здійснює науково-дослідницьку діяльність у галузі вивчення археології та давньої історії України. Зрозуміло, що на цьому сайті є величезний онлайн-архів. Зокрема, у розділі «Видання» можна ознайомитися із різними монографіями, збірниками, серійними та періодичними виданнями.

Не менш важливим у плані координації археологічної діяльності є сайт Спілки археологів України [URL: <http://www.vgosau.kiev.ua/>]. У розділі «Бібліотека» можна віднайти такі популярні Археологічні журнали: «Археологія» (від 1947 року включно). З 2016 року нові випуски журналу публікуються на сайті [URL: archaeologyua.wordpress.com]. Також цей журнал має свій персональний ресурс [URL: <https://arheologia.com.ua/index.php/arheologia>], «Археологічні дослідження в Україні» (від 1990 до 2021 р.), «Хроніка археології та мистецтва», «Записки Всеукраїнського археологічного комітету», «Наукові записки Інституту історії матеріальної культури», «Археологічні пам'ятки УРСР» та деякі випуски «Краткие сообщения Института археологии УССР», «Археологія і давня історія України» (2009-2021 рр., та заплановані випуски на 2021-2023 рр., персональний веб-сайт журналу [URL: <https://adiu.com.ua/index.php/journal>], «In Sclavenia terra», також розміщено різні монографії та періодика і збірники.

Сайт «Academia» [URL: <https://www.academia.edu/>] – своєрідна сучасна наукова онлайн-платформа, де історики та археологи зі всього світу публікують свої дослідження та обговорюють роботи одне одного. На ресурсі можна

віднайти більшість сучасних робіт та ознайомитися із ними, також тут публікуються давні роботи.

Сайт Інституту Археології Російської академії наук [URL: <https://www.archaeolog.ru/ru/>] містить електронну бібліотеку, де можна віднайти археологічні видання щодо усієї території колишнього СРСР, зокрема й України. Оскільки більшість робіт які видавалися у СРСР, після його розпаду, оцифровувалися саме в Росії.

Також, слід відмітити існування таких інтернет-ресурсів, де розміщений лише один журнал або періодичне видання. Журнал «Российская Археология» [URL: http://www.ra.iran.ru/?page_id=2083&lang=ru] подібний до українського журналу «Археологія», та є цінним й інформативним періодичним виданням. Він був створений у 1957 році як «квартильний» журналу «Советская Археология» (випуски цього журналу з 1936 по 1992 роки є теж на цьому сайті), а з 1992 року почав виходити під сучасною назвою.

Серійне видання «Краткие сообщения Института археологии» [URL: http://ksia.iran.ru/?page_id=79&lang=en] публікується з 1939 року. Його початкова назва – «Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры», але з 1960 року назва змінилася через те, що Інститут історії матеріальної культури РАН був перейменований у Інститут археології і з 121 випуску назву було скорочено. Наразі журнал публікується чотири рази на рік.

До практичних інтернет-ресурсів ми віднесли ті джерела, за допомогою яких можна вивчати археологію з візуального плану: картинки, 3D-реконструкції, архіви оцифрованих археологічних знахідок, плани та аерофотознімки поселень, матеріали сканування та друку артефактів.

Завдяки розвитку сучасних інформаційних технологій, зокрема 3D-реконструкцій, ми маємо змогу переглянути у тривимірній моделі ту чи іншу археологічну пам'ятку або артефакт. Щоб створити якісну реконструкцію потрібно правильно провести фіксацію архітектурної споруди та використати технологію фотограмметрії (Зайцева 2014, с. 15). Тривимірні моделі є новим вектором розвитку у археологічній науці. Цей напрям зараз стрімко розвивається, оскільки правильно створена модель за участі професіоналів-реконструкторів та археологів дає можливість у високій якості переглянути пам'ятку. На сайті «Археология 3D» [URL: <http://3darchaeology.3dn.ru/>] опубліковано більше чим 150 тривимірних археологічних реконструкцій та різночасових моделей: від давніх культур до новітньої історії. Також на сайті розміщено карти і плани різних епох та велику кількість археологічної та історичної літератури. Сайт систематично оновлюється і до нього додаються нові моделі.

У електронну 3D-форму переходять й різні археологічні виставки. До таких інтернет-ресурсів належить сайт «Виртуальный Археологический тур» [URL: https://strbsu.ru/arch_museum], який створений із застосуванням 3D технологій, де археологи та усі хто цікавляться історією можуть переглянути тривимірні моделі різних епох та поселень із республіки Башкорстан. Сайт надзвичайно цікавий та інформативний. Забезпечено можливість переглянути артефакти, наблизити та прокрутити їх, оглянути поховання з різного ракурсу,

побачити як лежали тіла і що було поруч з ними. У розділі «Антропология» доступний перегляд моделей людських черепів різного часу та з різних могильників того ж самого Башкорстану. Також на сайті розміщено посилання на інші 3D виставки, які знаходяться на сайті «Sketchfab» [URL: <https://sketchfab.com/>].

Також подібну можливість надає уже згаданий нами сайт Інститут археології Російської академії наук, а саме онлайн-виставка «Свидетели прошлого: искусство и ремесло в археологических находках» [URL: <https://www.archaeolog.ru/ru/online-museum/onlayn-vystavka-svideteli-proshlogo-iskusstvo-i-remeslo-v-arkheologicheskikh-nakhodkakh>]. Є можливість переглянути тривимірні моделі експонатів із музею та опрацювати їх, оскільки розміщено опис та достатню кількість літератури. До подібного вітчизняного ресурсу можна віднести сайт Національного музею історії України [URL: <https://nmiu.org/>], з цифровою колекцією деяких артефактів.

Подібним та перспективним методом у сучасній археологічній науці є методи 3D-сканування та друкування. На сайті «3D-DAILY» є цілий розділ присвячений для цього напрямку в археології [URL: <https://3d-daily.ru/archeology>], тут можна переглянути використання технологій лазерного сканування та LIDAR, а також, як відбувається друкування артефактів на 3D принтерах, це можна використати для аналізу цього вектору дослідження та певних пам'яток.

Плани поселень та їх макети відіграють велику роль у роботі археолога, який хоче реконструювати або вивчати пам'ятку. На деяких інтернет-ресурсах є створені та опубліковані такі матеріали. Сайт «Spadok» [URL: <https://spadok.org.ua/>] дозволяє переглянути плани та фото окремих стародавніх міст та поселень, головно це Трипілля та міста Північного Причорномор'я. Слід відзначити, що ці матеріали відомі завдяки аерофотозйомці, яка теж є відносно новим напрямком у археологічній науці та стрімко розвивається. Його суть полягає у тому, що археологічний об'єкт фотографується із висоти спеціальними приладами. Перевага цього методу полягає в охопленні великих за площею археологічних пам'яток, що допомагає зорієнтуватися в їх розмірах та плануванні (Дудкін, Відейко 1998).

Онлайн-бази оцифрованих археологічних матеріалів досить рідкісні для України. Проте в 2019 році, у Державному історико-культурному заповіднику «Трипільська культура», який знаходиться у селі Легедзіно Тальнянського районі Черкаської області, було презентовано першу в Україні онлайн-базу артефактів цієї культури [URL: <http://tripillya.com/>]. Там розміщено археологічні матеріали, які були виявлені археологами на поселеннях Тальянки, Доброводи, Майданецьке, Бернашівка [Голос України 2019]. Сайт є інтуїтивно зрозумілим та зручним, база поділяється на такі розділи: кераміка, прикраси і амулети, знаряддя праці, зброя, пластика, ткацтво, житлобудування та окремий розділ присвячений для поселень трипільців. Сайт знаходить ще на етапі розробки, і до нього кожного дня додається нова інформація. Він дає можливість детальніше переглянути та навіть опрацювати знахідку, без фізичного контакту з нею.

Отже, проаналізувавши простори Інтернету та врахувавши сучасний розвиток інформаційних технологій у археологічній науці нами було виділено, проаналізовано та опрацьовано ті інтернет-джерела, які можуть бути використані археологами під час написання досліджень. Комплексне використання кожної із визначених нами груп інтернет-ресурсів з археології проблематики дає змогу наукового обсервування досліджуваної проблематики. Зокрема за допомогою інтернет-ресурсів із «Теоретичної» групи можна проаналізувати певну тему в контексті раніше написаних досліджень та ознайомитися із ними, а закріпивши це матеріалом із сайтів «Практичної» групи, можна збагатити своє дослідження новим візуальним матеріалом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ланде Д. В., Баркова О. В. Електронна бібліотека як середовище адаптивного агрегування інформації. *Бібліотечний вісник*. 2013. № 2. С. 12-17.
2. Гришанова І. Ю., Щербак С. С. Розвиток технологій інформаційного пошуку та аналіз їх застосування в Semantic. *Системи обробки інформації*. 2009. № 6. С. 34-42.
3. Відейко М. Ю. *Археологія України в інтернеті*. Короткий огляд. 2000. URL: <http://www.iananu.kiev.ua/arhweb/01.htm> (дата звернення 15 травня 2021).
4. Брайчевський, М. Ю. Археологія і кібернетика. *Археологія*. 1968. № XXI. С. 36-49.
5. Голос Україна. Открытый онлайн-ресурс артефактов трипольской культуры презентовали в Легедзино. URL: <http://www.golos.com.ua/rus/article/323827>] (дата звернення 16 травня 2021)
6. Зайцева О.В. «3D революция» в археологической фиксации в российской перспективе. *Сибирские исторические исследования*. 2014. № 4. С. 10-20.
7. Дудкін В. П., Відейко М. Ю., Археометричні дослідження та картографування поселень. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Archeology/Archeometry/Applied/Trypillja/Archeometry.html>

УДК 94(477)«1818/1824»Кармалюк

М. Івасів, студентка IV курсу
Науковий керівник: С. В. Олійник, к.і.н., доцент

УСТИМ КАРМАЛЮК: ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

У статті розглядається проблема становлення особистості Устима Кармалюка; обставини його виходу на історичну арену; етапи діяльності, а особливо як місцевого ватажка впродовж 1818 – 1824 років; проаналізовано в чому саме проявлялася і проявляється історична пам'ять про подолянина У. Я. Кармалюка.

Ключові слова: Устим Кармалюк, Поділля, розбійництво, ватага, фольклор.

Постать Устима Кармалюка неординарна, суперечлива, що й безперечно привертало і привертає своєю увагою громадськість і істориків. Вона оспівана і в народі. Для одних він був справжнім втіленням бунту – нещадного та кривавого, жорстокою і зовсім немилосердною людиною з переконаннями злочинця. Сам же ж народ вбачав у ньому символ мужності, непокори, боротьби за свої права та возвеличував постать Устима Кармалюка. Одні, вважають його героєм, поводитирем, народним месником, «українським Робін Гудом», інші ж критикують його особистість та діяльність.

Попри наявність значної кількості публікацій, присвячених цій особі (В. Дячок, І. Гуржій, С. Якимович та ін.), все ж вважаємо доцільним звернути увагу на нього через призму діяльності і народної творчості.

Устим Якимович Кармалюк народився в селі Головчинцях, Літинського повіту, Подільської губернії (сьогодні це село Кармалюкове, Жмеринського району Вінницької області) 27 лютого (10 березня) 1787 року у сім'ї звичайних селян, котрі були кріпаками в А. Пігловського - польського поміщика. Про його дитячі та юнацькі роки відомо дуже мало, але абсолютно точним є той факт, що минали вони в страшенних злиднях та кріпацькій праці на самого поміщика [11, с.13].

Торкаючись теми одруження Устима Кармалюка, варто зазначити, що у нього було дві дружини. Першою була Явдоха (Євдокія) Петрівна Ясишина із якою він вінчався 28 січня 1806 р.. У Євдокії та Устима була дочка Настя та син Іван. У 1809 р. дружина, через рік після народження сина, Згодом Устим одружився вдруге. Його обраницею стала М. Щербань та народила Устиму трьох синів: Остапа (812 р.), Івана (1815 р.) і Тараса (1821 р.) [3, с. 126].

Загалом, ранні роки життя Устима Кармалюка, були абсолютно звичайними як для селянина, можливо, в деякій мірі навіть трагічними та зовсім не багатообіцяючими. Тому той факт, що Устим Кармалюк вирвався з цього кола є своєрідним феноменом. Він ріс незалежним та гордим, спроможним захистити себе та своїх односельців від тієї несправедливості, яка випала на їхню долю. Його героями були провідники Коліївщини.

В контексті його подальшого життя важливе місце зайняв 1812 р., коли його було віддано в рекрути. Щоправда причиною був не бунтівний дух, а банальна крадіжка кількох пудів воску із сільської каплиці [6, с. 176].

25-ти річна військова служба із її муштрою та позбавлення оточення дружини і дітей, змусили Устима Кармалюка відчувати весь жах кріпацького права. Можливо, саме тому, він і утік із полку [8, с. 177]. Дезертирство поставило його поза законом Російської імперії і відповідно повернення додому уже стало неможливим, через це Устим разом із Микитою Удодюком (своїм двоюрідним братом), знайшов притулок в лісах біля сіл Головчинці та Овсяники Літинського повіту. Перебуваючи в пошуках засобів для існування, вони почали організовувати дрібні крадіжки, а вже згодом, набравшись досвіду та більшої впевненості розпочинають і відкриті грабунки [5, с. 21].

В березні 1813 р. Устим разом із М. Удодюком стають учасниками ватаги до котрої ввійшли і селяни із с. Дубове Літинського повіту. Найпершим досвідом розбійництва стає крадіжка в ніч з 23 на 24 березня 1813 р. в с. Дубове з комори селянина М. Катришина. Уже наступної ночі, було здійснено напад на хату селянина Ф. Шевчука, якого піддали катуванню, щоб дізнатися в кого у селі є гроші [4, с. 114]. На перших порах Устим Якович діяв ще не як ватажок, а як один із членів гурту. А ставши ватажком, впродовж 1813-1835 рр., здійснив більше 1000 нападів на поміщицькі маєтки, сільські та придорожні корчми та господарства звичайних та заможних селян [9, с. 42-43]. Серед радикальних його дій можна згадати спалення винокурні поміщиків Пігловських, а також крадіжка в них 2 кожухів, 11 шуб, та 1 сюртука. Цей вчинок розглядається як помста за віддачу в рекрути [2, с. 23]. Після цього напади продовжувалися, неодноразово із застосуванням катувань [7, с.130].

Хоч У. Кармалюк і був вправним втікачем та завжди ухилявся від будь-якої відповідальності за скоєне, все ж таки, в результаті одного із слідств, його засуджують на смерть, а невдовзі Устима Кармалюка помилювали і заслали до Сибіру. Варто зазначити, що перше заслання Устима Кармалюка до Сибіру, так би мовити, започатковує новий етап його життя, який охоплює кінець 1818 р. та тягнеться аж до середини 1894 р.. Саме в цей період його дії стають більш впевненішими, рішучішими, напевне, це швидше за все можна пояснити досвідом життя поза законом. В порівнянні із попереднім періодом, збільшується кількість співучасників ватажка, самі справи стають гучнішими та в деякій мірі розширюється їхня територіальна локалізація. Дуже часто, на допитах, уже в період більш впевнених дій ватажка, сам Устим Якимович видавав себе за іншу людину, наприклад, якось він назвався Василем Гавриленком та додав, що він родом із Замостя (Австро – Угорщина) та є дезертиром Білозерського піхотного полку. Усі напади здійснені ним він заперечував, а наявність награваних речей пояснював тим, що купив їх на базарі в м. Барі та Херсонській губернії. Викликані 28 березня 1822 р. на допит його дружина Марія та три сини впізнали Устима Якимовича та визнали, що Василь Гавриленко є насправді Устим Кармалюком. Та попри усе, він так і не визнавав себе винним та продовжував видавати себе за іншого [5, с. 25-26].

З середини 20-х років ХІХ ст. можна говорити про те, що Устим Кармалюк вже остаточно сформувався як непересічна особистість карного світу. Він став беззаперечним лідером, так би мовити, у колі «побратимів по ремеслу» та абсолютно безкомпромісним у стосунках з оточуючими. Саме крадіжка в Гнатюків вночі з 8 на 9 жовтня 1835 р., стала останньою справою Устима Кармалюка. Попри усю свою «легендарність» та майстерність оминати усі покарання за свою діяльність, Устим все ж таки не зміг оминати своєї смерті. Місцева влада влаштувала засідку, під час якої, у ніч із 9 на 10 жовтня 1835 р. шляхтичем Федором Рутковським, здійснено смертельний постріл [12, с. 59-60].

Історична постать Устима Якимовича Кармалюка, залишила після себе також і величезну кількість переказів, легенд, міфів, літературних та фольклорних творів. Його постать досить гармонійно вписалася в образ месника та у того, хто викликав симпатію як у покріпаченого селянства, в

першу чергу українського правобережжя, так і представники освічених кіл місцевої інтелігенції, дрібного чиновництва та шляхти, нижчого духовенства.

У фольклорі, його діяльність розглядається, як героїчна, справедлива, безкорисна. За народними переказами, У. Кармалюк був чоловіком справедливим і ці судження, народ підтверджував піснями, а саме:

З багатого, хоч я й візьму –
Убогому даю.
Отак гроші поділивши,
Я гріхів не маю [10, с. 247].

А от постійні втечі Устима Кармалюка із заслань, в'язниць народні маси не те щоб дивувало, їх це по-справжньому вражало. Його вміння організовувати та здійснювати крадіжки, напади та при цьому уникати будь-якої відповідальності, майже завжди виходити сухим із води, робило із нього героя. Такий, так би мовити, «талант», свого героя вони характеризували так:

Не вмирає він від кулі,
В мороз не холоне,
Не згорає на вогні він
І в воді не тоне [1].

Отже, Устим Кармалюк є водночас і героїчною і трагічною постаттю в історії України. Жертвами його нападів ставали переважно селяни, а от випадків крадіжок у інших соціальних станів зустрічається значно менше. Комісія, котра кілька років проводила розслідування над усіма справами у яких брав участь У. Кармалюк та його спільники, зареєструвала більше тисячі нападів на маєтки поміщиків. Саме виникнення та тривале існування на Поділлі соціального феномену – особистості У. Кармалюка та його діяльності, спричинене багатьма чинниками, першочерговими з яких є не тільки політичні, соціально-економічні, але і причини вже більш особистісно-психологічного характеру, тобто потреба в засобах до існування, обставини життя, прагнення до легкого збагачення. До того ж, варто зауважити, що яким привабливим не був би фольклорний та літературний образ Устима Кармалюка, усе ж таки його потрібно відрізнити від справжньої історичної постаті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ви на мене, Кармалюка, всю надію майте: каталог книжкової виставки [до 230-річчя від дня народження українського національного героя, керівника повстанського руху на Поділлі у 1813-1835 роках проти національного і соціального гніту (1787-1883)] / Івано-Франківськ. ОУНБ ім. І. Франка; [укладач Н. Джус, О. Підгаєцька; відповідальний за випуск Л. Бабій]. Івано-Франківськ, 2017. С. 4. URL: <https://ru.calameo.com/read/002820791c5b47204acbd> (дата звернення 28. 11. 2021).

2. Гуржій І.О., Компан О.С. Устим Кармалюк: історико-біографічний нарис. Київ: Радянська школа, 1960. С. 32.

3. Дячок В. Джерела про початок розбійницької діяльності Устима Карманюка (Кармалюка) (1813-1818 рр.) // Наукові записки: збірник праць молодих вчених та аспірантів; НАН України, Інститут української археографії

та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Подільський осередок. Київ-Хмельницький, 2006. Т. 14. С. 126.

4. Дячок В. В. Історична постать Устима Карманюка (Кармалюка) в українській діаспорній історіографії // Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острог / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. С. 114.

5. Дячок В. В. Історична постать Устима Карманюка у світлі архівних джерел // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2018. Т. 2. С. 21-26.

6. Дячок В. В. Устим Кармалюк (Карманюк) та розбійництво на Поділлі: конкретно-історичний та джерелознавчий аспекти // Наукові записки. Історичні науки. Острог: Видаництво Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 12. С. 176.

7. Дячок В. В. Устим Карманюк (Кармалюк) в історії Деражнянщини та Поділля у світлі писемних джерел // Деражнянщина: минуле і сучасне: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Редкол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова), Кохановський О.Б. (співголова) та ін. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. С. 130.

8. Дячок В. В. Про ув'язнення Устима Карманюка (Кармалюка) в Кам'янець-Подільській фортеці: вигадки та дійсність у світлі документів // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції / Ред.кол. Травінський В.С. (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. С. 177.

9. Іваневич В. С., Трембіцький А. А. Устим Кармалюк (до 200-річчя початку повстанського руху на Поділлі) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Історична та філологічна. 2013. Вип. 10. С. 42-43.

10. Українські народні думи та історичні пісні. Київ: АН УРСР Інститут МФЕ, 1955. С. 247.

11. Устим Кармалюк: Збірник документів / Упоряд.: Є.Черкаська, І.Єрофеев; За редакцією К. Гуслистого і П. Лаврова. Київ: Українське видавництво політичної літератури, 1948. С. 13.

12. Якимович С. На місяцях останніх днів Кармалюка // Україна. 1928. № 1. С. 59-60.

УДК 930.25(477)ЗУНР+069(436-25)

*Р. Малий, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: В. І. Адамовський, к.і.н., доцент*

АРХІВ УРЯДУ ЗУНР ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ У ВІДНІ

У статті досліджуються процес збирання та збереження документів з історії ЗУНР, особового архіву В. Липинського та ще цілого ряду важливих для української історії матеріалів у Відні на початку 1930-х рр.. Описується

процес створення спеціального архівного осередку, з офіційно затвердженим статутом, який би визначав умови зберігання, опрацювання та використання цієї цінної документальної спадщини українського народу.

Ключові слова: *емігранти, документальний масив, організація архіву, зберігання, опрацювання, використання.*

Одним із найчисельніших та найпомітніших центрів української політичної еміграції з початку 20-х років ХХ ст. стала Австрія, і, зокрема, її столиця – Відень. Ця країна стала головним прихистком насамперед для західноукраїнських політичних емігрантів – Президента ЗУНР Є. Петрушевича та політиків і громадських діячів цього державного утворення, офіцерів Української Галицької армії. Основний їх потік прибув до Австрії ще наприкінці 1919 та частково в 1920 роках. Як і в випадку з політичною еміграцією з Наддніпрянщини західні українці привезли з собою значний документальний масив, в першу чергу – це архів ЗУНР. У Відні було також чимало політичних емігрантів з Великої України. Досить швидко Відень перетворився на один із головних осередків української еміграції, силами яких у Відні розпочав свою діяльність Український вільний університет, Український соціологічний інститут, Союз українських журналістів і письменників тощо.

Слід зазначити, що Відень мав теоретично шанс стати місцем перебування Українського національного музею-архіву. В липні 1921 року, занепокоєні станом збереження історичних пам'яток, ряд визначних українських громадсько-культурних діячів у Львові, серед яких були професори І. Крип'якевич, В. Щурат, М. Кордуба, директор бібліотеки НТШ І. Кривецький, запропонували у своєму меморандумі вищому керівництву УНР заснувати у Відні Український національний музей-архів. Вони навіть запропонували його статут [1]. Ймовірно мотивацією слугувала історична давня традиція зв'язку західних українців з австрійцями. Однак ця ініціатива не знайшла продовження. На наш погляд причина полягала в тому, що С. Петлюра і вище керівництво УНР у той час перебувало у Польщі, яка розглядалася як подальша база існування і просування української справи. Можливо вдавався антагонізм, який існував між керівниками УНР і ЗУНР, і факт обрання осідку останніми саме Відня.

У 1923 році рішенням Антанти було здійснено передачу Східної Галичини під контроль Польщі. Це болюче для українців рішення поклало кінець майже чотирирічній енергійній діяльності на міжнародній арені еміграційного уряду Є. Петрушевича. Відразу після ухвалення рішення австрійські власті (можливо, з деяким полегшенням для себе) заборонили подальшу діяльність на цій території галицького еміграційного уряду [2, с. 48-49; 3, с.13-14]. Тому Є. Петрушевич змушений був видати розпорядження про припинення діяльності ЗУНР в еміграції. Практична реалізація припинення функціонування усіх еміграційних установ та структур зунрівців покладалася на Ліквідаційну комісію на чолі з К. Левицьким. Сам Є. Петрушевич переїхав до Берліну, в передмісті якого проживав на еміграції керівник Української Держави 1918 року гетьман П. Скоропадський.

Архів уряду ЗУНР мав надзвичайну історичну, політичну вагу тому організацію збереження архіву його доручили представнику ЗУНР у Відні та уповноваженому в справах фінансів В. Сінгалевичу, який знайшов для документальної спадщини одного із державних утворень українців в часи революції 1917-1921 років окреме приміщення. Однак західноукраїнська та наддніпрянська громадськість у Відні добре розуміла що лише приміщення для збереження архіву буде мало. А для вирішення проблеми чи не найкраще підійшло б створення спеціального архівного осередку, з офіційно затвердженим статутом, який би визначав умови зберігання, опрацювання та використання цієї цінної документальної спадщини українського народу. З ініціативи А. Жука, Р. Перфецького, А. Крушельницького, К. Трильовського та ряду інших громадських діячів було розроблено Статут відповідного товариства «Український музей-архів у Відні», який було затверджено австрійською владою навесні 1924 року. На жаль, гарний почин зазначених осіб не був сповна реалізований впродовж всього існування товариства до грудня 1936 року. Воно так і не змогло розгорнути належної діяльності із збирання та збереження українських документальних пам'яток за кордоном [4, с. 240].

Слід зазначити, що окремі документальні комплекси з історії ЗУНР було передано на депозитне зберігання до МВБУ у Празі. Так, голова Ліквідаційної комісії Головної команди частин УГА в ЧСР звернувся влітку до управи цього музею з проханням взяти на зберігання архіви колишніх українських військових команд у ЧСР до ого часу, коли згідно з розпорядженням Президента Української національної ради Східної Галичини ці архіви можна буде перевезти до Відня, де знаходяться інші архівні комплекси уряду ЗУНР. У свою чергу управа МВБУ в Празі 24 липня 1925 року звернулася до Є. Петрушевича з проханням, щоб ці матеріали були передані як депозит до цього музею на довший термін. Проте Є. Петрушевич на це не погодився, так як бажав щоб усі документи з історії ЗУНР зберігалися у Відні. З огляду на це Голова Ліквідаційної комісії у своєму листі від 13 лютого 1926 року просив управу музею передані документи вважати тимчасовим депозитом, а термін перевезення документів залежить від того, коли Є. Петрушевич знайде для цього кошти [4, с. 240-241].

Незважаючи на політичну нестабільність і труднощі міжвоєнного періоду, до нас усе-таки дійшли українські колекції документів та інші культурні цінності, слід велико мірою завдячувати самовідданій і жертвній праці багатьох українських діячів і, зокрема, митрополита Української Греко-католицької церкви Андрея Шептицького.

Є. Петрушевич не мав змоги фінансувати діяльність архівного осередку для збереження урядової документації у Відні. Тому з ініціативою його створення виступив від імені митрополита Андрея Шептицького Національний музей у Львові. Було укладено відповідну угоду про організацію архівного відділу у Відні з метою збереження документів з історії та культури українського народу. Згодом ці документи мали бути передані на зберігання до Національного музею у Львові. Проте цей проект так і не було реалізовано через протидію В. Сінгалевича, котрий хотів бути головною дієвою особою у питанні збереження української документальної спадщини [4, с. 241-242].

Натомість велике зацікавлення долею архівних збірок ЗУНР виявив парох Української греко-католицької церкви св. Варвари о. Мирон Горинкевич [2, с. 49]. У вересні 1928 року до М. Горинкевича звернувся Я. Навчук, який займався дослідженням історії України і працював в австрійських архівах. Він повідомив, що у нього є значна частина копій архівних документів, які б він хотів подарувати Національному музею у Львові. Окрім цього, ним було висловлено пропозицію відкрити у Відні філію Національного музею та зазначено можливість досягнення домовленості з Є. Петрушевичем про передачу до новоствореного осередку документів ЗУНР.

Однак реалізація цієї справи виявилася досить нелегкою і набула затяжного характеру. М. Горинкевич та Я. Навчук продовжували й надалі наполягати на доцільності заснування музейно-архівного осередку у Відні, про що йшлося в листі до Андрея Шептицького від 25 лютого 1929 року. Але у них, особливо у першого, було стале переконання, що до цього процесу не слід допускати В. Сінгалевича, до котрого не було довіри з боку української політичної еміграції.

Врешті в липні 1929 року було підписано угоду з Я. Навчуком, за якою йому від імені Андрея Шептицького було доручено опрацювати у віденських архівах джерела з української історії та виготовити з них копії. А справа з орендою приміщення для зберігання збірок була вирішена наступного року після отримання М. Горинкевичем грошової позички.

Того ж 1930 року розпочалися переговори між митрополитом Андреем Шептицьким та Є. Петрушевичем щодо передачі архіву ЗУНР до філії Національного музею у Відні. Розуміючи, що перевезення архіву на українські землі у той час було неможливим, син митрополита, через якого йшло листування вищезгаданих осіб, запропонував заснувати у Відні філію Національного музею, платити за помешкання та утримувати двох співробітників, які б займалися упорядкуванням архіву. Для здійснення громадського контролю планувалося утворити кураторію (М. Горинкевич, А. Вітошинський, А. Петрушевич, Ю. Бачинський, О. Панькевич) [4, с. 242-244]. З метою проведення консультації із митрополитом М. Горинкевич мав відвідати Львів, але поляки не дали дозволу на перетин кордону, тому узгодження справи відбувалося за допомогою листування. Переговорний процес завершився тим, що митрополит УГКЦ надав о. М. Горинкевичу письмове повноваження збирати та приймати в депозитне зберігання до Філії Національного музею у Відні документи, які торкаються української історії. Він також делегував йому право прийняти на зберігання архів Уряду ЗУНР, якщо на це погодиться Президент Є. Петрушевич. Існувала ідея пришвидшити цей процес і заснувати архів до 1 листопада, щоб приурочити це 12-ї річниці проголошення ЗУНР.

Однак Є. Петрушевич вагався з прийняттям остаточного рішення. Перед ним стояла дилема – передавати архів до Відня чи до Праги, де активно розпочав функціонувати осередок української політичної еміграції. Але враховуючи той факт, що В. Сінгалевич збирав за його дорученням українські матеріали у Відні, то зібрані ним матеріали мали перейти до Філії Національного музею у Відні. Разом з тим Є. Петрушевич хвилювався, що

урядові документи з Відня можуть бути перевезені до Львова, а відтак потрапити до поляків. Але о. М. Горинкевич заспокоїв Є. Петрушевича, що про передачу матеріалів до Львова мови не було та переконував останнього не передавати документи до Праги. Проте попри виловлені запевнення процес прийняття відповідного рішення затягнувся. Лише 26 квітня 1934 року було підписано угоду між Президентом ЗУНР Є. Петрушевичем і митрополитом Андреем Шептицьким про передачу документів архіву уряду та архіву Української Галицької армії до Філії Національного музею у Відні. Слід зазначити, що Андрею Шептицькому належить не лише участь і визначна роль у збереженні документів з історії ЗУНР. Він також долучився і до збереження архівної спадщини визначного українського політичного діяча та вченого В. Липинського. У листопаді 1929 року митрополит купив його кореспонденцію (близько 10 тис. листів) для Національного музею у Львові, яка ставала власністю музею лише після смерті вченого, яка сталася в 1931 році. Враховуючи складну політичну ситуацію митрополит УГКЦ вирішив не перевозити кореспонденцію до Львова, а залишити її у Відні під опікою о. М. Горинкевича, який ще й став у 1936 році куратором архівних збірок розпущеного тоді Товариства «Український музей-архів» у Відні. Андерей Шептицький не полишав надії на перевезення хоча б частини української документальної спадщини до Національного музею Львова. На його думки це могли б бути листи В. Липинського та архіви Червоного Хреста. Звісно про архіви ЗУНР, враховуючи підпорядкування Західної України у той час Польщі, мови не могло й бути [4, с. 244-252].

Таким чином, заходами митрополита Андрея Шептицького у Відні на початку 1930-х рр. було розгорнуто процес збирання та збереження документів з історії ЗУНР, особового архіву В. Липинського та ще цілого ряду важливих для української історії матеріалів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Меморандум українських наукових діячів до Уряду УНР у справі заснування Українського національного-архіву у Відні, 3 липня 1921 р., Львів // Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ: Темпора, 2008. С. 469-470.
2. Павлюк О.В. Архів уряду ЗУНР // Архіви України. 1996. №4-6. С. 48-51.
3. Палієнко М. Г. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі документів українських архівів // Пам'ять століть. 2006. №1. С. 91-108.
4. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ: Темпора, 2008. 688 с.

The article examines the process of collecting and preserving documents on the history of the Western Ukrainian People's Republic, V. Lypynsky's personal archive and a number of other important materials for Ukrainian history in Vienna in the

early 1930s. determined the conditions for storage, processing and use of this valuable documentary heritage of the Ukrainian people.

Key words: emigrants, documentary file, organization of archive, storage, processing, use.

УДК 929:324.3:94(477.43-21)

*М. Мельник, студентка I курсу магістратури
Науковий керівник: О. М. Завальнюк, д.і.н., професор*

ПОДОЛЯНИН ВІТАЛІЙ ЛОЗОВИЙ - ДОСЛІДНИК КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ УНР

У статті з'ясовується внесок Віталія Лозового, подолянина, доктора історичних наук, професора, у дослідження наукової проблеми, пов'язаної з діяльністю Директорії і уряду УНР упродовж червня-листопада 1919 р. у Кам'янці-Подільському.

Ключові слова: історик Віталій Лозовий, Директорія УНР, Рада Народних Міністрів УНР, внутрішня політика, зовнішня політика, Кам'янець-Подільський.

Науково-педагогічна спільнота незалежної України надзвичайно сильна своєю патріотичною позицією, славиться своїм науковим потенціалом, прагненням широко реалізувати свої природні здібності та таланти. Також вона славиться потужними інтелектуалами, які повністю присвячують себе історичній науці здійснюючи дослідження, які заповнюють білі плями та творячи цим самим історію. Такі професіонали вчать молодь не тільки історії, а й вчать бути відданими своїй країні та обраній професії. Одним із відомих представників є подолянин Лозовий Віталій Станіславович, який повністю віддав себе науці, здійснивши велику кількість досліджень, присвячених актуальним проблемам історії України.

Метою статті є з'ясування внеску Віталія Лозового, подолянина, доктора історичних наук, професора, у дослідження важливої наукової проблеми, пов'язаної з діяльністю Директорії і уряду УНР упродовж червня-листопада 1919 р.

Лозовий Віталій Станіславович народився 29 квітня 1959 р. в м. Кам'янець-Подільському Хмельницької області, у сім'ї службовців. Освіту здобув у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті, на історичному факультеті, за спеціальністю «Історія і радянське право», у 1986р. Значний вплив на формування студента В. С. Лозового мали провідні викладачі факультету Ю. М. Тарасов, І. І. Винокур, А. О. Копилов, В. С. Степанков, О. М. Завальнюк.[7].

У 1988-1998 рр. перебував на посадах наукового працівника та завідувача відділу Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника. Саме в цей період часу пише статтю «Кам'янецька доба Директорії УНР», яку було опубліковано в журналі «Подолянин» у 1994р. Як здобувач відділу Історії

Української революції 1917-1921 рр. Інституту історії України НАН України, у 1998 р. під керівництвом доктора історичних наук, професора В.Ф. Верстюка захистив кандидатську дисертацію «Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень-листопад 1919 р.)» у спеціалізованій вченій Раді Інституту історії України НАН України. Вчене звання доцента здобув у вересні 2003 р. У 2009 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. З 2012 р. - головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень. Є фахівцем в галузі новітньої історії України, зокрема історії Української революції 1917-1921 рр. Опублікував понад сто наукових праць, серед яких монографії «Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба)», «Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917р. - квітень 1918 р.)», навчально-методичні посібники «Поділля в період гетьманату (1918 р.)» та «Аграрна політика Директорії УНР і її реалізація на Поділлі (1919 р.)»[7].

Однією з перших розвідок історика стала публіцистична стаття «Кам'янецька доба Директорії УНР», виконана під час роботи на посаді завідувача відділу новітньої історії в історичному музеї – заповіднику Кам'янець-Подільського. Її розмістила газета «Подільнин» у 1994 р. Тут автор розповів про діяльність вищих органів УНР влітку-восени 1919 р. Згодом він дав визначення терміну «кам'янецька доба». Під цим терміном (не в географічному вимірі) він розуміє еволюцію «державотворчих підходів соціалістичного уряду і Директорії від класового «трудового принципу», за яким влада в Україні належить трудовому народові, без участі поміщиків та буржуазії, до демократичної республіки на основі загального, таємного, пропорційного виборчого права...» [1].

В.С.Лозовий зазначає, що тогочасний уряд складався з українських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів і мав яскраве соціалістичне спрямування, за що його часто звинувачували в більшовизмі. Звичайно ж, між більшовиками та українськими соціалістами була велика різниця, але одна з найбільших відмінностей – у принципах влади. Більшовики сповідували «диктатуру пролетаріату», коли робітники при виборах, будучи чисельно значно меншими, ніж інші верстви населення (зокрема селяни, бо експлуаторські класи участі у виборах не брали), отримували більше місць у багатьох органах влади. Українські соціалісти дотримувалися принципу трудової демократії, згідно з яким відповідно до відсоткового співвідношення верств населення, пропорційно вибиралися органи влади. Більшість, звичайно ж, становили селяни (80%) [3].

Розповів автор і про працю міністерств та інших державних інституцій, яка проходила в надзвичайно складних умовах, оскільки дуже важко було втілити в життя розроблені проекти через слабкість багатьох виконавських структур та обмеженість території. Міністерство фінансів доклало багато зусиль, щоб налагодити роботу Експедиції заготівлі державних паперів, яка друкувала в Кам'янці грошові знаки. У закордонній політиці уряд добивався визнання УНР як самостійної держави і намагався розірвати блокаду Антанти.

До Кам'янця-Подільського приїжджали чужоземні дипломатичні та військові місії, з ними велися переговори.

Він звернув увагу на політичну боротьбу між різними течіями українського національно-визвольного руху, зокрема, протистояння між правими і лівими силами, до якого приєдналися і галицькі кола.

Зазначені напрацювання дістали розвиток у подальшій науковій діяльності вченого, зокрема у кандидатській дисертації «Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень-листопад 1919р.)» (захистив у 1998 р.). Тут ґрунтовно аналізується політичне протистояння між «лівими» та «правими» течіями українського національно-визвольного руху, яка призвела до зміни засад державного будівництва, зокрема, було відкинуто класовий «трудовий принцип» та задекларовано перехід до парламентської системи на основі загальнодемократичних виборів [1].

У роботі розглядається діяльність Директорії та уряду Української Народної Республіки, спрямовані на вирішення адміністративних, соціально-економічних, національних та зовнішньополітичних проблем. Встановлено, що основною перешкодою для реалізації вищезазначених завдань була внутрішня слабкість влади Директорії УНР.

Після отримання ступеня кандидата історичних наук, В. С.Лозовий продовжував роботу над улюбленою темою і видав на основі дисертації монографію “Внутрішня і зовнішня політика Директорії УНР (Кам'янецька доба)” [6]. У цій ґрунтовній праці розглянуто причини, хід, обставини співпраці та протистояння між різними течіями і таборами українського визвольного руху, з'ясовано низку питань діяльності Директорії та уряду з налагодження роботи адміністративного апарату та вирішення соціально-економічних проблем (фінансової, аграрної, продовольчої).

Загалом у монографії було розглянуто політичну історію національно-визвольного руху даного періоду. Було визначено внутрішні суперечності через ідеологічні, політичні, соціально-економічні реалії того періоду. Аналіз матеріалу дозволив визначити Кам'янецьку добу як період, що характеризувався тотальною боротьбою за владу на всіх рівнях політичної системи УНР. Різні політичні концепції двох партій призвели до протистояння УСДРП та УПСР всередині уряду. Вона відволікала від державної праці та підривали престиж України на міжнародній арені. Щоправда, політичні заходи Директорії УНР у той час, як довів автор, не змогли забезпечити сконсолідованість та єдність українських державницьких сил, налагодити функціонування адміністративних структур, що і призвело до поразки на цьому етапі національно-визвольної боротьби [6].

Цікавою є стаття опублікована у 2011 р. «Відносини Української Народної Республіки з Румунією у Кам'янецьку добу Директорії УНР». У статті висвітлюється проблема українсько-румунських відносин у Кам'янецьку добу Директорії УНР. Вчений наголошує, що двосторонні зв'язки між країнами стали одним з основних напрямків дипломатичної діяльності УНР. Але їхня торгово-економічна активність не мала жодних наслідків для позитивних зрушень в політичній сфері. Румунія, як і раніше, не визнавала суверенність УНР.

Згодом вчений опублікував цікаву розвідку «Грошовий обіг в Кам'янецький період УНР» (2016), яка доповнила його попередні напрацювання у цій проблемі.. Він показав, що грошовий обіг, фінансова стабільність відігравали велику роль у державному і суспільному житті. А втілення українським урядом заходів щодо стабілізації грошового обігу стало важливою складовою процесу державотворення. При цьому вчений зауважив, що загальна слабкість влади УНР дуже негативно відобразилась і на фінансах, які перебували у кризовому стані. Та, попри це, існування української грошової системи, незважаючи на всі її вади, дало можливість функціонувати всім основним інституціям та структурам держави,

Отже, історик В. С Лозовий вніс значний внесок в дослідження Української революції 1917-1920 рр., зокрема кам'янецької доби УНР. про що свідчать його ґрунтовні наукові праці, позитивно оцінені спільнотою фахівців. Отримані вченим результати збагатили наші уявлення про роль держави як чинника розвитку Української революції, дають цілісне розуміння складних і суперечливих процесів, які відбувалися в той період, коли головним містом республіки на півроку став Кам'янець-Подільський.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лозовий В. С. Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки(червень-листопад 1919 року): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1998. 188 с.
2. Лозовий В. С. “Трудовий принцип” чи демократія: вибір політичних засад державотворення в добу Директорії УНР // Консерватизм і державотворення в Центрально-Східній Європі. Луцьк, Люблін, 1997. С. 47-50.
3. Лозовий В. С. Вищі органи державної влади УНР Кам'янецької доби Директорії(червень-листопад 1919 р.) // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. Хмельницький: Богдан, 1995. С. 141-143.
4. Лозовий В. С. Місцеві органи влади УНР в Кам'янецьку добу Директорії (червень-листопад 1919 р. // Матеріали ІХ-ої Подільської істор.-краєзн.конф. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 1995. С. 283-285.
5. Лозовий В. Аграрна політика Директорії Української Народної Республіки і її реалізація на Поділлі(1919 р.): навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2004. 39 с.;
6. Лозовий В. С. Внутрішня і зовнішня політика Директорії УНР (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 224 с.
7. Федьков О. М. Дослідник національної революції (1917–1920 років (до 50-річчя від дня народження В.С.Лозового) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 13. С. 314-315.
8. Галатир В.В., Машталір А.І. Віталій Лозовий: науковець, історик, професіонал (до 60-річчя від дня народження). Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2019. 68 с.

The article clarifies the contribution of Vitaliy Lozovyi, Podolyanyn, Doctor of History, Professor in the study of the scientific problem associated with the activities

of the Directory and the GOVERNMENT of the UPR during June-November 1919 in Kamianets-Podilskyi.

Key words: *historian Vitaliy Lozovy, UNR Directory, Council of People's Ministers of the UPR, domestic policy, foreign policy, Kamenetz-Podolsky.*

УДК 908(477.83/.86) «18»:929.7

*М. Мізинчук, студент IV курсу
Науковий керівник: А. А. Заводовський, к.і.н., доцент*

ПОБУТ ТА МЕНТАЛІТЕТ ГАЛИЦЬКОЇ ШЛЯХТИ У «ДОВГОМУ ХІХ СТ.»

В статті досліджується побут та менталітет галицької шляхти у «довгому ХІХ ст.», зокрема ставлення до селян, побут, весільний та похоронний обряди.

Ключові слова: *шляхта, Галичина, селяни, традиції, «довге ХІХ ст.».*

В уявленні більшості людей міцно побутує стереотип що шляхтич обов'язково це поляк і католик, який робить все що йому заманеться. Проте стан шляхти був дуже різноманітний. Починаючи з магнатів і завершуючи зовсім бідними, від католиків до мусульман, в етнічному від прусів до татар. Але попри майнову, етнічну, та релігійну належність в них було спільне, а саме почуття шляхетської гідності та рівності між собою. Шляхта свято вірила в свою особливість, та позиціонувала себе окремим народом, який походив від сарматів, та знаходився вище від слов'ян, які були представниками нижчих соціальних станів. Шляхтич сармат насамперед мав бути хоробрим воїном, релігійною, та освіченою людиною, з широким колом інтересів. Проте в цій статті ми розглянемо тільки дрібну шляхту Галичини в ХІХ ст.

Історіографічною базою дослідження стали праці Л. Сливки «Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині 1772-1914 рр.» та «Шляхта честь та гонор В. Потоцького та В. Семененка». Попри них, праці І. Чорновола, І. Булинського та ін. Крім власне наукових праць джерелом з цієї теми є матеріали краснавчих польових досліджень, а саме опитування старожилів населених пунктів Тернопільщини про побут та традиції шляхти регіону.

Мешкаючи в сільській місцевості дрібні шляхтичі займались сільським господарством, зокрема землеробством та відгодівлею тварин. Також шляхтичі займались промислами як наприклад ткацтво, вівчарство, гуральництво та бджільництво. На відмінну від селян переважною тяговою силою були не воли а коні. З особистих володінь було поле, в гірських районах ділянки лісу та полонини. Деякі представники дрібної шляхти, щоб показати свою окремішність від селян займались ремеслами та торгівлею [1, с. 83].

Житло дрібних шляхтичів було зазвичай схоже на звичайне селянське, з глиняними стінами та долівкою і солом'яним або очеретяним дахом. Відмінною рисою було лише те, що шляхецькі хати мали ганки, та більші ніж в селянських

хатах вікна. Інтер'єр не відрізнявся від селянського, в куті знаходилась велика піч, біля неї лави для снання та стіл а по стінах висіли ікони. Поширеним явищем було висаджування перед хатою квітів [3, с. 101].

Знаходячись в однакових соціально-економічних умовах, дрібна шляхта практично споживала їжу аналогічну селянській: борщ, пшеничну кашу, смажену на маслі картоплю, вареники, сметану, солонину. Посуд був глиняний або дерев'яний. Нечисленні відмінності пов'язані були з рівнем заможності. В урочисті дні на столі в шляхти появлялася ковбаса, капуста із солониною, пироги, голубці та інше [1, с. 85]. При пригощанні горілкою шляхтичі використовували одну на всіх чарку, більш того, вимити чарку після попередника, - вважалось образою шляхетської гідності. В кінці ХІХ ст. трапеза, зазвичай, закінчувалася чаюванням [3, с. 102].

Одяг був саморобний, з власноруч виготовленої тканини з льону, конопель чи вовни. Проте сам зразок шиття та фасон був запозиченим з міщанського. Такий одяг мав суворий чорно білий відтінок. Вишивки на одязі не було зовсім, а якщо і була то вузькою смужкою, тому що вважалась елементом селянської культури. Така тенденція до міщанського одягу в ХІХ ст. пояснювалась бажанням дрібної шляхти долучитись до вищої європейської аристократії, але через брак коштів викликала тільки іронію [1, с. 88; 96].

Загалом, в Галичині чоловіки та жінки одягали жупан, капоту, опанчу, керею, бекешку, кафтан, чумарку. Чоловічий комплекс одягу складався з сорочки та штанів, які підперезувались поясом, кожуха, опанчі, на ногах були чоботи. Жіночий комплект складався з спідниці сорочки, запаски черевиків та кожуха з великою хутряною обшивкою. Верхній одяг найчастіше був аналогічним для жінок та чоловіків [3, с. 102- 103].

В громадському житті шляхтичі теж бажали відокремитись від селян. В громадському житті поряд з війтом шляхтичі обирали префекта, який з війтом були на одному рівні в управлінні громадою. Створювали не офіційні громади в завдання яких входило економічна санітарна та охоронна служба, та за прагнення зберегти шляхетські традиції. Не зважаючи на прагнення відрізнитись взаємовідносини між селянами та шляхтичами були мирними, були навіть випадки коли під час вони об'єднувались для вирішення спільних проблем [1, с. 107].

Поруч з громадським життям не менш важливим було церковне життя. Переважна її частина була греко та римо католицького віросповідання, проте зустрічались і православні та протестанти. В окремих селах де майнові можливості дозволяли шляхтичі мали свою церкву. Але в більшості випадків церкви були спільними. Проте шляхта мала свої місця в церкві і свої прапори, та в окремих випадках окремі цвинтарі. Стояли в церкві окремо від селян, та мали свої церковні братства. Навіть писання ікон відбувалось у шляхетському стилі [2, с. 482].

Був чітко регламентований порядок шлюбно-сімейних відносин. Часто бували випадки коли вони одружувались з заможними селянами для своєї вигоди. Проте при одруженні з селянином шляхтянка втрачала свій стан, а чоловік який одружувався з селянкою натикався на осуд родичів. Шляхтичі презирливо ставились до своїх «братів» які змішували свою кров з селянською

або міщанською. Уважаючи себе більш привілейованими за селян, шляхтичі намагалися зберегти свою станову окремішність, укладаючи шлюби тільки між представниками свого стану [1, с. 121].

Молоді шляхтичі мали звичні для селян форми відпочинку, які були близькі до українських вечорниць, на які молодь, незважаючи на матеріальний стан, збирались в одній оселі де жартували, співали пісень, розгадували загадки, розказували казки [3, с. 104]. Виходили заміж приблизно в 20 років, в випадках молодших років батьки мусили давати письмову згоду. Весільні церемонії розпочинались в п'ятницю з їзди молодих за дозволом: наречений їхав верхи на конях, а наречена на візку. Ввійшовши до хати і кожному, хто був у хаті, потрібно було не дивлячись від віку, упасти в ноги і просити дозволу. Від дому нареченого до хати нареченої їхали верхи на конях. На шляху в церкву молодого вели дружки, а наречену дружби, слідом йшли старости. Наречена мала зазвичай чимале придане. Готуючись били худобу, підвозили пиво, вино, мед, готували різні страви з медом і овочами. Музику намагалися замовляти [3, с. 103]. Чоловіки та жінки під час святкування займали себе розмовами, а молодь танцями, такими як мазурка, краков'як, полька, рідше зустрічались старовинні танці: двигун, гайдук, циганочка, подолянка та коломийка [2, с. 472].

Шляхетські жінки вагітніли приблизно 10-15 разів. Проте більшість дітей помирала ще до 5 річного віку. У вихованні хлопчика роль батька була найважливіша. Молодим хлопцям не дозволялося вживати алкоголь. Покаранням за непослух було суворим, напр., шмагання [2, с. 448]. В школі, де поряд навчались шляхтичі та селяни, був певний поділ: учні різних соціальних станів не взаємодіяли одні з одними, не бажали сидіти разом на лавках [1, с. 158].

В поховальних традиціях можна зазначити відсутність чітких шляхетських ознак. Так само ставили і правила парастас, а близькі приходили прощатися з померлим. Небіжчика клали у домовину, яку ставили на стіл. Після прощання родичів із померлим, домовину виносили з хати, клали на віз і в супроводі церковної процесії з хрестом і хоругвами вирушали до церкви, а далі на цвинтар. Поховання самогубців відрізнялося тим, що не було священника та хреста, а ховали мерця поза або у кутку цвинтаря [3, с. 104].

Отже, можна зробити висновок що дрібна галицька шляхта в матеріально побутовому плані майже не відрізнялась від селян. Вела з ними майже аналогічне господарське життя. Проте деяка відмінність була. Дрібні шляхтичі попри своє низьке матеріальне становище не забували свого походження. Майже кожен шляхтич прекрасно знав історію свого герба, а перекази про славних предків були гордістю, на яких виховували дітей. Через що шляхтичі з деяким презирством ставилися до селян, навіть у церкві не бажали стояти разом з ними. В шлюбних відносинах мали одружуватись з рівними собі. Одруження з селянами в громаді не схвалювалося та мало свої наслідки. Але попри це, ворожнечі не було, а коли приходило спільне лихо, селяни і дрібна шляхта навіть об'єднували свої сили.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Сливка Л. Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині 1772-1914 р. Івано-Франківськ: Місто, 2009. 158 с.
- 2.Потоцький В., Семененко В. Шляхта: честь та гонор. Харків: Школа, 2014. 487 с.
- 3.Васянович О. Традиційно-побутова культура галицької дрібної шляхти ХІХ – початку ХХ ст. у творчості Андрія Чайковського // Народна творчість та етнографія. 2008. № 5. С. 99-105.

In this article we will consider the life and mentality of the Galician nobility of the XIX century. In particular, consider the attitude to the peasants, life, general aspects of wedding and funeral rites.

Key words: *gentry, religion, peasants, way of life, traditions.*

УДК 930.25(477)«1991/2020»

*І. Одинець, студентка ІІ курсу магістратури
Науковий керівник: А.В.Семенюк-Прибачень, к.ю.н.,
старший викладач*

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВНИЙ ФОНД І АРХІВНІ УСТАНОВИ»: ХАРАКТЕРИСТИКА РЕДАКЦІЇ ВІД 24 ГРУДНЯ 1993 р.

У статті проаналізовано зміст першої редакції закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи», охарактеризовано його найбільш принципові правові новації.

Ключові слова: *національний архівний фонд, архівні установи, закон України.*

Відновлення у 1991 р. державної незалежності України поставило на порядок денний реформування цілого ряду сфер, в тому числі архівної галузі. В 1992 р. було створено Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України, що стало принципово новим явищем у порівнянні із радянською добою – архівна справа була виведена з-під контролю і керівництва Міністерства внутрішніх справ. Варто зазначити, що в ряді країн пострадянського простору і колишнього «соціалістичного табору» подібні перетворення так і не відбулись. Тим не менш, подібні перетворення стали лише першим етапом в тривалому процесі реформування архівного відомства.

24 грудня 1993 р. Президент України Л. Кравчук підписав закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», того ж дня закон було введено в дію постановою Верховної Ради України [3, ст.86]. Згодом до закону ще чотирнадцять разів вносили поправки (останні з них – у 2020 р.) [4], однак наразі ми ставимо перед собою завдання проаналізувати перший варіант

закону, що став важливим епізодом у процесі реформування архівної справи в Україні.

Перший розділ закону включає п'ять статей, однак найбільш важливими є перша та друга статті, котрі містять визначення понять «національний архівний фонд» та «архівні установи». Зауважимо, що сам цей закон вперше містив визначення терміну «національний архівний фонд»; згідно із ним, це «сукупність документів, незалежно від їх виду місця створення і форми власності на них, що зберігаються на території України, відображають історію духовного і матеріального життя її народу та інших народів, мають наукову історико-культурну цінність, визнані такими відповідною експертизою і зареєстровані в порядку, передбаченому цим Законом» [2, с.6]. Попри певні бюрократичні обмеження, поява у національному законодавстві чіткого визначення, що всі архівні матеріали на території України, незалежно від тематики, місця створення та інших характеристик, підпадають під дію національного архівного законодавства, мала неабияке значення. Для прикладу, в Державному архіві Хмельницької області зберігаються матеріали, що відображають історію Віленського університету [1, с.91], інших інституцій, не пов'язаних з теренами України; відповідно, правове регулювання статусу подібних матеріалів було надзвичайно потрібним.

Варто відзначити, що у 2012 р. з тексту закону зникло визначення поняття «національний архівний фонд». Нам не вдалось встановити, чим було обумовлено таке рішення тогочасних українських парламентарів, однак загалом дане рішення, поза сумнівом, мало негативні наслідки для вітчизняної архівної справи, оскільки із законодавства було вилучено визначення національного архівного фонду, його складових та регламентування обов'язків юридичних та фізичних осіб щодо комплектування та збереження цього фонду.

Закон у редакції 1993 р. містив принципово нову для українського законодавства норму, згідно з якою частиною національного архівного фонду є архівні матеріали, що перебувають за кордоном, однак згідно міжнародних угод мають бути передані Україні [2, с.6]. Вказане положення є надзвичайно важливим і доречним з точки повернення до України документальних збірок, що зберігаються в державних архівних установах інших країн, архівосховищах української діаспори тощо.

Важливим є також запропонований законом поділ архівів на певні типи. Ряд адміністративно-територіальних перетворень, здійснених в період незалежності, зокрема, масштабні перетворення 2015-2019 рр. (створення об'єднаних територіальних громад, укрупнення районів), актуалізують необхідність приведення змісту вказаної статті у відповідність до сучасного адміністративно-територіального устрою.

Складну і тривалу еволюцію пройшов також розділ 3 закону, зокрема, стаття 31, що регулює права та обов'язки користувачів архівів. Як відомо, за радянських часів дії відвідувачів архівних установ детально регламентувались. Априорі передбачалось, що працювати у читальних залах архівів мають лише науковці, які для допуску в архів мали надати відношення з місця роботи (вищого навчального закладу або наукової установи), а зроблені ними виписки перевірялись працівниками архіву (останні мали право вилучити у дослідників

зроблені ними виписки). Чинні на той час правові акти не передбачали можливості вільного доступу в архівні установи для всіх громадян, а також можливості для відвідувачів копіювати архівні документи технічними засобами (зауважимо, що останнє обмеження не зводилось виключно до адміністративних заборон, а значною мірою визначались відсутністю відповідної техніки). Подібна ситуація не могла зберігатись в нових суспільно-політичних реаліях, які сформувались після 1991 р., тому, як результат, в першій редакції закону «Про національний архівний фонд і архівні установи» було прописано права користувачів. Насамперед, зафіксовано норму про те, що користувачі мають право користуватись у читальному залі документами або їх копіями. Окремо відзначено, що доступ до архівних матеріалів може обмежуватись на законних підставах, а також можливе використання у встановленому порядку документами обмеженого доступу [2, с.12].

Важливою правовою новацією стало положення, згідно з яким користувачі можуть отримувати від архівних установ довідки про відомості, що містяться в документах, якщо доступ до них не обмежено в законному порядку [2, с.12]. Подібне положення виявилось надзвичайно актуальним в умовах реформування пенсійної системи, процесу приватизації земельної власності та інших соціально-економічних перетворень, коли громадяни потребували документального підтвердження прав на власність, доведення трудового стажу тощо. Окрім того, ця ж стаття містила норми про можливість отримувати архівні матеріали у тимчасове користування, копіювати документи, а також користуватись довідковим апаратом [2, с.12]. Слід зазначити, що загалом пункт п'ятий статті 31, досить детально регламентуючи процес копіювання архівних документів, де факто залишає неврегульованим питанням щодо оплачуваного або безкоштовного характеру самого акту копіювання. Можна припустити, що станом на 1992-1993 рр., коли розроблявся закон, копіювання дослідниками архівних матеріалів власними технічними засобами розглядалось як малоймовірне і було вирішено не регламентувати окремим пунктом подібну евентуальну ситуацію. Однак вже на початку XXI ст., коли досить швидко поширились цифрові фотоапарати, а згодом телефон із фотокамерою, питання стало значно актуальнішим і спровокувало численні дискусії; як результат, і досі питання можливості для дослідників копіювати архівні документи залишається не повністю регламентованим.

Зауважимо, що в постанові Верховної Ради, якою впроваджувався закон про НАФ, спеціально відзначалось, що пункт статті 18 про вилучення матеріалів зі складу національного архівного фонду буде впроваджено не з дня підписання закону, а з січня 1996 р. [5, с.3]. Можна припустити, що таким чином розробники закону намагались підготуватись до повноцінної реалізації цього пункту – створити експертні комісії, розробити рекомендації щодо їх роботи тощо.

Загалом перший варіант закону «Про національний архівний фонд і архівні установи» містив ряд принципово важливих новацій, які регулювали нові явища у архівній сфері. Водночас ряд аспектів функціонування архівної системи залишились неврегульованими, а ще ряд правових норм з плином часу виявились не релевантними і не відповідають сучасним реаліям.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області: Путівник. Том 1. Київ-Хмельницький, 2007. 610 с.
2. Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» // Архіви України. 1993. №4. С.4-15.
3. Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» // Відомості Верховної Ради України. 1994. №15. Ст.86.
4. Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>
5. Постанова Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» // Архіви України. 1993. №4. С.3.

The article analyzes the content of the first edition of the law «On the National Archival Fund and archival institutions», describes its most fundamental legal innovations.

Key words: *national archival fund, archival institutions, law of Ukraine.*

УДК 94(477):341 «1920/1930»

О. Олійник, студент IV курсу

Науковий керівник: С. В. Олійник, к.і.н., доцент

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ НА ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО В УСРР

Стаття присвячена процесу військового будівництва в УСРР у 1920-х роках. З'ясовується вплив українізації на його реалізацію.

Ключові слова: *військове будівництво, українізація, УСРР.*

В історії України міжвоєнного періоду вагоме місце посідає впровадження на її теренах політики «коренізації», яка відповідно отримала в наукових колах назву «українізація». Цій сторінці вітчизняної історії присвячено чимало видань різноманітного характеру. Однак у більшості з них фактично випадає такий аспект, як вплив цієї політики на військове будівництво в УСРР. Яскравим прикладом може слугувати 11-й том збірки «Україна крізь віки» [3]. Навіть в окремих виданнях з військової історії ми можемо простежити лише наявність констатації факту українізації війська, згадку про запровадження територіальної системи організації і комплектування війська [5]. Все це спонукає до виправлення згаданого недоліку і спричинило появу даної статті.

Перший складовий компонент впливу політики українізації на військове будівництво в Радянській Україні стосувався системи організації та комплектування війська.

XII з'їзду РКП(б), що відбувся у визнав за доцільне приступити до поступової організації національних частин та єднань у республіках. Далі Декрет ЦКВ і РНК СРСР від 1923 року ознаменував перехід до територіальної системи комплектування військових підрозділів. Це означало «фізичну» українізацію червоноармійського складу військ, розташованих на території України, які були включені до складу Українського військового округу. Але згідно нової програми військового будівництва, прийнятій у 1924 році темпи організації національних формувань в Україні сповільнилися. Водночас залишалися підрозділи укомплектовані татарами, молдаванами, але розформовувалися підрозділи, укомплектовані поляками. Важливою новацією стало виведення українців з категорії національних меншин. Тепер для них встановлювався звичайний порядок комплектування на змішаній основі.

Згідно з декретом ЦКВ та РНК СРСР від 8 серпня 1923 року територіальний принцип комплектування передбачав проходження військової служби впродовж 5 років за місцем проживання шляхом проведення учбових зборів (віл 8 до 12 місяців) [2, с. 248]. Зрозуміло, що з нового поповнення абсолютна більшість українців направлялася в територіальні дивізії.

Відповідно до програмних положень до весни 1924 року передбачалося українізувати (укомплектувати українським червоноармійським і командно-політичним складом) спочатку два стрілецькі полки, а згодом чотири дивізії.

Загалом до середини 1920-х років червоноармійський склад частин і з'єднань Українського військового округу (УВО) в переважній більшості став українським за національною ознакою (Див. таблиця 1).

Табл. 1. Національний склад підрозділів і з'єднань РСЧА у відсотках [1, с. 117]

Рід військ	україн.	росіяни	євреї	німці	поляки	татари	молдов.	інші
Кадрові стріл.	58,4	24,4	3,8	1,9	1,7	4,8	0,8	3,4
Територіальні	85,1	7,3	4,0	0,6	1,2	0,2	0,5	1,1
Кавалерійські	79,2	15,7	1,3	0,4	0,3	0,1	1,8	1,2
Спецчастини	67,7	23,8	5,2	0,8	0,8	0,3	0,3	1,1
Всього по УВО	70,3	18,8	3,4	1,5	1,1	2,0	0,8	2,1

По-друге, вплив українізації проявився в запровадженні української мови в стройовому командуванні. Накази мали подаватися українською мовою. Цей аспект викликав певні труднощі. Адже потрібно було перевести команди, термінологію з російської мови на українську. Переважна більшість командного складу становили неукраїнці, серед яких було чимало таких, кому переходити на українську мову було важко. Мав місце і певний саботаж. Однак командуванню на місцях приходилося підкорятися. Адже на 1924 рік планувалося проведення іспитів на засвоєння української мови та курсу українознавства командно-політичного складу територіальних дивізій, військкоматів, Штабів та управлінь округу. Цьому мало допомогти й налагодження постачання військ пресою, літературою, навчальними посібниками, виданими українською мовою. Загалом цю проблему вдалося

формально усунути. Але фактично не завжди і не скрізь команди подавалися українською.

Вплив українізації проявився також і на процесі підготовки командного складу: україномовні навчальні програми, термінологія та ін. У цьому компоненті уже була певна база – продовжувала функціонувати Харківська школа червоних старшин, яка була створена ще в 1920 році. Поряд з нею функціонували Українська кавалерійська школа, в Київській артилерійській школі українізації підлягала лише одна батарея, а в Кримській кавалерійській – один ескадрон. Звичайно цього було замало. Більш успішнішою виглядала українізація полкових шкіл УВО. З перемінним успіхом проводилася в УВО робота в напрямку українізації освітньої та політико-виховної роботи серед червоноармійців. Заняття з ліквідації неписьменності проходили українською мовою, розпочалося створення українських гуртків, постановки п'єс українською мовою тощо. Деяко меншими були показники з українізації груп політнавчання.

Певні досягнення були в українізації видавничої справи. В 1924 році з'явилася перша українська червоноармійська читанка «Червона зброя» (тираж 50 тис. примірників). У наступному році було видано «Практичний російсько-український словник для військових» [4, с. 157]. Але незначними були обсяги українізації позашкільної роботи: в 1925 році лише 10% клубів УВО проводили роботу українською мовою, а в 1926 році – 18,9% [1, с. 121].

Окрім сухопутних військ Раднарком УСРР домагався проведення українізаційних заходів і на Чорноморському флоті, де служило чимало українців. Флот поповнився крейсером «Червона Україна», канонерським човном «Червоний козак» та есмінцем «Незаможник». Але це були лише зовнішні прояви українізації [1, с. 121-122].

Однак успіхи національно-військового будівництва в УСРР були незначними і далекими від запланованих. І вже в 1926 році штаб РСЧА, проаналізувавши хід реалізації п'ятирічної програми національно-військового будівництва, визнав її виконання в встановлені строки нереальним [1, с. 123]. Неприпустимо слабкий темп національно-військового будівництва в Україні констатувала на своєму засіданні 5 грудня 1930 року РВР УВО [4, с. 160].

Слід зазначити, що реалізації цих планів заважали як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Головним з них видається те, що радянське керівництво в Москві не розглядало дану програму українізації військових частин і з'єднань як реально необхідною. Це був лише захід для укріплення радянської влади в Україні та створення боєздатної Червоної армії. Свідченням цього може слугувати згортання з 1930-1931 років політики українізації. В той же час, навіть ті незначні успіхи сприяли вкарбуванню в свідомості населення УСРР українськості, можливості створення власних Збройних сил.

Список використаних джерел та літератури:

1. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2001. 448 с.

2. Історія українського війська. 1917-1995 / Під ред. Я.Р. Дашкевича. Львів: Світ, 1996. 840 с.
3. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) // Україна крізь віки. В 15 т. Київ: Альтернативи, 1999. Т.11. 336 с.
4. «Українізація» 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смолія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 392 с.
5. Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича національної академії наук України, «Просвіта», 1996. 359 с.

The article is devoted to the process of military construction in the Ukrainian SSR in the 1920s. The influence of Ukrainization on its implementation is elucidated.

Key words: *military construction, Ukrainization, Ukrainian SSR.*

УДК 94(477)«1666/1669»Дорошенко

*В. Прудивус, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: В. С. Степанков, д.і.н., професор*

ПРИЧИНИ ПРИЙНЯТТЯ ПЕТРОМ ДОРОШЕНКОМ ТУРЕЦЬКОЇ ПРОТЕКЦІЇ (1666-1669 рр.)

У статті висвітлюються внутрішньо- і зовнішньополітичні передумови й причини прийняття гетьманом Петром Дорошенком турецької протекції.

Ключові слова: *Українська держава, гетьман, П. Дорошенко, султан, турецька протекція.*

Відразу зауважимо, що прийняття П. Дорошенком турецької протекції не було абсолютною новацією другої половини XVII ст., а причини такого кроку слід шукати не з моменту його приходу до влади як гетьмана, а ще з самого початку у 1648 р. Національної революції. Справа в тому, що розпочавши національно-визвольну боротьбу, Б. Хмельницький намагався заручитися зовнішньою підтримкою. Упродовж його гетьманування були випробувані різні сценарії: Кримське ханство, Придунайські князівства, Московська держава, але в їх планах аж ніяк не було намірів реально сприяти утворенню самостійної Української держави та її утвердженню як суб'єкта тогочасної міжнародної політики. Навпаки, українські землі сприймалися як об'єкт грабунку і наживи, а Військо Запорозьке – в якості ситуативної мілітарної сили, необхідної і зручної в різних політичних комбінаціях правителів й урядів сусідніх держав.

Проте, попри стереотипне сприйняття сусідніми державами Війська Запорозького у більшості випадків лише як козацької військової корпорації, Б. Хмельницький у своїй зовнішній політиці намагався довести протилежне і відстояти право українського народу на власну державу і її політичну суб'єктність. Саме з цією метою продовжувався пошук союзника на умовах, які

б не передбачали (або хоча б мінімально впливали) втручання у внутрішні справи Української держави або намагання поставити внутрішньополітичне життя під контроль уряду іншої держави. В цьому контексті Б. Хмельницьким було звернено увагу на Османську імперію як потенційного протектора. Результатом тривалих перемовин влітку 1650 – на початку 1651 рр. стало, за словами М. Грушевського, “формальне призначення України васальною державою Оттоманської імперії” [2, с. 54] на досить сприятливих для української сторони умовах: відсутність сплати данини султану, зобов’язання надсилати у його розпорядження (за необхідності) українські військові підрозділи й не допускати козацьких морських виїздів [3, с. 164; 7, с. 291]. Погоджуємося з думкою українських дослідників В. Смолія і В. Степанкова, що це був шанс успішно завершити війну з Річчю Посполитою й об’єднати у своїх межах українські землі [7, с. 291]. Проте, через міцно утверджений стереотип негативного сприйняття українцями мусульманського світу шанс заручитися підтримкою потужного військового союзника було втрачено.

Після смерті у 1657 р. Б. Хмельницького становище Української держави значно погіршилося, що було зумовлено у значній мірі зосередженням керма влади в руках менш талановитих гетьманів, які або не мали необхідного політичного досвіду, або більше переймалися власними меркантильними, а не державними інтересами. Все це вплинуло і на зміни у внутрішньополітичному житті Української держави наприкінці 1650-х – на початку 1660-х рр., перша з яких стосувалася трансформації системи державного правління в напрямку поступового утвердження республікансько-олігархічної системи [7, с. 291]. Такі переміни послаблювали Українську державу з середини і сприяли втручання у її внутрішні справи сусідніх держав.

Як наслідок, Українська держава з кінця 50-х рр. XVII ст. переживала одну з найтрагічніших сторінок своєї історії – гостру внутрішньополітичну кризу, результатом якої став поділ її на два Гетьманати – Лівобережний і Правобережний з одночасним процесом поступового виокремлення в якості окремого державно-політичного суб’єкту Запорожжя. Проте, навіть в таких складних умовах розвитку в середовищі української політичної еліти знаходилися особи, які намагалися зупинити ці деструктивні процеси і знову возз’єднати українські землі в межах єдиної держави. До таких персоналій вітчизняної історії належав і П. Дорошенко – один із соратників Б. Хмельницького, котрий здійснив відчайдушну спробу добитися незалежності Української держави у вкрай складних умовах як внутрішньополітичних конфліктів (боротьба старшинських угруповань за владу), так і несприятливого зовнішньополітичного становища.

Слід зазначити, що відразу після отримання гетьманської булави влітку 1665 р., П. Дорошенко, за порадою кримського хана Мехмед-Гірея, написав листа до польського короля, задекларувавши свою прихильність до протекції Речі Посполитої. У такий спосіб новообраний гетьман сподівався вирішити проблему об’єднання козацької України шляхом поширення своєї влади і на Лівобережжя [8, с. 39]. Проте, уряд Речі Посполитої категорично не сприймав державотворчих зусиль П. Дорошенка в напрямку возз’єднання українських земель, більше того наприкінці 1666 р. коронна армія вступила на терени

Правобережжя. Зрозуміло, за таких умов, ще й усвідомлюючи справжню сутність політики Московії щодо козацької України (зацікавленої у підпорядкуванні своєму впливу Лівобережжя, ніж в існуванні єдиної Української держави), П. Дорошенко змушений був шукати підтримки надійнішого протектора. Саме це і була найвагоміша причина звернення уваги на Османську імперію, що дуже нагадувало ситуацію за часів Б. Хмельницького (також попередньо випробував “надійність” інших союзників).

В “надійності” Варшави і Москви гетьман не помилився – вже на початку 1667 р. між Річчю Посполитою та Московською державою було підписано Андрусівське перемир’я, яке фактично стало угодою про поділ Української держави по Дніпру. Такий розвиток подій значно ускладнював реалізацію стратегічної мети гетьмана – возз’єднання українських земель в межах єдиної національної держави. Окрім того, польський уряд через своїх послів намагався порозумітися з Кримом і Портою та добитися розриву їх відносин із Військом Запорозьким [6, с. 131], що також не було великою таємницею для П. Дорошенка. Відтак, вже влітку 1667 р. послы Дорошенка закликали султана і хана виступити проти “ляхів”, заявляючи про готовність П. Дорошенка прийняти протекцію Мехмеда IV [5, с. 251]. Так, 6 і 9 липня послы Війська Запорізького на чолі з М. Раткевичем-Портянкою були прийняті султаном в Адріанополі й під час аудієнції заявили про підданство та готовність виставити для потреб Османської імперії 50-тисячне військо [4, с. 125]. Зрозуміло, в такий спосіб українське посольство прагнуло домовитися про військову допомогу султана та добитися від нього наказу кримському хану виступити разом із Військом Запорозьким проти Речі Посполитої.

У вітчизняній історіографії зазначається, що в результаті декларування гетьманом П. Дорошенком турецької протекції у східноєвропейському регіоні віродився “третій зовнішньополітичний вектор”, що з часу гетьманування Б. Хмельницького наполегливо шукав шлях до посилення свого впливу в Україні [4, с. 125]. В контексті з’ясування причин курсу П. Дорошенка на пошук турецької протекції, на нашу думку, вагому роль відігравала обізнаність з характером відносин в цьому плані між Бахчисараєм і Стамбулом, зокрема значна свобода дій хана, а також статусом Волоського і Молдавського князівств. Адже недаремно з української сторони наголос в процесі переговорів робився саме на збереженні такого статусу як зазначені князівства – “а бути б їм у підданстві як Волохи і Мультян” [1, с. 153-154].

Більше того, в проєкті українського уряду, який 20 серпня 1668 р. було відправлено до Стамбула із посольством, чітко простежується сприйняття П. Дорошенком характеру протекції як “приятельства та згоди” [6, с. 169]. Вважаємо, що гетьман, маючи великий політичний досвід, особливо в частині взаємовідносин з урядами Речі Посполитої та Московської держави, найбільші шанси на збереження внутрішньополітичної самостійності Української держави покладав саме на протекцію султана. 21 березня 1669 р. на Генеральній раді Війська Запорізького поблизу Корсуня офіційно було оголошено про підданство султану на зразок залежності від Порти Волоського й Молдавського князівств. У червні 1669 р. султан видав два універсали, які затверджували П. Дорошенка на гетьманстві з умовою поширення його влади на всю Україну – як

Правобережну, так і Лівобережну [4, с. 127]. На переконання самого гетьмана, прийняття турецької протекції було в конкретно-історичних обставинах найкращим вирішенням складного міжнародного становища Української держави, адже в іншому разі їй довелося б самотійно воювати проти Речі Посполитої, Кримського ханства і тієї ж Османської імперії [4, с. 128].

Отже, важливу роль в політичній діяльності гетьмана П. Дорошенка відіграла “османська політична карта”, що нерідко виступала в ролі такого собі “джокера” чи “туза в рукаві” володаря Чигирин [4, с. 124]. Повністю погоджуємося з характеристикою постаті П. Дорошенка як палкого патріота і гордого володаря, який не хотів бути нічиєю маріонеткою і найпоплідовніше після Б. Хмельницького намагався об’єднати українські території в межах самостійної Української держави. Саме у його життєвих принципах, політичних переконаннях і особистій наполегливості у досягненні єдності Української держави і слід шукати витоків турецької політики і причин прийняття протекції султана Османської імперії. Надзвичайно вагому роль відіграв також зовнішньополітичний чинник, зокрема факт укладення Андрусівського перемир’я, що вимагало пошуку найоптимальнішого варіанту протекції, у форматі якої можна було б реалізувати стратегічну мету – возз’єднати українські землі в межах національної держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург: Тип. В. В. Прагц, 1875. Т. VIII: 1648-1657.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1996. Т. IX. Ч. 1: 1650-1654.
3. Жерела до історії України-Руси. Львів, 1911. Том 12. Матеріали до історії української козащини. Т. 5. Акти до Хмельниччини (1648-1657) / Зібрав і видав М. Кордуба.
4. Журавльов Д. В. Українсько-османські відносини останньої третини XVII ст. і “турецький проєкт” гетьмана П. Дорошенка // Дриновський збірник. 2015. Т. VIII. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zhuravlov_Denys/Ukrainsko-osmanski_vidnosyny_ostannoï_tretynny_KhVII_st_i_turetskyi_proekt_hetmana_P_Doroshenka.pdf
5. Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII ст. Київ, 2006.
6. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання. Київ: Темпора, 2011.
7. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2009.
8. Чухліб Т. Гетьманування Петра Дорошенка: причини “вірності” та ”зради” королю, султану й царю (1665–1676 рр.) // Укр. іст. журн. 2007. № 1.

The article highlights the domestic and foreign policy preconditions and reasons for Hetman Petro Doroshenko's acceptance of Turkish protection.

Key words: *Ukrainian state, hetman, P. Doroshenko, sultan, Turkish protection.*

УДК 001.32:37:070](477)«19»

*М. Сльозкін, студент II курсу магістратури
Науковий керівник: О.М. Федьков, д.і.н., професор*

УКРАЇНСЬКІ АКАДЕМІЧНІ ОБ'ЄДНАННЯ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У публікації зроблено спробу крізь призму періодичних видань схарактеризувати діяльність основних академічних товариств Російської імперії, що діяли на теренах Наддніпрянських губерній. Зазначається на тому, що важливим завданням академічних об'єднань було реформування усіх ланок освітньої галузі. Автор акцентує увагу на існуванні потужного академічного осередку на теренах України у часи Першої російської революції.

Ключові слова: *освіта, громадські об'єднання, учителі, Перша російська революція.*

Періодична преса початку ХХ ст. була джерелом не лише з історії соціально-політичний чи економічних процесів, що відбувалися упродовж кризових часів на теренах Російської імперії. Газети та журнали варто розглядати також як основу з дослідження провінційного життя, що включало культурний, релігійний, освітній аспекти. У тому числі, періодика пильно слідувала за діяльністю різноманітних громадських об'єднань, товариств тощо. Значна увага приділялася діяльності академічних спільнот, котрі до того ж, мали й власні друковані органи. До них можна віднести «Записки НТШ», «Часопись правничу та економічну» (видавалися під редакцією С. Дністрянського та егідою Наукового товариства імені Тараса Шевченка), «Правничий вісник» (заснована Товариством українських правників), газети «Дзвінок» та «Учитель» (опікувані Українським Педагогічним Товариством), «Наша школа» (видавалася Учительською громадою м. Чернівці) та інші [4, с. 232–233].

Наукове товариство ім. Шевченка вбачало в періодичних виданнях не лише засіб поширення власних ідей, а насамперед, як механізм оприлюднення актуальних наукових досліджень, рукописів, у тому числі – засобом українського дискурсу. Видавнича справа НТШ не обмежувалася викладеними вище друкованими органами. Значний внесок у розвиток української наукової думки мала «Руська історична бібліотека», що видавалася історико-філософською секцією наукового товариства. Видання помітно виділялося серед інших досить демократичною ціною політикою, що поєднувалося із легким для осягнення змістом публікованих текстів. Це унікальне поєднання давало змогу широкому загалу ознайомитися із академічним викладом української історії та культури [8, с. 49].

Під впливом загальноросійської революційної кризи на установчому з'їзді 12–13 січня 1905 р. виник Всеросійський академічний союз. Під цим впливом подібні товариства виникали на теренах України. Загальним чином, понад 20% всіх членів академічного союзу були вихідцями із Наддніпрянщини. Найпотужнішими українськими осередками товариства вважалися Харківський, Київський та Одеський. Головною вимогою представників академічної спільноти було впровадження освітньої реформи, котру вони розглядали у комплексі із модернізацією усіх рівнів освіти: початкової, середньої та вищої [6, с. 122–123].

З'їзд Всеросійської академічної спілки у Петербурзі спровокував значне зацікавлення періодичними виданнями освітньою проблемою. Проте, пильна увага була також прикута до іншого заходу, який часто ігнорується дослідниками. Йдеться про з'їзд ректорів університетів Росії, що організовувався Міністерством народної освіти. У кореспонденції до газети «Громадська думка» відомий український педагог, історик, публіцист Б. Грінченко зазначав, що з'їзд повністю провалив голосування по питанню затвердження університетських статутів. Не зважаючи на приналежність до «старої системи» та підзвітність профільному міністерству, делегати з'їзду відкинули пропозицію «міністерського статуту» [2, с. 2].

Широку діяльність розгорнули й інші академічні товариства. Серед них помітною була діяльність «Союза учителей средней школы». З-поміж загальних вимог доступної освіти виокремлюється принципова позиція стосовно демократизації шкіл Російської імперії. У резолюціях з'їзду вказувалося, що педагоги відчували «корпоративну відповідальність» за необхідність пошуку чітких відповідей на важливі запитання: «Як не допустити краху середньої освіти?» та «Які дії необхідні для виведення шкільної освіти з кризи?». Основним завданням реформи визначалося «... *воспитание из подростков не хранителей существующего строя, а свободной самоуважающей личности...*» [10, с. 1386–1388].

Потужною також була Всеросійська спілка вчителів. Вже на середину 1906 р. вона нараховувала в своїх лавах понад 13 тис. спілчан. Спілка через періодику закликала усіх учителів до об'єднання. Метою такого гуртування було досягнення «справжньої народної школи». Також констатували той факт, що успішність виконання цього завдання полягає у широкому згуртуванні усіх національностей Росії [1, с. 2].

Національним українським осередком була Всеукраїнська спілка вчителів і діячів народної просвіти. Вона виступала за децентралізацію освіти, запровадження обов'язкової та безоплатної початкової освіти. Доступ до безкоштовної вищої освіти пропонувалося надати виключно студентам, здібним у науковій чи технічній сфері. Серед інших вимог варто згадати прагнення до викладання у всіх освітніх закладах українською мовою, а також – прагнення відокремити освіту від церкви [7, с. 3].

Таким чином, академічні товариства стали важливим елементом системи громадських об'єднань Російської імперії, які об'єднували суспільство за професійним, національним, релігійним принципом. Поява цих спілок була адекватною відповіддю кризовому становищу імперського самодержавства, що

полягало в гучному голосі за реформування основних галузей життя Романівської монархії.

Феномен самоорганізації громадськості став предметом значного зацікавлення періодичної преси. Редколегії газет та журналів, висвітлюючи їх діяльність часто вдавалися до прямих цитувань із прокламацій з'їздів, повідомляли про переслідування членів товариств та об'єднань, вели кореспонденцію з осередків на місцях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Від Всеросійської спілки вчителів. *Громадська думка*. № 153, 5 липня 1906. С. 2.
2. Грінченко Б. З'їзд Академічної спілки. *Громадська думка*. № 17. 20 січня 1906. С. 2.
3. *Громадська думка*. Анотований систематичний покажчик. 1905–1906 / упор. І. Старовойтенко та ін.; кер. наук. кол. Л.А. Дубровіна. Київ: Темпора, 2011. 465 с.
4. Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
5. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси. Харків: НДІ книгознавства; Київ: Держ. вид-во України, 1930. 286 с.
6. Магась В.О. «Бути справжнім громадянином...»: суспільно-політичні організації в Наддніпрянській Україні у 1905–1917 рр: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 568 с.
7. Проект статуту Всеукраїнської спілки Вчителів і діячів народної освіти. *Громадська думка*. № 141, 21 червня. С. 3
8. Савенко В. Періодичні та серійні видання НТШ (1894-1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Історія». Вип. 2. 2012. С. 48–53
9. Сльозкін М. Національно-культурне та політичне життя на сторінках газети «Громадська думка». *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. 14. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 49–51.
10. Союз учителей средней школы. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 17, 1 мая 1905. С. 1386–1392

The article deals about characterize of the activities of the main academic societies of the Russian Empire operating in the Naddnipropranschyna through the prism of the periodics. It is noted that the task of academic associations was to reform all parts of the education sector. The author emphasizes that the existence of a powerful academic center in Ukraine during the First Russian Revolution.

Key words: education, public associations, teachers, the First Russian Revolution.

*І. Фурман, студентка II курсу магістратури
Науковий керівник: С. А. Сидорук, к.і.н., доцент*

ІСТОРИЧНО-РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНО-ПОБУТОВОЇ СПАДЩИНИ ПОДІЛЛЯ

У статті висвітлено особливості формування та розвитку традицій та досвіду народної архітектури Поділля в історичному контексті. З'ясовано, що будівельні традиції розвивалися в руслі розвитку загальнолюдської цивілізації, на неї впливали кліматичні, суспільні, соціально-економічні, моральні фактори, але українська хата має типові риси в усіх регіонах України, що є результатом спільності етнічного складу народу.

Ключові слова: *Україна, Поділля, народна архітектура, хата, традиції будівництва.*

Чи не найважливішою складовою матеріальної культури будь-якого народу є традиції його житлово-господарського будівництва. Формування наукової думки і нагромадження вітчизняної та зарубіжної літератури щодо розвитку традиційної культури українців Поділля бере свій початок з середини XIX ст. В кінці XIX – початку XX ст. науковці вперше ставлять перед собою питання системного вивчення Поділля як історико-етнографічного регіону України. Та більшість досліджень того часу мають описовий етнографічний характер, тому віднесені нами до джерел. Праці аналітичного характеру з'являються дещо пізніше.

В наукових дослідженнях архітекторів радянського часу: Ю. Гошка, П. Жолтовського, В. Красенка, П. Юрченка, К. Шероцького, М. Холостенка, Ю. Хохол, З. Мойсеєнко, Г. Логвин, В. Самойловича, О. Пламеницької, В. Чепелика, Т. Косміної З. Гудченко, Г. Стельмаха, М. Задорожного, С. Царенка, К. Липи, А. Данилюка, Г. Лебедєв, Д. Малакова, Н. Манучарової, Н. Меженної, В. Мещерякова, А. Пономарьова та багатьох інших розкрито характерні особливості народного зодчества української, зокрема, подільської землі, показано тісний зв'язок факторів, що впливають на формування архітектури сільського житла, теоретично обґрунтовано проблеми та шляхи розвитку народної творчості [1, с. 8]. Детальна характеристика народного житла Поділля подається в монографії Т. В. Косміної “Сільське житло Поділля. Кінець XIX–XX ст.”. Це перше широко узагальнююче дослідження народної архітектури подільської історико - етнографічної зони в якому розглядається народне будівництво як в історично-етнографічному, так і в історично-практичному аспектах: історія населення краю, особливості місцевих та природних умов, міжетнічні взаємини українців із сусідніми народами [2, с. 177 - 187].

Серед сучасних досліджень пов'язаних з архітектурно-побутовою спадщиною Поділля або сусідніх історико-етнографічних регіонів, що для нас

також становить дослідницький інтерес, назвемо праці Б. Сауляка [3;4], І. Гілевич [5], А. Перетокіна [6], Смоляка В. В. та Тимошенка О. Е. [1],

Для всебічного вивчення всієї палітри народного будівництва українського народу необхідним є комплексне дослідження кожного регіонального варіанту, визначення наявних у ньому загальноукраїнських та локальних елементів, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Його метою є висвітлення регіональної специфіки народної архітектури українців Поділля в історичному контексті

Великий вплив на становлення народної архітектури, характер житлових будівель, їх розміщення мали природні умови. У кожному ландшафті формувалися власні моделі народних жител. Для спорудження їх використовували матеріали, які були під руками. Тому в Лісових районах віддавна зводили будівлі з дерева, у Лісостепу – з глини, соломі і дерева, в Степу – з глини і каменю. За характером природних будівельних матеріалів територію України можна поділити на три смуги: Лісова, Лісостепова, Степова.

Основним типом традиційного житла всюди в Україні є хата. Це затишна, найчастіше білена зовні і всередині, будівля під солом'яним дахом. Такі житлові споруди тягнуться широкою смугою середньої і південної частин України від Карпат на схід майже до Орловської області, що в Росії. Цей загальний тип української хати є найбільш визначальною етнографічною ознакою українського народу. Вигляд української хати, з одного боку, підкреслював естетичні смаки селянина, його характер, індивідуальність, з іншого – унікальність, неповторність того місця на землі, де цей будинок розташований.

Народна архітектура українців багата типами споруд і оригінальна за їх формами. Вона стала спадкоємницею традицій, що сформувались на українських землях протягом попередніх тисячоліть. Їй передували давніші культури. На Поділлі, наприклад, у конструкціях традиційних будівель збереглося багато елементів, подібних до тих, які відкривали археологи, починаючи з Трипілья (IV – III тис. до н. е.). Про майже тисячолітній досвід будівництва свідчать матеріали розкопок у Бресті, Пінську, Слуцьку, Столині, Давидгородку, що розташовані поблизу українського Полісся, а також зруби будівель XII – XIII ст., які були знайдені в Києві на Подолі [7, с. 64]. Панівним типом житла в Україні вважалась хата з одним житловим приміщенням. Найпростішим і найдавнішим його різновидом було однокамерне житло, в якому єдине приміщення мало безпосередній вихід на вулицю. Як свідчать археологічні джерела, таке планування широко застосовувалось на території України ще в VIII – XIII ст.

На початку XVII ст. на території України сформувалися типи житла й типи поселень, котрі можна назвати українськими. Адже вони, ґрунтуючись на давній східнослов'янській основі, створювалися в етнічних традиціях українців та в системі своєрідних соціально-економічних і природних умов України. Регулярні забудови найбільш типовими ставали для південних районів України (Нової Січі, Новосербії, Донщини, Таврії), куди починаючи з другої половини XVIII ст. йшла спрямована колонізація. Формувалися поселення, що здійснювалося за розпорядженням адміністрації, квартального та гніздового

планування. Так, у середині XIX ст. відбуваються зміни, з'являється двокамерне селянське житло. Воно було поширене в XIX ст. і зберігалось у західній частині України до початку XX ст. Така хата мала одне житлове приміщення та сіни. Трикамерне селянське житло набуло масового поширення в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Воно вважається наступним етапом розвитку української хати. Житлові будинки з таким плануванням, крім власне хати і сіней, мали ще комору [7, с. 64]. І хоча великий вплив на становлення народної архітектури, характер будівель та їх розміщення мали природні умови, будівельні матеріали та способи будівництва, українці зуміли створити оригінальні й характерні типи селянської хати, що є спільними для усіх земель, заселених українцями (це стосується як етнічних земель, так і діаспорного розселення). У кожному регіоні формувалися власні моделі народних жител. Для спорудження їх використовували матеріали, які були під руками.

Складний історичний шлях розвитку, багатство природно-кліматичних умов зумовили різноманітність форм народної архітектури. Водночас у ній чітко виявилися риси, притаманні всій українській архітектурі. Зокрема, спільні типові риси народного житла для всіх районів України простежуються в плані житлового будинку, у використанні окремих приміщень, в принципах архітектурно-художнього вирішення. Ці риси сформувалися у процесі історичного розвитку і є результатом етнічної спільності народу, а також єдності творчого методу народних майстрів, який виходить з глибокого органічного зв'язку між функціональними вимогами, конструкцією та архітектурною формою.

Враховуючи конструктивні особливості, матеріал, спосіб будівництва, дослідники Масненко В. В. та Ракшанов В. Б. розподіляють українське традиційне житло на кілька типів, у межах яких виділяють окремі підтипи [8, с. 59] зокрема:

1. Південноукраїнський (дністрово-дунайський, нижньодніпровський, приазовський). Глиняна хата або з каменю, білена. Часто в різні тони синього кольору, високий двосхилий дах під соломою або очеретом, до вулиці, як правило, виходила причілковою стіною.

2. Центральньо-український правобережний (галицький, подільський, наддніпрянський). Подільська хата. Каркасна, глиняно-солом'яної будови, широке використання настінного розпису.

Хата з Правобережної Наддніпрянщини. Турлучна або “в шули”, мазанка білена, комора іноді лишалася немазаною. Дах чотирихилий, солом'яний з високим гребенем, на ребрах – острішки. Великий винос даху в причілку (дармовис). Вікна невеликі – 4-6-шибкові.

3. Центральньо-український лівобережний (полтавський – північний і південний, слобожанський). Полтавська хата (північна “в шули” або “зруб”, південна турлучна). Хата білена, дах чотирихилий з м'якими обрисами (без гребня, ребра не виходили) – ганок – піддашся з боку головного фасаду. Такий же тип і на Слобожанщині. Тільки тут більше розмаїття матеріалів, широка призьба.

4. Карпатський (лемківський, бойківський, гуцульський, закарпатський). Бойківська хата. Має так званий 'золотий перетин', крайні точки горизонтальних і вертикальних елементів, причілковий фасад вміщується в коло. Хата дерев'яна, зрубна (на заході – у вигляді "великої хати"). Мали галереї з трьох, чотирьох боків. Довго побутувало курне опалення – димаря не було.

Гуцульська гранда. Рублена у зруб хата. Дах чотирихилий, спускається низько, майже до землі, закритий двір. Дах нижчий, ніж у бойків. Притули – господарські прибудови до хати.

Лемківська хата ("довга хата"). Дерев'яна зрубна, мазана нафтою, стики вінців білили (виступали світлими горизонтальними смугами), двері низькі, вікна на дев'ять шибок, дах двоххилий під соломою.

5. Поліський (західний, центральний, східний). Поліська хата. Дерев'яна у зруб, часто мазана. Дах двоххилий з дерева, чотирихилий з соломи.

Така класифікація є досить складною і містить багато компонентів: матеріал, з якого виготовлялася хата, конструктивні особливості (стіни, дах тощо), особливості інтер'єру, господарчого двору.

Автори наводять і найбільш характерні ознаки хат різних регіональних типів [9, с. 59]. Однак обмежений обсяг статті не дозволяє нам відтворити їх перелік. Тому звернемо увагу лише на подільську хату. Вона каркасна, глиняно-солом'яної будови, широке використання настінного розпису. Дах чотирихилий з острішками. Іноді на крутому схилі під житловим приміщенням влаштовували цокольне приміщення з каміння – погріб (пивницю).

Людина завжди вчилася у природи. Це особливо помітно в народній архітектурі. Природа підказала людині дуже багато: межі села, його форми, планування, відстані між спорудами. Природне оточення створювало психологічний клімат, формувало настрої людей. Селянин повертав своє житло до сонця. Йому хотілося, щоб у хаті було більше тепла, світла, щоб завжди можна було бачити рух сонця, орієнтуватися у часі та погоді [10].

Будівничі завжди прагнули вписати свій архітектурний витвір у ландшафт так, щоб він був його продовженням і завершенням. Відомі два способи гармонійного поєднання будівель з довколишнім ландшафтом: за подібністю і за контрастом. У кожній споруді є риси, які поєднують її з місцевістю і виділяють серед тієї ж місцевості. Українські хати також пов'язані з ландшафтом подібністю і контрастом, їх вирізняють білі стіни, які створюють велику нейтральну пляму на фоні рослинності різних відтінків і забезпечують перепочинок для ока. І навпаки, солом'яний дах зі стеблистою будовою та сірим кольором пов'язує хату з ландшафтом [11 с. 395].

Для культурного ландшафту, тобто освоєного людиною, характерні деякі особливості народного будівництва, зокрема житла. Насамперед воно стає постійним, що зумовлюється прив'язаністю до оброблюваної землі. Народне житло перетворюється в садибу - комплекс житлових і господарських будівель, без яких неможлива інтенсивна сільськогосподарська діяльність [10].

Українські ландшафти вирізняються своєрідністю: розлогий простір, широкі, з високими тополями, шляхи, мальовничі околиці сіл.

Кожному регіону України притаманні свої ландшафти. Особливою мальовничістю вирізняється ландшафт Поділля. На рівнинах його півночі – величезні села, обсажені вербами, подібні на зелені оази серед моря половіючого хліба. На півдні – поєднання широких межиріч та глибоких каньйоноподібних долин [10].

Вигляд української хати, з одного боку, підкреслював естетичні смаки селянина, його характер, індивідуальність, з іншого – унікальність, неповторність того місця на землі, де цей будинок розташований. Характерною рисою народного житла була простота плану хати. За зовнішнім окресленням він має переважно форму витягнутого прямокутника, співвідношення сторін якого від 1,5 до 2,0. Народна архітектура українців багата типами споруд і оригінальна за їх формами. Вона стала спадкоємницею традицій, що сформувались на українських землях протягом попередніх тисячоліть. Їй передували давніші культури. На Поділлі, наприклад, у конструкціях традиційних будівель збереглося багато елементів, подібних до тих, які відкривали археологи, починаючи з Трипілля (IV – III тис. до н. е.). Напевно, це не випадковий збіг. Тут можна вбачати початок формування традиції будівництва житла [9, с. 3].

Отже українська хата пройшла тривалий і складний шлях розвитку, виявивши глибинну спільність із житлом східнослов'янських, а частково і західнослов'янських народів, коріння якої сягає будівельної традиції ще часів Трипілля, докиївської доби і періоду Київської держави. На становлення народної архітектури, а саме української хати впливав ландшафт. Лісова смуга, Лісостепова або Степова смуга зумовлювали використання будівельних матеріалів: дерева, глини, соломи, каменю. Основним типом української хати є білена зовні і всередині під солом'яним дахом. Така хата лише у XVII – XVIII ст. набула етнічної виразності, стала етнографічною ознакою українського народу. Українська хата пройшла довгий шлях від найпростішого однокамерного житла з давнини до XVIII – початку XIX ст. і лише в середині XIX ст. з'явилося двокамерне селянське житло, яке складалося з житлового приміщення та сіней. Наприкінці XIX ст. в Україні поширилося трикамерне селянське житло. Народна будівельна творчість розвивалася у руслі поступу загальнолюдської цивілізації, на неї впливали суспільні, соціально-економічні, моральні фактори, але українська хата має типові риси в усіх районах України, є результатом спільності етнічного складу народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Смоляк В. В., Тимошенко О. Е. Розвиток народного житла на Східному Поділлі в період-кінця XIX – середини XX ст.: монографія. Вінниця: ВТНТУ, 2011. 112 с.
2. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля. Кінець XIX–XX ст. Історико-етнографічне дослідження. Київ : Наукова думка, 1980. 192 с.
3. Сауляк Б. М. Кам'яне будівництво в подільському селі. URL: <https://ukrarx.at.ua/publ/1-1-0-2> (дата звернення: 25.09.2021)

4. Радович Р. Еволюція поліського житла (формування дво- та трикамерних однохатніх споруд) // Народознавчі зошити. 2016. № 6. С. 1362–1376.
5. Гілевич І. З історії дослідження традиційного житлово-господарського будівництва волинян упродовж ХІХ – першої половини ХХ ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2015, Вип. 26. С. 269-273.
6. Перетокін А. Г., Рудман І. А. Еволюція української хати згідно з регіоном розташування (початок ХVІІ - кінець ХІХ ст.) // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. 2016. № 11. С. 63-68.
7. Павлуцький Г. Дерев'яні та муровані храми України [передм. А. О. Пучков ; додатки В. В. Вечерський ; переклад О. В. Ушкалова ; упоряд. О. О. Савчук]. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. 214 с.
8. Косміна Т. Поселення, житло, забудова // Українська минувшина: Ілюстрований етногрічний довідник / За редакцією А. Пономарьова. Київ 1993. URL : <http://ethnography.national.org.ua/mynuvshyna/r06.html>
9. Масненко В. В., Ракшанов В. Б. Українська хата. Науково-популярне видання. Черкаси: Брама–Україна, 2012. 190 с.
10. Данилюк А. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку URL: http://tourlib.net/books_ukr/danyljuk01.htm (дата звернення 28.03.2020).
11. Данилюк А. Г. Традиційне житлово-господарське будівництво на Західному Поділлі // Подільська старовина. Вінниця, 1993. С. 395 – 401.

In the statistic, the particularity of the formulation and development of traditions and information about the folk architecture of the Podilla in the historical context is highlighted. It was established that the awakening traditions developed in the mainstream of the development of the rural civilization, they infused climatic, suspicious, socially-economical, moral factors, ale Ukrainian rice hut in a typical

Key words: *Ukraine, Podilla, folk architecture, hut, traditions of building.*

УДК 930.1«18»:82-343(=16)(477)

*Б. Хоміч, студент ІV курсу
Науковий керівник: А. А. Заводовський, к.і.н., доцент*

ДОСЛІДЖЕННЯ З МІФОЛОГІЇ СЛОВ'ЯН НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У «ДОВГОМУ ХІХ ст.»

Стаття містить історіографічний матеріал з досліджень слов'янської міфології на території Російської та Австрійської імперій наприкінці ХVІІІ-ХІХ ст. Розглянуто науковий доробок дослідників, що займалися вивченням

міфології слов'ян. Проілюстровано важливість історично-порівняльного методу в контексті даних досліджень. Автор робить акцент на еволюції у підходах досліджень слов'янської міфології.

Ключові слова: *нижча міфологія, пантеон, молодші міфологи, міфологія природи, демонологія, компаративістика, міфологічна школа.*

Одним з найголовніших завдань українських інтелектуалів у «довгому ХІХ ст.» стає перетворення етносу в українську націю, а «інструкцією до дії» стає національна ідеологія. Застосування ідеології націоналізму на практиці призвело до значних політичних змін і соціальних перетворень на українських землях у наступному ХХ ст. На думку сучасних українських істориків Я. Грицака, В. Кравченка, Г. Касьянова, І. Удода, Р. Шпорлюка та ін. серед інтелектуалів різних етнічних груп у зазначений період тривав пошук відповідей на складні питання ідентифікації себе у новій системі національних координат. Важливим напрямком пошуку «свого окремого минулого» стало осмислення міфології східних слов'ян на українських теренах.

В історії дослідження нижчої міфології, за Ю. Буйських, можна, виділити декілька періодів: перший датується кінцем ХVІІІ – початком 40-х рр. ХІХ ст. і характеризується першими спробами осмислення та опису міфологічної спадщини давніх слов'ян. Прагнення реконструювати пантеон слов'янських божеств супроводжувалося часто посиленнями на інформацію з неперевіраних сумнівних джерел. Разом з тим не існувало диференціації міфології від фольклору. Другий – кінцем 40-х рр. ХІХ ст. – 50-ми рр. ХІХ ст. Це був перехідний період від праць аматорів до серйозних наукових досліджень. Під впливом німецької етнографічної науки та романтичної естетики формується нове розуміння міфології. Створюється перша на території Російської імперії «міфологічна» школа, яка виступила з цілісною науковою теорією, пропагуючи порівняльно-історичний метод дослідження, як основний.

Третій період датується 60-ми рр. ХІХ ст. – початком 80-х рр. ХІХ ст. Він характеризується діяльністю так званих «молодших міфологів», зокрема О. Афанасьєва та О. Котляревського, у працях яких утвердився перехід від досліджень окремих міфів і богів язичницького пантеону до вивчення цілісного світогляду Давньої Русі. Саме в цей період було видано багато збірників матеріалів, зібраних в різних губерніях. На Західній Україні великий вклад у дослідження традиційного світогляду та нижчої міфології зробили представники «Руської трійці», які зібрали багато матеріалу і публікували свої теоретичні розробки в альманасі «Русалка Дністрова»[14, с. 28].

Термін «нижча міфологія» за свідченням В. Іванова було введено в науковий обіг німецьким етнографом ХІХ ст. В. Маннгардтом. Під тлумаченням даного терміну прийнято розуміти вірування, пов'язані з різними надприродними істотами (вовкулаками, упирями, русалками, домовиками тощо). Інтерес до нижчої міфології на території Російської імперії розпочався з намаганням реконструювати пантеон вищих божеств давніх слов'ян, відомості стосовно яких черпаємо з середньовічних письмових джерел. Однією з перших праць Східної Європи, що стосується міфології була «Абевега русских

суеверий» М. Чулкова, що побачила світ у 1786 р. [13], що представляє собою узагальнений фактичний матеріал зі слов'янських старожитностей.

На початку ХІХ ст. Г. Глінка зробив першу в історіографії спробу узагальнення матеріалу з міфології східнослов'янських народів. Незважаючи на недоліки та брак інформації, йому вдалося структурувати матеріал. Він виділив персонажів нижчої міфології в окрему групу «Напівдухи» [4, с. 90]. До неї дослідник відніс леших, водяних духів, домовиків, русалок. А. Кайсаров у своїй праці зробив акцент на опис сумнівних божеств, розглядаючи їх у порівнянні з богами класичних античних пантеонів. Він описав «домових духів», кікімор, лісовиків та русалок [9, с. 26]. Дана праця була більш досконалою, ніж дослідження Глінки.

Окремим етапом у розвитку вивчення міфології на українських землях Російської імперії варто виділити діяльність М. Костомарова. Його «Славянская міфологія», що вийшла друком у 1846 р., була присвячена дослідженню вищої міфології слов'ян [11]. Основним завданням даної монографії стала демонстрація духовної культури та життя слов'ян. Методом порівняння Костомаров наводить аргументи про подібність до зороастризму в боротьбі двох начал у слов'янській міфології – світла (вогню) Радегаста та темряви (зла) Чорнобога. Персонажів нижчої міфології він вважав давніми богами, яким приносили жертви. Дослідник розглядав також пантеон язичницьких богів давніх слов'ян, їх походження та співвідношення. Перун, Велес, Хорс, Дажбог, Стрибог, Симаргл, Мокош склали традиційний список шанованих богів. Окрім того, бралися до уваги та розглядалися міфічні персонажі, що залишилися у піснях: Ладо (знаходимо згадки у весняних піснях), Купала (свято на честь сонця та води), Морена (уособлення води та моря, загалом смерті) [11, с. 67].

М. Костомаров вважав, що старі південно-руські пісні багаті давньою символікою, і розділяв їх на чотири напрямки: символіка небесних тіл та повітряних явищ; землі, місцевостей та води; рослин; тварин. Вибудований Костомаровим на основі фольклору світ символічних уявлень південних русів став одним з основних факторів у легітимації образу української національної історії, який був покладений в основу першої фундаментальної узагальнюючої багатотомної «Історії України-Руси» Грушевського [8]. У перший том, виданому у 1898 р., був цілий розділ, присвячений висвітленню ритуально-духовного життя стародавніх слов'ян під назвою «Людність і її суспільний побут». Історик вважав, що їх релігійний світогляд мав за основу культ природи, який заміняв собою старий культ предків.

М. Грушевський виділяв два основних моменти щодо релігійних вірувань слов'ян: перший – пов'язаний з культом єдиного бога, в якому уособлювалися явища природи (блискавка, грім тощо), другий – пов'язаний з численними більш дрібними істотами, які населяли ліси, ріки, болота, озера тощо. Так, Перун, бог блискавок і грому, вважався головним. Хоча Грушевський писав, що Перун з'явився пізніше, а раніше головним богом у слов'ян був Сварог, бог сонця та неба. Історик також зазначав, що розвиток слов'янської міфології пройшов шлях від розуміння єдиного бога сонця-світла до спільного для всіх індоєвропейських народів, розуміння божеств, які уособлювали сили та явища

природи: Перун, Дажбога-Хорса, Сварожичів тощо. Історик подавав наступну ієрархію на час князювання Володимира: Перун, Хорс, Дажбог, Стрибог, Симаргл, Мокош [8, с. 318].

Також Грушевський писав про таємничих істот, що жили на болотах, у лісах, горах та полях. До прикладу, дослідник вважав, що слов'яни вірили у німф і русалок, яких асоціювали з померлими не своєю смертю людьми або нехрещеними померлими дітьми [8, с. 323-324]. Доволі популярним були образи водяника та лісовика. Йшлося й про людей, які мали надприродні властивості. Грушевський писав про людей-перевертнів, які могли обертатися вовками; упирів, які висмоктували кров у людей, волхвів, чародіїв, відьмаків, які могли за допомогою магічних дій впливати на природу, лікувати хвороби людей і тварин, спілкуватися з духами і вважав їх людьми з надприродними властивостями та можливостями [8, с. 324].

На думку Грушевського слов'яни не знали храмів. Кам'яні глиби у вигляді антропоморфних божеств знаходилися на пагорбах та поблизу річок, їм приносили жертви, у тому числі й людські. Історик наводив відомості з Іпатіївського літопису, в якому йшлося про події часів князювання Володимира, коли той, повернувшись з походу на ятвягів, вирішив принести жертву богам. Уявлення слов'ян про потойбічний світ були пов'язані з уявленнями про рай. Поряд з померлим до могили клали зброю, ритуальний посуд тощо. Їх ховали у землю або спалювали. Кремація була характерна для заможних людей. Грушевський зауважував, що слов'яни не розрізняли земного життя та в потойбічному світі. Останній сприймався продовженням життя земного. Якщо людина була багатою в земному світі, то вона залишалася такою і в потойбічному.

Таким чином, наукові праці М. Костомарова та М. Грушевського, присвячені давньоруському язичництву та міфології, були об'єднані єдиною метою – створити національно-орієнтовану історію українців, що було дуже важливим для процесів націєтворення. Різниця між цими роботами полягає в тому, що праця М. Костомарова була повністю побудована на етнографічному матеріалі та носила спеціальний тематичний характер, у той час як, в роботі М. Грушевського язичницькі сюжети були вмонтовані в загальну панораму окремого українського минулого.

Під час дослідження українських билин і пісень у XIX ст. особливого значення надавалося їх текстовому символізму. Саме за таких обставин у цей період сформувалася перша наукова школа в російській фольклористиці – міфологічна школа. Її головою й основоположником став мовознавець, фольклорист, історик літератури та мистецтва, Ф. Буслаєв (1818–1897). У своїй праці «Исторические очерки русской народной словесности и искусства» він розглядав фольклор як «осколки древних мифов» [3, с. 25]. Ф. Буслаєв встановив зв'язок фольклору, мови та міфології, виділив принцип колективної природи художньої творчості народу. Міфологічний аналіз він застосував й щодо слов'янського матеріалу. У своїх працях Ф. Буслаєв розвивав ідею, що народна свідомість проявилася у двох найважливіших формах: мові та міфі [3, с. 167].

Як окремий науковий напрямок всередині міфологічної школи, виділяється школа «молодших міфологів», яку ще називають школою порівняльної

міфології, представниками якої були О. Афанасьєв, О. Котляревський та ін. Найбільш послідовним прихильником міфологічної школи в Російській імперії був фольклорист О. Афанасьєв. У своєму тритомному дослідженні «Поэтические воззрения славян на природу», що побачило світ у 1865 – 1869 рр. він поєднав підходи Я. Грімма і Ф. І. Буслаєва з підходами, розробленими в рамках «міфології природи» В. Шварца, «арійської теорії» Н. А. Куна і лінгвістичної теорії походження міфу Ф. Мюллера. Він вважав, що вже в давнину у віруваннях могла бути певна система.

О. Афанасьєв простежив, як цілісна система міфологічних уявлень вибудовується на основі найпростіших опозицій, обумовлених емоційно-чуттєвим сприйняттям. Наприклад, світло–темрява, тепло–холод тощо. Згаданий тритомник дослідника зосереджував у собі величезний обсяг даних по фольклору, віруванням і обрядам слов'янських та інших індоєвропейських народів. Він реконструював слов'янську міфологію за «метеорологічними моделями слов'янської компаративістики». Афанасьєв, як і його попередники, не просто реконструював давньослов'янських богів на основі відомого йому сучасного фольклору та народної міфології, але й формував цілісну картину давньослов'янської міфології, щоправда інколи домислюючи в ній нові деталі. Досить цікавим видається матеріал статей Афанасьєва: «Души усопших» [1], «Девы судьбы», «Ведуны, ведьмы, упыри и оборотни» [2], «Процессы о колдунах и ведьмах» [1].

О. Котляревський у своїй праці «О погребальных обычаях языческих славян», на обширному індоєвропейському компаративному матеріалі розглядав давні слов'янські вірування, звичаї, обряди, певним чином пов'язаних з культом смерті та поховальною обрядовістю. Велику увагу дослідник приділяв тлумаченню поняття душі в міфології, можна вважати, що стосовно даного питання він проводив окреме дослідження. Котляревський вважав русалок і мавок уособленням душ померлих, що потім перетворилися в річкових та лісових істот [12, с. 197]. Його можна називати першим дослідником, який пов'язав цих істот з померлими, а не з духами рослинності чи «водяними німфами», що було характерною рисою для вчених першої половини ХІХ ст. Його праця базується на порівняльно-історичному методі та не втрачає своєї наукової вартості й актуальності в сьогодення.

Приблизно з середини ХІХ ст. дослідники починають звертатися до «живого» етнографічного матеріалу у своїх роботах, вивчаючи не давньослов'янські божества, а сучасну їм народну традицію. Наприклад, праця Л. Голембйовського «Lud polski, jego zwyczaj, zabobony», видана у 1830 р., містить матеріал з матеріальної та духовної культури польського, білоруського та українського населення. У цій праці можна знайти матеріал з нижчої міфології: автор описує демонологічні вірування українців в «померлих без хресту дітей».

Серед українських вчених, які першими в імперії Габсбургів почали досліджувати давню слов'янську міфологію, можна вважати членів «Руської трійці» (1830-40 рр.). Праця Я. Головацького «Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія», містить цінне зібрання міфів різних слов'янських народів про «вищі божества» [5, с. 88]. Представники нижчої міфології різних

слов'янських народів виділені ним у дві підгрупи: «Вірування у духів» та «Водяні істоти». Інший представник «Руської трійці», І. Вагилевич займався безпосередньо вивченням демонології слов'ян загалом і українців зокрема. У праці «Слов'янська демонологія» дослідник здійснив одну з перших спроб систематизації міфологічних персонажів в українській історіографії. На основі отриманого галицько-карпатського матеріалу, він поділив вірування у надприродні істоти на три групи: людська демонологія; стихійна демонологія; символічна демонологія. До цих груп Вагилевич відніс як персонажів народних вірувань так і сумнівних богів. Найбільш логічно структурованою є перша група, до якої він відніс відьом, упирів, вовкулак та утоплеників, тобто істот антропоморфного походження. Формуючи другу групу, Вагилевич керувався принципом систематизації персонажів за зовнішніми проявами істот, які, як він вважав, вказували на їхню приналежність до певної стихії. Таким чином, він розподіляє групу на підгрупи: земле-стихійна демонологія; водно-стихійна; повітряно-стихійна; вогняно-стихійна.

Отже, історіографія давньоруського язичництва, що виникла у «довгому» ХІХ ст., започаткувала спроби змістовного наповнення та особливого місця в українському націєтворенні слов'янської міфології. У цей період було проведено колосальну роботу щодо вивчення феномену міфології східних слов'ян, зокрема на території сучасної Держави Україна.

Список використаних джерел та літератури:

1. Афанасьев А. Ведуны, ведьмы, упыри и оборотни. *Древо жизни. Избранные статьи*. 1983. С. 352–360.
2. Афанасьев А. Души усопших. *Древо жизни. Избранные статьи*. 1983. С. 376–409.
3. Буслаев Ф. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. Том 1. Москва: Книга по требованию, 2012. 698 с.
4. Глинка Г. Древняя религия славян. Москва: Книга по требованию, 2003. Т. 2. 356 с.
5. Головацький Я. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія. Київ: Довіра, 1991. 94 с.
6. Грушевский М. Очерк истории украинского народа. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1906. 512 с.
7. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 192 с.
8. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. Том 1. Київ: Наукова думка, 1994. 736 с.
9. Кайсаров А. Славянская и российская мифология. Саратов: Надежда, 1993. 1627 с.
10. Костомаров М. Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей. Москва: Мысль, 1993. 608 с.
11. Костомаров Н. Славянская мифология. Москва, 1994. 688 с.
12. Котляревский А. О погребальных обычаях языческих славян. Москва, 1868. 252 с.

13. Чулков М. Абевега русских суеверий, идолопоклоннических жертвоприношений, свадебных простонародных обрядов, колдовства, шаманства и проч. Москва, 1786. 326 с.

14. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Київ : Наукова думка, 1990. 340 с.

The article contains historiographical material on the study of Slavic mythology in the Russian and Austrian empires in the late XVIII-XIX centuries. The scientific achievements of researchers studying Slavic mythology are considered. The importance of the historical-comparative method in the context of research data is illustrated. The author emphasizes the evolution of approaches to the study of Slavic mythology.

Key words: *lower mythology, pantheon, junior mythologists, mythology of nature, demonology, comparative studies, mythological school.*

ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

УДК 342.3+321

*О. Горліцький, студент II курсу
Науковий керівник: С. Г. Вонсович, д.п.н., доцент*

ВЛАДА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Влада – складний суспільний феномен, який є на всіх рівнях суспільства (міжособистісної взаємодії у групах, організаціях, інститутах), включає як психологічні, так і інституціоналізовані форми впливу на людину. Прагнення до влади є системним мотивом людей.

Ключові слова: *влада, суспільство, людина, політика, права, управління, інституціоналізація, держава, громадяни, феномен, парадигма, примус, свобод, парадигма, захист, політики, категорії, інформація.*

В контексті цивілізації й розвитку проблеми співвідношення суспільства, держави, влади, завжди була в центрі мислителів та науковців. В даному питанні знайшло відображення у роботах Соціологічна теорія пост модерна, Людина і суспільство.

Метою нашого дослідження виступають трансформація суспільно владних відносин в контексті цивілізаційного виміру.

До розуміння поняття "влада" є багато різноманітних підходів. Французький дослідник М. Крозьє порівнює владу з тхором, про якого всі знають, але якого ніхто не бачив. Вітчизняні політологи зосереджують увагу на трьох значеннях влади – це відносини командування і підпорядкування у суспільній групі, державі й суспільстві; вольовий елемент, який полягає у здатності одних суб'єктів нав'язати волю іншим суб'єктам за допомогою примусу і переконання, підпорядкувати їх своїм інтересам; інститут, тобто організована установа, здатна забезпечити єдність дій та усталений порядок у суспільних відносинах.

У зарубіжних наукових джерелах виділяються чотири напрями тлумачення влади: біхевіористський, телеологічний, інструменталістський, структуралістський [1].

Біхевіористський напрям розглядає владу як певний тип поведінки, здатний впливати на поведінку інших людей. Цей підхід ґрунтується на вченні Ф. Ніцше, Б. Рассела, Б. Скінера. Згідно з цим напрямом, прагнення до влади є атрибутом людської екзистенції. Більшість людей не здатні бути ініціаторами будь-чого, проте має потребу в контролі над собою з боку інших людей. Отже, біхевіористське розуміння влади передбачає її психологічне, а не інституціоналізоване походження.

Телеологічний напрям, представником якого був Т. Парсонс, інтерпретує владу як засіб досягнення певної мети, запланованого результату. Згідно з

таким тлумаченням, влада існує для того, щоб реалізувати важливу суспільну мету. Вона є засобом обміну, тобто її віддають тим політикам, які найбільш ефективно можуть задовольнити основні потреби соціальної спільноти. У такому розумінні влада подібна до грошей і є лише символом, за допомогою якого люди можуть "придбати" безпеку, порядок і соціальну підтримку, обмежуючи свої права, вгамовуючи пристрасті, в обмін на добровільне підпорядкування владі, встановленим нею нормам; влада, як і будь-яка інша річ, є засобом ринкових відносин і здобувається в жорсткій конкуренції.

Інструменталістський напрям тлумачить владу як набір певних інструментів. На думку О. Тоффлера, основними інструментами влади є сила, багатство і знання. Якщо в минулому домінували сила й багатство, то в сучасному інформаційному суспільстві домінують знання. Однак О. Тоффлер застерігає, що знання (інформація) без розвинених механізмів громадського контролю може перетворитися на засіб владного маніпулювання людьми.

Структуралістський напрям розписує владу як відносини між керівником і підлеглим, що ґрунтуються на співвідношенні винагороди і покарання. Залежно від того, як функціонує система стимулів між владою і соціальними групами, забезпечується механізм розв'язання конфліктів, стабілізації суспільства [3].

Влада – складний суспільний феномен, який є на всіх рівнях суспільства (міжособистісної взаємодії у групах, організаціях, інститутах), включає як психологічні, так і інституціоналізовані форми впливу на людину. На думку польського соціолога Є. Вятра, влада передбачає наявність у владних відносинах двох партнерів – окремих осіб, організацій тощо; наказ того, хто здійснює владу, вираження ним своєї волі щодо того, до кого застосовується влада (наказ може супроводжуватися погрозою застосувати санкції у випадку непокорі); підкорення наказові; суспільні норми, які встановлюють, що той, хто дає наказ, має право, а той, кому наказують, має обов'язок. Отже, влада – це можливість і здатність одних соціальних суб'єктів здійснювати свою волю, впливати на інших за допомогою насильства, організованого примусу, права і авторитету.

Прагнення до влади є системним мотивом людей. Ніцшеанська теорія стверджує, що владний мотив, тобто прагнення контролю над іншими людьми, впливати на їхню волю, переважає у людей. Б. Скінер, навпаки, вважає, що більшість людей мають бажання бути підвладними. Владні мотиви можна розділити на егоцентричні й соціоцентричні. При переважанні егоцентричних мотивацій особа прагне до реалізації власних амбіцій, для неї пізнавальні й афіліативні потреби не відіграють важливої ролі, а особа з соціоцентричною мотивацією прагне до реалізації суспільної мети, задоволення своїх пізнавальних і афіліативних потреб [2].

Будь-яка влада як засіб обмінних процесів має здатність втрачати свою ефективність. Це явище ерозії влади. Воно характеризується такими ознаками: управлінські дії стають дедалі менш ефективними; чим вищий адміністративний рівень, тим сильніша тенденція до псування влади. До ерозії влади спричиняють такі фактори:

▪ особистісні (ендогенні) – інтелектуальний, вольовий і моральний рівні владної особистості та її мотиваційна структура; середовище (екзогенні) – геополітичні умови, культурні традиції, суспільні установи;

▪ процесуальні – динамічні ситуативні умови, пов'язані з успіхом чи невдачею особи [5].

Сутність особистісних факторів полягає в тому, що упродовж певного часу радикально змінюються мотиви особи. Якщо на початку становлення своєї кар'єри особа одержима благородними пориваннями, то, досягнувши владної вершини, вона живе для утримання влади, насолоджуючись її перевагами. Особистісні фактори ерозії влади пов'язані з функціональною автономією, сильною критичною мотивацією, стилем реалізації владних повноважень. Чим вищий рівень владної ієрархії, тим більша вірогідність її автономізації, що зрештою призводить до захопленості керівників не ефективністю прийнятих управлінських рішень, а ритуалами, пов'язаними зі здійсненням високовладного статусу.

Сильна критична мотивація, що на перших порах є позитивною (бо кращими управлінцями, як свідчать соціологічні дослідження, є люди з сильною критичною мотивацією), згодом стає патологічною внаслідок посилення владної стабільності. У стилі реалізації влади будь-яким керівником переважають як інноваційні, так і рутинні засоби. Зі зміною умов виникає потреба змінити форму управління, але не всі керівники здатні відійти від звичних способів мислення і дій. Це породжує догматизм і рутинність процесу прийняття управлінських рішень. Цей процес особливо посилюється зі старінням керівників (геронтологічним синдромом), які не здатні мислити категоріями майбутнього.

Середовище, або критичний простір, що впливає на ерозію влади, характеризується ступенем невизначеності, мінливості та складності. Ступінь невизначеності виявляється в тому, що менеджери, політики приймають рішення в умовах дефіциту достатньої інформації або цю спотвореного характеру. Часто інформація спеціально селекціонується, щоб відповідати очікуванням керівних органів, або явно фальсифікується. Ступінь мінливості полягає в тому, що в умовах швидких суспільних змін керівники не встигають приймати адекватні рішення, і тому стають консервативнішими, ніж суспільні інститути. Ступінь складності показує, що цивілізаційний розвиток ускладнює суспільні відносини й обмежує розумові, чуттєві та вольові можливості людини, і тому управлінці, які приймали оптимальні рішення у простих ситуаціях, не можуть справитися з виконанням своїх обов'язків у складній суспільній системі [4].

На суб'єктів влади чинять значний вплив процесуальні моменти (помилки, невдачі, успіхи). Часто невдача може загартувати керівника або стати причиною його наступних невдач, а несподіваний успіх призвести до ейфорії та в результаті – до різкого падіння.

Аналізуючи процес ерозії влади, треба чітко відрізнити об'єктивні причини від суб'єктивної інтерпретації. Часто люди схильні правильні управлінські рішення, що не дають швидкого успіху, трактувати як неправильні і вбачати псування влади там, де насправді цього нема.

Критерієм оцінки ефективності влади чи її ерозії є раціональність прийнятих рішень, яка розкривається через відношення реалізованих і нереалізованих рішень до їх загальної кількості.

Влада за її застосуванням у суспільних сферах, а також засобами впливу поділяється на економічну (влада менеджерів, власників), духовну (влада релігійних ієрархів, містиків, магів), інформаційну (влада науковців, експертів, засобів масової інформації), політичну, адміністративну, військову.

Політична влада включає: владу політичних інститутів держави, регіонів та місцевого самоврядування, а також владу політичних партій, партійних коаліцій політичних лідерів, ЗМІ (у недемократичних режимах) або їх окремі сегменти в рамках політичної комунікації. Вона спирається на такі основні засоби: примус, легітимність, угоду. Залежно від того, який із цих засобів найбільше абсолютизується, вирізняють такі парадигми влади, як примус, легітимність і угода [6].

Примус як інституційна ознака політичної влади функціонує у деяких аспектах. З погляду парадигми примусу, представленої марксистами і неомарксистами, виникнення влади (зокрема державної) ґрунтується на насильстві; влада за допомогою армії, поліції, бюрократії та ідеології забезпечує панування експлуататорських класів над експлуатованими; у сучасних капіталістичних державах влада здебільшого забезпечує панування багатих не за допомогою "репресивного апарату" – армії, поліції, чиновництва, а за допомогою "ідеологічного апарату" – церкви, школи, засобів масової інформації; влада сучасних капіталістичних держав використовує, як правило, не фізичне, а символічне насильство (прихований примус), суть якого зводиться до таких його проявів: прийнятне насильство, коли члени суспільства виконують волю правлячих класів, не відчуваючи безпосереднього тиску; оприроднене насильство, коли віра і поведінка, що нав'язуються правлячими колами, сприймаються членами суспільства як природні; приховане насильство, коли кожен член суспільства відповідно до свого соціального статусу, не усвідомлюючи цього, сам бере участь у насильстві.

У сучасному цивілізованому світі влада використовує, як правило, узаконені засоби примусу, тобто впливає на громадян, коли ті порушують чинні правові норми. Крім узаконених, влада вдається і до нелегальних засобів примусу: підкупу, обіцянок, шантажу, штучних перешкод, формування ілюзій, створення додаткових джерел залежності від влади.

Парадигма легітимності, сформована М. Вебером, передбачає, що влада ґрунтується здебільшого на довірі підданих або громадян до неї. Ця довіра, або ступінь визнання суспільством законної влади (легітимності), може бути раціональною і нераціональною. Якщо М. Вебер виділяв три типи легітимності (традиційний, харизматичний, легально-раціональний), то сучасна політична наука вирізняє сім типів: традиційний, харизматичний, правничо-раціональний, на засадах участі, раціонально-цільовий, соціально-евдемонічний і національно-патріотичний. Традиційна легітимність ґрунтується на визнанні тих політичних дій, що відповідають цінностям і нормам традиційної політичної культури (наприклад, визнання влади на основі її династичної спадкоємності). Харизматична легітимність передбачає визнання виняткових

рис і здібностей політичного лідера. Вона найбільш нестабільна за таких обставин: по-перше, тоді, коли виникає проблема спадкоємності влади і нема ким замінити харизматичного лідера; по-друге, збереження харизми вимагає від політичного лідера поєднання двох несумісних принципів – уникнути відсталості і не втратити "любви" народу; по-третє, зміна харизматичного лідера може спричинитися до зміни політичної системи. Правничо-раціональна легітимність впливає з визнання суспільством політичних дій у рамках чинної системи права. Легітимність на засадах участі передбачає визнання громадянами необхідності їхньої широкої участі у діяльності політичних інститутів і їхню віру в можливість впливати на владу та вдосконалювати владні інститути. Раціонально-цільова легітимність наявна тоді, коли громадяни переконані, що влада забезпечує виконання поставленої мети – створення сприятливих умов для зростання добробуту, захисту прав і свобод громадян, піднесення міжнародного престижу країни. Соціально-евдемонічна легітимність ґрунтується на ілюзії громадян стосовно того, що політична влада піклується про їхній добробут і здатна його забезпечити. Національно-патріотична легітимність заснована на визнанні влади як такої, що дотримується національної символіки, ритуалів, міфів, успадкованих від попередніх національно-державних утворень.

Проте жодна легітимна система не ґрунтується тільки на одному виді легітимності, а поєднує, як правило, декілька видів. Підкреслюючи важливу роль легітимності у забезпеченні функціонування влади, треба зазначити, що, по-перше, сучасні тоталітарні режими зберігали владу не на підставі легітимності, а на підставі тотальної ідеології та поліційного терору, по-друге, деякі режими, особливо у країнах третього світу, тримаються на кланових зв'язках "керівників" і керованих.

Сучасні типи легітимності ґрунтуються переважно на раціональних основах, тобто у масовій свідомості домінують ті, які передбачають визнання влади конституцією й законами, а також її здатність ефективно виконувати свої функції, віру в те, що характер влади і соціальні наслідки її управлінського впливу цілком залежать від громадян.

З позиції парадигми суспільної угоди, яка представлена ліберальними і неоліберальними концепціями, влада розглядається в плюралістичному аспекті як множинність владних суб'єктів, котрі у правових рамках розподіляють владу шляхом узгодження інтересів. Згідно з цією парадигмою, влада виникає внаслідок угоди між державою і суспільством для захисту прав і свобод громадян; особистість розглядається як творець соціального порядку, організатор політичної влади, яка швидше прагне задовольнити свої інтереси, ніж продемонструвати відданість спільноті; втручання влади у суспільну сферу вважається доцільним тоді, коли є потреба захистити націю від зовнішніх ворогів, а також захистити права і свободи громадян, відстоювання "стихійного" порядку, створеного ринковими саморегуляторами, і заперечення "штучно" створеного порядку за абстрактними рецептами держави [2].

Таким чином влада як соціальний феномен складає основу буття цивілізаційного розвитку. Трансформація владних відносин відбувається в залежності від історичних етапів суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І.В. Політологія: підручник / Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. Петра Василенка. Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017.
2. Вебер Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Олександр Погорілий (пер.). Київ: Основи, 1998.
3. Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми [І. В. Алексеєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна та ін.]. Львів : «Новий світ – 2000», 2016.
4. Лейн Девід. Подъем и упадок государственного социализма: Индустриальное общество и социалистическое государство / И. Беляева (пер.с англ.), С. Иващенко (пер.с англ.). Киев: Институт социологии НАН Украины; Харьковский национальный ун-т им. В.Н.Каразина, 2006.
5. Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). 3-тє вид., перероб. і доповн. Київ: Знання, 2008.
6. Парето Вильфредо. Компедиум по общей социологии / Государственный ун-т Высшая школа экономики / А. А. Зотов (пер.с ит.). 2-е изд. Москва : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008.

Power – a complex social phenomenon that exists at all levels of society (interpersonal interaction in groups, organizations, institutions), includes both psychological and institutionalized forms of influence on man. The desire for power is a systemic motive of the people.

Key words: *power, society, person, politics, rights, management, institutionalization, state, citizens, phenomenon, paradigm, coercion, freedoms, paradigm, protection, policies, categories, information).*

УДК 32.001

*В. Кліменко, студент II курсу
Науковий керівник: С. Г. Вонсович, д.п.н., доцент*

КОНФУЦІАНСЬКА ТА ЛЕГІСТСЬКА МОДЕЛІ ПОБУДОВИ ТОТАЛІТАРНОЇ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

В публікації аналізується давньокитайський світогляд стародавніх часів, Конфуціанська ідеологія і яким чином вона втручається у внутрішній світ людини. Ознаки тоталітаризму в конфуціанській моделі держави. Ґрунтова ідеологія Шан Яна.

Ключові слова: *Конфуціанство, Легізм, Тоталітаризм, «Феномен східної держави», Конфуцій, Шан Ян, держава.*

Розглядаючи Стародавній Китай з точки зору «феномену східної держави», слід зауважити, що процес становлення його політичних інститутів можна вписати в типологічні риси східної деспотії. Первіснообщинний лад характеризувався формуванням локальної групи, в якій панує егалітаризм лише зовнішнього характеру через прихований, жорсткий конформізм з питань нерівного розподілу благ всередині общини.

Китайська класична думка формувалася в контексті кланових ритуалів, що являли собою своєрідну релігію, спрямовану на єднання з високим історичним минулим. Поява концепції Небесного Мандату позначила перехід ритуалу з релігійної сфери в суспільно-політичну: правитель досягав єднання з Небом лише через моральне самовдосконалення. Саме тому з'являється типовий для китайської політичної думки антагонізм між істинним правителем, який здійснює владу через моральний авторитет, та гегемоном, який послуговується військовою силою [2, с.76-81]. Можна виокремити основні політичні функції ритуалу: закріплення первинності родової свідомості; ієрархічна класифікація суспільних верств за зростанням якості та самосвідомості; сакралізація суспільної взаємодії [3, с. 20-22].

Походження конфуціанського вчення логічно почати з постаті Конфуція життя якого припадало на 551-479 рр. до н.е. Дослідники одностайно відзначають професіоналізм Конфуція як педагога та політичного наставника (Учитель нації), його освіченість. Особистим внеском Конфуція було виокремлення феномену традиції-ритуалу та його тлумачення з антропологічної позиції. Такий підхід мислителя зумовлювався кризою архаїчних ритуалів, тому Конфуцій повертається до вічного минулого від індивідуалістичного свавілля; він не пише від себе, адже його завдання – передавати, а не створювати. Традиційно для давньокитайського світогляду держава мислилася як одна велика родина (*го цзя*) [5, с.82-83]. Погляди на суспільство Конфуцій виражає в створених ним антагоністичних образах: благородного мужа і маленької людини, – які виступають моделями суспільної поведінки. Благородний муж (*цзюнь-цзи*) охоплює наступний набір конфуціанських добродійностей: синівська пошана, гуманність, освіченість, справедливість. Конфуціанська ідеологія, таким чином, втручається у внутрішній світ людини. «Якщо правитель любить церемонії, народом легко управляти.» [6, с. 146] Тотальний послух правилам забезпечує ефективність влади, а свідомий, обґрунтований послух – її легітимність. Правила *лі* – більше, ніж закон, це неухильне виконання приписів; навіть право Конфуцій прагнув замінити нормами поведінки. *Лі* набули всезагального характеру, поширюючись і на правителя, який власним виконанням правил слугував моделлю для наслідування для народу.

Важливе місце в конфуціанській ідеології займає соціальна диференціація або концепція «виправлення імен». Правитель має бути правителем, підданий – підданим, батько – батьком, що свідчить про низький рівень соціальної мобільності та консервування соціального положення. Регламент обов'язків кожного забезпечує порядок, а характер діяльності визначається політичною елітою. Контроль за виконанням правил та поведінкою народу мала виконувати

община (патронімія). Саме община мала повноваження оцінки вчинків людини та винесення покарання чи надання титулів гуманності й шанобливості.

Отже, можна виокремити наступні ознаки тоталітаризму в конфуціанській моделі держави: авторитарний характер політичної системи; тотальність правил-ритуалів; злиття держави й суспільства (держава-родина); сакралізація політичної діяльності; «справедлива експлуатація» народу; принцип «виправлення імен»; посилення на народну пам'ять народу. Саме влада етичної норми (правил) використовується в ідеологічній стратегії конфуціанства, ефективність якої полягає в повній відповідності її принципів світоглядній матриці Стародавнього Китаю. Основоположником оформленої теорії легізму вважають Шан Яна вчення якого стало основним конкурентом конфуціанства у IV ст. до н. е. Розуміючи потребу в зміцненні державного управління в епоху «війни царств», Шан Ян різко заперечує пошану до традиції та моральної норми, що здатні лише послабити становище правителя.

Політичний проект Шан Яна викладено в трактаті «Книга правителя області Шан», політичний діяч звільняється від обов'язку дотримання норм моралі в досягненні політичних цілей. Держава у Шан-Яна порівнюється з машиною, тому мислитель використовує технічні терміни для опису політичної системи. Єдино можливою і справедливою формою правління є абсолютна монархія, на чолі якої не може стояти гуманний правитель. Ефективне управління можливе лише на засадах законів (*фа*), які мають бути загальнодоступними й зрозумілими для народу. Забезпечення дотримання законів та їх тлумачення виконують чиновники [7, с. 90-93].

Якщо конфуціанство припускає критику правителя, то Шан Ян наділяє державця необмеженою владою верховного законодавця, який не може бути покараний за порушення закону. Зведення єдиних законів супроводжується встановленням нового типу політичної комунікації: правитель – община, причому місцева аристократія втрачає функцію передавальної ланки між державним апаратом і народом. Сила народу суперечить силі держави. Процвітання держави забезпечується ґрунтовною ідеологією, що у Шан Яна виконує «ідея про Єдине»: люди повинні займатися лише землеробством і війною, тобто суспільна свідомість спрямовується до єдиного блага держави: спокою, могутності, багатства.

Як і будь-який тоталітарний режим, держава Шан Яна не припускає існування політичної опозиції чи плюралізму думок: поширення конфуціанських пам'яток і ритуалів суворо заборонене. Мислитель застерігає правителя переслідувати красномовних вчених, торговців, мандрівників, тобто паразитів, щоб не допустити поширення шкідливих думок серед народу, а також позбавити людей права на об'єднання для обговорення суспільних питань.

Методами правителя є суворі покарання та незначні нагороди, які свідчать про те, що правитель любить народ, а народ готовий віддати життя за правителя. Мислитель розгортає інструкцію управління народом: «Якщо управляти людьми як добродійними, вони любитимуть своїх близьких; якщо ж управляти ними як порочними, вони любитимуть ці порядки». Оскільки добродійність походить з покарань, єдиним способом упорядкування народу є

його залучення до діяльності, яку він ненавидить. Слід також зазначити й військовий характер легістської держави. Шан Ян як апологет війни ратував за агресивну зовнішню політику як засобу механізму зміцнення влади правителя та держави загалом. Війна має властивість згуртовувати людей і консолідувати народні сили в інтересах державця [8, с. 148-155].

Таким чином, політичний проект держави-машини в легізмі містить витоки сучасного розуміння поняття «тоталітаризм»: абсолютна (деспотична) влада; зосередження політичних, економічних, оборонних функцій в руках правителя; тотальне панування закону; система колективної відповідальності, штучна атомізація суспільства; політичні репресії; мілітаризація держави; ідеологія Єдиного.

Полеміку конфуціанців і лепетів, що тривала протягом кількох сторіч, і кризи конфуціанства, пов'язану з його утопічністю, розв'язав Сюнь цзи (289-238 рр. до н. є.) – перший конфуціанський мислитель, який зробив спробу синтезувати теорії двох шкіл в єдине вчення, закладаючи підвалини якісно нового конфуціанства. Сюнь цзи наблизив значення легістського закону до правил-ритуалів як обов'язкового до виконання порядку діяльності. Порушення правил означало порушення закону.

Отже, можна зробити висновок, що практичне втілення легістської моделі держави мало відносно нетривалу ефективність. Жорстокий політичний режим, скасування прав старої аристократії та зруйнування родинних зв'язків призвели до занепаду держави й пошуку альтернативної ідеології. Саме синтез конфуціанства з ідеями тогочасних політичних шкіл став найбільш прийнятним для давньокитайського суспільства з глибинною народною пам'яттю.

Конфуціанський та легістський проекти можуть вважатися ідейними витоками тоталітаризму, відповідаючи його ознакам у контексті політичної ідеології, не набуваючи втілення в політичному режимі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Васильев Л.С. История Востока Т. 1. Москва: Высшая школа. 1998. 310 с.
2. Малявин В. В. Империя ученых. Москва: Европа, 2007. 378 с.
3. Малявин В. В. Китай управляемый. Старый добрый менеджмент. Серия: «Формы правления». Москва: Европа, 2007. 304 с.
4. Кобзев А. И., Борох Л. Н. От магической силы к моральному императиву: категория дэ в китайской культуре. Москва: Восточна литература, 1998. 422 с.
5. Переломов Л. С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. Москва: Наука, 1981. 333 с.
6. Конфуций. Суждения и беседы / Пер. с кит. П.С. Попова. СПб.: Азбука-классика, 2008. 224 с.
7. Рубин В. А. Идеология и культура Древнего Китая; четыре силуэта. Москва: Наука, 1970. 163 с.
8. Книга правителя области Шан / Пер. с кит. Л. С. Переломова. Москва, 1993. 390 с.

The publication analyzes the ancient Chinese worldview of ancient times, Confucian ideology and how it interferes with the inner world of man. Signs of totalitarianism in the Confucian model of the state. Ideology of Shang Yan.

Key words: *Confucianism, legism, totalitarianism, "The phenomenon of the eastern state", Confucius, Shang Yang, state.*

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
історичний факультет, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32301

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історичний факультет, вул. Татарська, 14,
м. Кам'янець-Подільський, 32301

